

JOURNAAL EENER REIS EN BEZOEK

AAN DE

BATJAN-EILANDEN,

JULI—NOVEMBER 1880.

DOOR

M. E. F. ELOUT.

Overgedrukt uit het Tijdschrift voor Nederlandsch Indie.

ZALT-BOMMEL,
JOH. NOMAN EN ZOON.
1881.

XXI, 1038

JOURNAAL EENER REIS EN BEZOEK

AAN DE

BATJAN-EILANDEN,

JULI—NOVEMBER 1880.

DOOR

M. E. F. ELOUT.

ZALT-BOMMEL,
JOH. NOMAN EN ZOON.
1881.

JOURNAAL EENER REIS EN BEZOEK AAN
DE BATJAN-EILANDEN.

DE BATAVIA-INDIEN
TOORZAAL EZER REIS EN HENOREK 1777

BATJAN, 8 Juni 1880.

Op 4 dezer 's namiddags ten 12 ure werd ik aan den zuidwestelijken uithoek van Kassiroeta door den stoomer Japara met mijn prauw in zee afgezet. De zee was betrekkelijk stil. De bemanning der prauw, sterk 15 man, kwam echter slecht vooruit; eerst tegen 6 uur 's avonds waren wij aan den noord-oostelijken uithoek van Obit. Djoeroemoedie en mandoer hebben vergeten hun tampajangs aan boord van den stoomer met drinkwater te laten vullen, zoodat, op de hoogte van Obit gekomen, op mijn herhaald vragen: waarom zij zoo slecht roeiden? ten antwoord wordt gegeven dat zij het van den dorst niet langer kunnen uithouden; maar voorstellen op den wal aan te houden, in de hoop dat de daar wonende Badjo's hun water zullen kunnen geven.

Op hun geroep geeft men aan de kust ten antwoord dat wij verderop moeten wezen. Overal op de kleine eilanden, die wij voorbijvaren, zijn sporen te zien van recente onginning: hier en daar open vlakten en de rook, die op verschillende plaatsen opstijgt tusschen het geboomte. Behalve in hoop van water te vinden, hielden wij krap langs Obit om den sterken stroom, die in tegenovergestelde richting door straat Batjan liep, totdat wij, ten twee ure 's nachts, op den oostelijken hoek van die straat aankwamen, alwaar het volk stilhield

om, drie uur later, recht op het huis van den hulpprediker van Malsen, dat aan de baai aan den kant der kampong Laboha ligt, aan te houden. Aan Z.W.E. had ik een introductieorief van den Resident en de mailbrieven mij mede voor hem ter hand gesteld.

Aan de roeiers is door mij aangezegd dat zij zich zullen hebben uit te rusten voor den tocht naar Obi, die zij in 4 of 5 dagen zouden hebben te ondernemen. Zij ontvingen daartoe f 20.— voorschot.

De heer van Malsen heeft mij ten zijnent intrek aangeboden; des avonds maakte ik met hem en zijne vrouw eene wandeling om en door de geheele negorij. De Christenkampong ziet er iets minder vervallen uit dan de Mohamedaansche, maar heeft toch ook dat onafgewerkte voorkomen van bijna alle inlandsche negorijen. Er is een dagelijksche passer, alwaar rijksdaalders niet worden ingewisseld: centen en pasmunt zijn het eenig ruilmiddel. De grond is drassig en aan de landzijde, achter de negorij, lager dan de zee, waarom het water, door de veelvuldige regens aangevoerd, daar blijft stilstaan bij gebrek aan uitweg.

Den 6 Juni liet ik den brief van aanbeveling aan Z. H. den Sultan door den mandoer-prauw overhandigen met het verzoek om eene audientie ten zijnent. Z. H. laat mij weten dat hij mij om halfzeven in den avond van dien dag zoude ontvangen.

Wijl het heden zondag is, wordt er eene godsdienstoefening van half negen tot half elf gehouden. In dien tusschen-tijd bezocht ik een gabbahuisje dat een Christen burger, Alanos van Joost, mij wil verhuren. Het staat achter de negorij aan den zoom van het moeras in den drassigen bodem en bevat mij daarom niet. Deze Alanos verhaalt mij van de noten-exploitatie, in 1872 op het Sabeela gebergte begonnen, in 1875 uit gebrek aan verdere fondsen gestaakt, waar toen reeds ± 30.000 koffieboonen waren aangeplant en ± 5000 notenboomen in het bosch schoongemaakt. Hij beweert op die

onderneming hoofdmandoer te zijn geweest en nog thans de gemachtigde van den heer D. van Renesse van Duivenbode, de ondernemer dier exploitatie, te zijn. Hij gewaagt van een uitgestrekt sagobosch twee uur van de negorij verwijderd, langs de rivier en over land te bereiken. Thans is echter de rivier langs dit sagobosch stroomende, onbevaarbaar door de daarin gevallen groote boomen; eene opruiming daarvan zoude zeer gemakkelijk te bewerkstelligen zijn.

— In den namiddag van 5 tot 6 ure heb ik eene wandeling naar de kampong der Tomoriërs gemaakt. Van een dezer Alfoeren ontving ik eenige zoetwaterschelpen, die waarschijnlijk van eenige waarde voor mijne verzameling zullen zijn. De koffiëheesters op de erven staan goed. In den laatsten tijd heeft de aanplant van die plant en de cacao, naar het schijnt, groote uitbreiding gekregen. Hoewel over 't algemeen niet hooger dan tot \pm 25 voet boven de zee geplant, gedeit zij vooral op den vulkanischen zandsteengrond zeer goed. Geen Batjansche inlander of Christenburger of hij heeft zijn cacao-tuin, waarvan het onderhoud slechter wordt naarmate de prijzen dalen. Thans heet de jaarlijksche productie nog maar van 300 picols cacao te zijn; als de aanplant der laatste drie jaren een goede oogst geeft, dan kan er wel 30.000 picols geproduceerd worden. De weduwe van den voorlaatsten Sultan, een verstandige en ijverige yrouw, bezit de grootste cacao-tuin; dan volgt die van den Amboneeschen schoolmeester en die van den voorlaatsten postkommandant, die allen goed onderhouden zijn.

Tegen 7 uur kwam een der volgelingen van den Sultan mij afhalen. Voor een eerste visite heb ik het wel wat lang gemaakt, daar ik voor meer dan een uur de conversatie gaande hield. Z. H. gaf mij den indruk van slaperig te zijn; toch beloofde hij mij hulp ter bestijging van het Sabeela gebergte, idem om monsters edelgesteenten, noten en nagelen van het eiland Kassiroeta en zelfs personen mede te geven voor den tocht naar Obi. Den 7 Juni, belet gevraagd

bij den rijksbestierder, hier Djoegoegoe genaamd. Wegens het Islamsche feest van heden, heeft hij mij verzocht liever morgen avond te willen komen. De feestelijkheden schijnen mede te brengen dat de Sultan zijne onderhoorigen allerlei soort etenswaren stuurt.

Te vergeefs omgezien naar een geschikt huisje; al de goede woningen zijn door de Chineesche handelaren gehuurd. Deze laatste zijn thans allen op expeditie naar de verschillende eilanden voor den opkoop van damar. Op Ternate werd nog *f* 12.— à *f* 13.— voor dit artikel betaald, maar op Macassar en Singapore schijnen de prijzen weer gedaald te zijn.

Ik heb Alanos van Joost aangenomen als mandoer op *f* 25.— 's maands en met hem afgesproken om zich morgen ochtend met de prauw en al het volk op weg te begeven, ten einde op de oude onderneming van het Sabeela gebergte alles in gereedheid te brengen, te beginnen met het openkappen van den ouden weg daarheen.

Nog in dienst genomen Alexander Franz, die aanneemt voor mij vogels te schieten en voor de Europeesche markt te bereiden. Volgens zijn verhaal, is hij sedert jaren in dat vak werkzaam geweest voor Ternataansche heeren, die hem naar de Papoe's zonden om ditzelfde werk te verrichten. Wij kwamen overeen dat ik hem *f* 0.30 per vogel dooreen zoude betalen, benevens dat kruit, lood, hagel, arsenickzeep voor mijn rekening zouden komen.

Door allerlei oponthoud vertrekt de prauw niet voor 12 uur met Alanos van Joost naar de aan zeegelegen cacao-tuin van den heer van Duivenbode, die twee uur scheppens van hier ligt; van waar uit zij den weg naar het op 3 à 4000 voet hoog gelegen notenbosch zullen gaan openkappen. Mijn achterlaadgeweer met ammunitie heb ik medegegeven aan van Joost om muskaatduiven te schieten.

Ten vijf ure namiddags maakte ik mijne opwachting bij den Djoegoegoe. Deze is, een zeer spraakzaam man, met levendige donkere oogen. Tot bij zevenen aldaar gebleven, terwijl de

oude heer allerlei geschiedenissen van vroegere explorateurs verhaalde. Ook hij beloofde mij ten slotte behulpzaam te zijn in het verkrijgen van een geschikt persoon uit zijn omgeving, die de binnenlanden van Batjan kent en in staat zoude zijn mij op de verschillende tochten tot gids te dienen.

Even over zeven, toen ik weer ten huize van den heer van Malsen zat, kwam tot onze verbazing Alanos van Joost met de prauwlieden terug, die na een uur verblijf in 't bosch, hadden verklaard dat het kappen van een weg niet hun werk was en dat men met hun kon doen wat men wenschte, maar dat zij zulk een arbeid niet beliefdten te verrichten. Ik heb hun in bedenking gegeven over dat besluit nog eens na te denken en den volgenden morgen liever te komen mededeelen of zij dachten door te werken of niet; hen voorhoudende dat het schoonkappen van een reeds bestaanden weg niets zoude zijn in vergelijking van het werk dat hun voorstond op de Obi-eilanden, waar weg noch steg bestond; dat als zij nu het gemakkelijk werk reeds weigerden, ik blijde was dit van te voren te weten, daar ik anders op Obi met hen een leelijk koopje zou gehad hebben.

9 Juni.

De lieden der prauw hebben halsstarrig verklaard dat zij niet van plan waren om zich voor ander werk te laten gebruiken dan hetgeen zich strikt tot den dienst op zee bepaalde. Den geheelen morgen hebben wij in tegenwoordigheid van den Sultan deliberaties over dat punt gehouden. Z. H. heeft getracht in het ernstige en gemoedelijke de wederspanningen tot inkeer te brengen, maar zonder goed resultaat. Bij zijn vertrek beloofde Z. H. onmiddellijk met den Rijksbestierder over het mogelijke te delibereren, ten einde de wederspanningen door zijn volk te laten vervangen.

Besprekingen in den namiddag met den sergeant Laboha (titel van het negorijhoofd) hebben mij er toe geleid van

hem vijf of zes man te vragen uit de Christenkampong om de reis naar Obi te maken. Hij zegt dat hun acht dagen moet gegeven worden om zich voor zulk een tocht te prepareeren, eten klaar te maken enz. De scheppers heb ik aangezegd dat iederen dag, die verstreek, waarop zij niet voor een 10 of 12 dagen van voedingsmiddelen voorzien waren, niet door mij zoude betaald worden; dit accoord gaat in te beginnen met morgen.

Dezen avond bezocht ik het fort Barneveld, het bevindt zich in zeer goeden staat.

10 Juni.

Sedert twee dagen was het mijn plan het bosch in te gaan met eenige inlanders, die aldaar sago kloppen, maar ik zie dat ik nog niet op excursien zal kunnen uitgaan tot dat alles met de verschillende autoriteiten hier is afgesproken; ten einde een geregeld plan van inspectie mogelijk te maken. Daartoe heb ik dan ook heden morgen om een onderhoud met den Sultan en Rijksbestierder gevraagd. Tegen half tien kreeg ik het bericht dat zij mij wachtende waren; het met hen gevoerde onderhoud duurde ruim twee uren. Beginnende met hen mede te deelen welke schikking ik wenschte te treffen omtrent de Ternataansche scheppers en den tocht naar Obi, vroeg ik verlot hen bij deze duidelijk mijne plannen te mogen ontvouwen. Het doel mijner reis, zoo verhaalde ik, was het rijk van Bantjan en de Obi eilanden te bezoeken ten einde te onderzoeken in hoeverre een dezer geschiktheid bezat om daarop groote landelijke of industrieele ondernemingen te vestigen. Dat om dat onderzoek van het rijk van Batjan te doen, ik daartoe allereerst de vergunning en medewerking noodig had van Z. H. den Sultan, maar dat dit alleen nog niet genoeg was, zoo ik niet van te voren wist dat de moeite van onderzoek zoude beloond worden met de verhuur dier gronden door Z. H. de Sultan en zijne rijksgrootten lasir de heeren die mij hadden opgedragen deze reis te

doen. Sultan en Rijksbestierder verklaarden daarop beiden niets liever te zullen zien dan de vestiging van Europeesche ondernemingen op hun gebied, omdat dit niet anders kon leiden dan tot den bloei van hun land en de meerdere welvaart van hun volk. De Sultan, schijbaar in een zeer goede luim, werd daarop zeer spraakzaam; begon te spreken over de wijze waarop hij vroeger bij de ontginning der steenkolen geholpen had, over het goud en koper te Poan gevonden, waarvan hij monsters voor den dag haalde. Wij spraken over de beste wijze ten einde een en ander geleidelijk en in persoon op te nemen en eindigden met een vast plan te ontwerpen.

Des middags maakte ik nog afspraak met den mandoer der Menadoneezen, die in den cacao-tuin van den heer van Duivenbode werkt, dat hij den weg naar de muskaatbosschen van het Sabeela gebergte zoude aanwijzen. Volgens het bericht van een jager, staan aldaar die boomen in vollen bloei met rijpe vruchten. Hij bracht een muskaatnoot mede. De foelie is zeer dik, de noot langwerpig rond, goede grootte. Buiten dat soort moeten er nog twee andere soorten zijn, een ronde en een langwerpige.

11 Juni.

Ik heb mij bezig gehouden met het in afschrift overbrengen van het met den Sultan te sluiten Maleische contract. Een en ander neemt nog al tijd wegens de vele voor mij door den Maleischen translateur gebruikte vreemde woorden.

Mandareezen (van Zuid-Celebes) brachten monsters paarlemoerschelpen door hen in den Bangaai archipel gekocht; zij boden tien picols te koop aan tegen eene prijs van f 1.20 't kattie. Vier groote paarlen van ongeveer 5 millimeters diameter, werden mij aangeboden voor f 500; kleinere soorten van 2 millimeters diameter, voor f 10 a f 12 't stuk.

Voor zulke inkoop heb ik geen geld genoeg mede-

genomen en heb ik, trouwens, van dit handelsartikel geen verstand. Die Mandareezen komen eenmaal in 't jaar ruilhandel drijven in dezen archipel (via Ternate en Amboin) om dan tegen 't einde van 't seizoen naar Singapore te vertrekken. Zij hebben hun groote concurrenten in de Manillaresche handelaars, die ook tegen Mei en Juni in deze gewesten aankomen. Van een Chineesche damaropkooper, die ik heden opzocht, vernam ik dat de prijs van paarlemoer 60 à 70 cts. 't kattie is, maar paarden betaald worden zooals mij is gevraagd. Hij vertelde dat buiten Batjan een 10- à 12-tal nederzettingen zijn van Alfoeren uit Halmaheira die hier in 't bosch harssoorten komen zoeken. Die hars schijnt in massa voorhanden te zijn; maar niet zorgvuldig door de Alfoeren behandeld, schijnt zij geen prijs te behalen als die van Gorontalo, waar dezelfde moeten te vinden zijn. Van Mabba, oostkust van Halmaheira, wordt een zeer goede notenmuskaat uitgevoerd; zij wordt dáár betaald tot *f* 30 de picol. De Chinees zelf had verleden jaar 200 picols ingekocht. Te Singapore hadden die bij verkoop *f* 50 de picol gehaald en dat niet-tegenstaande, zooals de Chinees vertelde, zij altijd onrijp afgeplukt worden en er van eene bereiding als op Banda geen sprake is.

12 Juni.

Heden morgen heb ik een eerste excursie in het bosch gedaan, om de sagobosschen der Christenen op te nemen die langs 't strand tot de Madewong geplant zijn. De heer de Klerk roemt deze uitwatering, niet alleen wegens haar kristalhelder water dat altijd vloeit, maar ook wegens de kracht van den stroom, die gebruikt zoude kunnen worden om machineriën aan den gang te brengen. Verder schijnt de Mohamedaansche bevolking van Batjan daar te gaan baden en deze tocht van een goed half uur roeiens te beschouwen als een aanleiding tot het houden van picnics.

Twoe Christenen waren bezig een groote sagoboom uit te

kloppen, waaruit zij 1000 pond meel hoopten te halen. De derde, een Alfoer, waschte het merg en kneedde het meel en liet het water met de meeldeelen in een cano loopen, waar het meel moet bezinken en het water afloopen. Na deze primitieve wijze van werken weder te hebben gadegeslagen, ben ik meer dan ooit overtuigd dat machinaal tot pulp of pap verwerkt, de sagomerg driemaal zooveel meel moet kunnen afzetten als door kneeding met de hand van ruwe brokken kan verkregen worden. De eigenaar van een sagoboom staat het omkappen toe van zijn boom tegen een uitkeering van 400 pond meel. Natuurlijk zal dit varieren en minder worden alnaar de Alfoer berekent dat de boom bijvoorbeeld niet meer dan 500 pond meel inhoudt. In de negorij verkoopt men het versch verkregen sago-meel tegen *f* 1.— tot *f* 1.25 de 100 pond, d. i. een derde van den prijs te Ambou of Singapore besteed, waar het meel voor de Europeesche markt bereid wordt.

13 Juni.

Het regende heden morgen zoo hard dat er geen godsdienstoefening kon gehouden worden, niet alleen omdat het op de preekstoel erg lekt, maar ook omdat de gemeente bij slecht weer zich in zondagsgewaad liever niet buiten waagt. Ik heb dezen somberen ochtend doorgebracht met schrijven. Mijn jager Alexander Fransz is met 13 opgezette vogels aangekomen. Zij zijn niet bijzonder schoon van vederen. Ik heb met hem afgemaakt dat hij naar Obi medegaat en hem een maand tractement à *f* 12.— betaald. De mandoer beweert dat op Obi bijzondere schoone vogels te vinden zijn. Ik heb getracht dezen mandoer zoo uitvoerige instructie mogelijk mede te geven aangaande de door hem te verrichten nasporingen voor noten en sagobosschen, steenkool, edelgesteenten en parelen in en om Obi. De prauw is uitgerust met proviand voor een maand. Morgen ochtend vertrekt de mandoer met 14 man.

14 Juni.

Heden morgen tot 1 uur was ik in conferentie met Sultan en rijks grooten over de conditie van het contract. Het hoog Maleisch van den Bataviaschen beëdigde translateur wordt volstrekt hier niet begrepen. Bij elk artikel behoorde een uitvoerige verklaring in passer Maleisch van mijne zijde.

Heden middag heeft eene wandeling naar de Madewong langs het strand tot niets bijzonders geleid.

In het terugkomen heb ik den sergeant Laboha om twaalf man gevraagd, die mij den weg naar het groote sagobosch Ingoi zouden wijzen.

15 Juni.

Heden morgen om vijf uren heb ik mij op marsch begeven. Na de eerste drie kwartier langs de tuinen van de bevolking te hebben geloopt, staken wij recht door het groote bosch.

Het terrein is overal even vlak; de helling die er zijn moet, immers ik zoude de oorsprong der rivier bezoeken waaraan het sagobosch zijn naam ontleent, is nauw bemerkbaar. De ondergrond is van witte grijze klei met leem, wellicht uitstekend geschikt om pannen en steenen te bakken, maar niet poreus genoeg om de massa water door te laten die de aanhoudende Batjansche regens steeds over de onmetelijke bosschen nitstorten. Werden die wouden geveld, zij zouden prachtige gronden leveren voor de suikerkultuur; maar zooals zij zich thans bevinden, is eene wandeling over dit drassige land, doorsneden van honderde beeken en riviertjes, een allesbehalve aangename tocht. Het bosch is, volgens de beschrijving der inlanders, 9 paal breed bij 12 lang. Bij groote uitzondering, gaat een inwoner van Halmheira daar sagokloppen; de Batjanners en Christenen hebben het in geen zes jaar gedaan, aangezien zij een overvloedigen aanplant van sago in de onmiddellijke nabijheid hunner negorij bezitten. Vóór zes jaar hadden zij, Christe-

nen, met vereende krachten de Ingoi bevaarbaar gemaakt, ten einde met sagovlotten naar beneden te kunnen komen; stroom afwaarts duurde die tocht nog geen twee uren, thans is de rivier onbevaarbaar door de boomen, die er dwars over heen liggen. Op sommige plaatsen is de rivier niet meer dan 8 meter breed en zijn er daarbij veel krommingen. Voor een geregelde exploitatie zoude allereerst dienen te worden bepaald waar de beste weg naar dit gedeelte kan gekapt worden om vervolgens de rivier bevaarbaar te maken voor de sagovlotten. Dit laatste werk zal weinig kosten en in korten tijd te doen zijn. Het aanleggen van den weg zal kostbaarder en van langer duur zijn.

16 Juni.

Ik heb getracht van een Christenburger, genaamd Winter, eenige informatien op te doen omtrent de vroeger in het eiland verrichte werkzaamheden waarbij hij geëmployeerd was. De man was echter aan 't visschen, en schijnt zelden te huis. Ten huize van den meester maakte men heden parelsago, van de soort die in den handel voorkomt onder den naam van bruinroode sago. Deze laatste schijnt hier het overvloedigst en het meest gewild te zijn. De inlanders schijnen de witte en grauwe sago-soorten te verwen ten einde de gewilde kleur te bekomen. Door de bruin roode sago gedurende langen tijd van de buitenlucht af te zonderen schijnt zij wit te blijven, maar is dan moeilijk te bewerken. Wellicht is dit het geval met de te Singapore verwerkte sago, die altijd in den handel als wit voorkomt, maar die ook eene kostbare bewerking in handen arbeid vereischt. Zooals hier verwerkt, zoude de picol parelsago niet meer dan hoogstens f 2.50 kosten en te Singapore kost de verwerkte van Sumatra en Borneo aangevoerde sago dikwijls f 3.50 de 100 pond. Nu is het de vraag wat de 50 kilo roodbruine parelsago thans op de Europeesche markt opbrengt. Het meel van die kleur in der tijd te Amsterdam verkocht bij de Nederlandsche Handelmaatschappij, bracht van

f 9.50 tot 11.— de 50 kilo op. Van de Sabeela gewerd mij nog een prachtige nootmuskaat.

17 Juni.

Heden heb ik de overzijde van den Amassing geïnspiceerd, eerst langs het strand, toen dieper in. Geschikt terrein voor een etablissement is daar niet te vinden; vlak aan 't strand loopt bij hoogen vloed het terrein onder en is alles moeras. Die plaats heet kampong Bahroe en is bewoond door eenige Makjanners. Overgestoken zijnde naar het punt waar de Amassing en de Ingoi elkaar ontmoeten, en waar de oude weg begint naar het etablissement op Ajer Membia, heb ik niets als drassige gronden gevonden met sagobosschen beplant; dit blijft het geval tot twee paal de Amassing op, waar de rivier echter niet anders dan in canos te bevaren is. Het terrein dat zich links van de Amassing bevindt is vlak en goed bewoonbaar, rechts van de rivier verheft zich een steil gebergte. Dit ben ik opgeklimmen en langs den bergrug terug naar de negorij gegaan. Zoodra men het gebergte afkomt heeft men een schoon uitzicht op de sagobosschen die de negorij en het fort omgeven en verderop het Sabeela gebergte, aan welks voet de Tonoriërs uitge trekte tuinen hebben aangelegd. De man, die mij heden leidde, is Ngalió, een Javaan wiens vader als smid bij het steenkolen-etablissement werkzaam was. Op recommandatie van den Rijksbestierder neem ik deze man als gids aan; hij vraagt daarvoor den titel van mandoer en een aan zijn hoogen rang verbonden tractement. Zijn begripsvermogen schijnt niet zoo ontwikkeld te zijn als dat van den Christen mandoer Alanos belast met de opname van Obi.

Heden avond met den meester der Maleische school afspraak gemaakt dat hij den heer van Malsen en mij den weg naar het notenbosch in het Sabeela gebergte zoude aanwijzen.

18 Juni.

Ten half drie opgestaan, vertrokken wij in een prauw met zes pagaaijers even over half vier en kwamen om half zes

aan de door Dr. Bernstein beschreven uitgedroogde beek Soeboe-Soeboe. Het eerste uur loopt de weg vrij gelijk; maar daarna, *cela devient une rude montée*. Hoe dikwijls de heer van Malsen mij voorstelde de zaak maar op te geven en terug te keeren weet ik niet. Iets over half elf waren wij geheel boven, waarschijnlijk op de plaats waar vroeger de koeliewoningen gestaan hebben. Er waren ten minste allerlei vruchtboomen en niet het minst krachtige veldragende koffiestruiken, die echter onder onkruid en opgeschoten heestergewas een moeielijk leven leidden. Op dezelfde plek stond een hooge notenmuskaatboom, wiens kruin vol met vruchten hing. Zij zullen niet voor een maand of vijf weken rijp zijn, de enkele afgevallen noten zagen er goed uit, geheel in vorm gelijk aan de groote Bandsaort. Daarna ben ik met den meester in het omringende woud doorgedrongen en heb daar een aantal notenboomen van dezelfde soort gevonden met enkele afgevallen noten er onder, die echter meest bedorven waren. Opmerkelijk was het hoe de eerste boom, die tusschen de koffiheetsters vrij stond van alle schaduw, een veel kleiner blad en minder waterachtige vruchten had dan die overschaduw door het dichte geboomte in het maagdelijk bosch.

Aangezien de koelies, die den weg hadden opengekap, geen afdak hadden opgesteld en het sedert onze komst al harder en harder begon te regenen, waren wij genoodzaakt, na een oponthoud van circa drie uren, den terugtocht te aanvaarden. In het gaan verzamelde ik een aantal steensoorten waarin het bloote oog metalen meende te zien. Bij het teruggaan stroomde het water dermate over den berg dat men niet eens kon onderscheiden waar de voet moest gezet worden. Wij spoedden ons naar beneden en, nauwelijks waren wij na een wandeling van twee uur beneden, of de banjer kwam naar beneden rollen, die, zoo hij eerder ware ingevallen, het ons onmogelijk zou gemaakt hebben denzelfden avond terug te keeren. Ten zes ure waren wij weder te huis en in de gelegenheid onze natte kleederen met drooge te verwisselen. Eerst eene langere

inspectie zal het mogelijk maken een oordeel uit te spreken over de al of niet onginbaarheid van deze verlaten onderneming. Maandag denk ik den benedentuin op te nemen.

19 Juni.

Heden den Secretaris bezocht, die mij bedankte voor het hem gestuurde, bestaande uit een fraai bewerkte inktkoker met schrijfgereedschap. Hij heeft mij beloofd een kaart te zullen maken van het Batjansche gebied. Verder met den Rijksbestierder te zullen spreken over het vervaardigen van een draagbare tent ten einde met meer gemak te kunnen reizen. In het naar huis gaan bij een Chinees aangehouden, die schildpad en diverse schelpensoorten toonde, hier in 't land opgekocht. De Sultan heeft de lading van zijn prauw, bestaande uit 20 picols damar, in beslag genomen, omdat hij zijn belasting van een gulden per picol nog niet betaald had. Hij, Njo Han, zegt dat dit alleen met hem gebeurd, want dat de andere Chineezen alleen op verklaring van hoeveelheid betalen, maar de Sultan die nooit laat ontladen.

Ik heb den Javaanschen mandoer gelast heden middag eene prauw in gereedheid te houden ten einde de bevaarbaarheid der Ingoi rivier te gaan opnemen. De tocht heeft circa twee uur geduurd. In aanmerking genomen dat de waterstand door den regen van gisteren hoog was, is het mij voorgekomen dat bij droogte die stroom niet te bevaren zal zijn. Om de rivier zooals zij is bevaarbaar te maken kan zooveel moeite niet kosten, maar het is de vraag zullen dan houtvloten gemakkelijk naar beneden kunnen komen. Verder is aan de beide oevers der rivier geen vast land maar één uitgestrekt moeras bedekt met een bloeiende vegetatie, dat gekapt zal dienen te worden eer die grond voor wat ook kan benuttigd worden.

Het ligt echter voor de hand dat juist die moerassen, in de onmiddellijke nabijheid der negorij gelegen, zich van zelve

aanwijzen als de geschiktste plaats om een geregelden sago-aanplant te organiseeren. Altijd als bewezen was dat de verwerking van sagoboomen met veel moeite van ver gehaald voordelig was, zoude dit een zeer geldige reden zijn om een product te halen in de onmiddellijke nabijheid, te meer daar het volstrekt geen onderhoud vereischt. De geschikte plaats om woningen en goedangs op te richten meen ik in de onmiddellijke nabijheid van het fort gevonden te hebben, op het groote verlaten erf van wijlen den laatsten Sultan, mede gelegen aan de rivier. Waar het etablissement voor de fabricage van sago zal moeten gelegen zijn is een kwestie der aanwezigheid van genoegzaam helder stroomend water; wellicht vind ik dat aan de overzijde van de rivier. Zoo eenigzins doenlijk zal echter getracht moeten worden door het aanbrengen van eene waterleiding, fabriek en etablissement, alles op een erf te concentreeren.

20 Juni.

Heden zondag de godsdienstsoefening bijgewoond. Het preekmaleisch was wel niet onduidelijker als overal elders, maar ik kon aan de heele voordracht toch geen knoop vastmaken. Ik heb mij daarna bezig gehouden met schrijven en een aanvang gemaakt met het nummeren en schikken van de langzamerhand te verzamelen monsters enz. van dit eiland. Des avonds had ik een lang gesprek gehouden met den meester en den koster, die een groot jager is, over verschillende punten waaromtrent ik informatie wenschte, ook over de aanwezigheid van stroomend water in het omringend gebergte die door middel van een pentjoran hierheen kon geleid worden. De koster heeft beloofd mij die aan te wijzen. Ook de mogelijkheid besproken om morgen ochtend ten half vier weer op weg te gaan voor de inspectie der benedentuin van den heer van Duivenbode; dit schijnt echter eerst dinsdag mogelijk te wezen, vooral daar het volk van de prauw weer komt zeggen dat zij ziek zijn en zich daarom excuseeren om

de voorgenomen expeditien met hunne tegenwoordigheid te vereeren.

21 Juni.

De heer van Malsen, mijn gastheer, die tegen het einde van deze week, in dienst naar Ternate vertrekt, zal zich willen belasten met alles wat ik tegen dien tijd klaar krijg voor de verzending met de eerstvolgende mail. Op twee verschillende plaatsen heb ik nu een stuk sagoboom besteld ter verzending naar Europa. Aan den Javaanschen mandoer, mij door den Djoegoegoe aanbevolen, heb ik niet veel; er zal iets op verzonnen moeten worden dien man weer met fatsoen kwijt te worden. Aan den koster, wiens prauw ik gedurig leen, heb ik een jachtbuis met kruit en hagel gegeven. De man is hier in 't bosch goed bekend daar hij veel jaagt. Heden is een prauw van Ternate aangekomen; zij heeft 11 dagen reis gehad.

22 Juni.

Ten vijf ure waren wij heden morgen aan de Ajer Panas. Het kamponghoofd had de goedheid gehad aan twee burgers te gelasten mede te gaan en den weg te wijzen; zij waren echter nog nooit op die plaats geweest. Gelukkig dat de meester er zes jaar geleden geweest was en zich met het geheugen van den inlander alles precies herinnerde. Op ongeveer 1000 of 1500 voet hoogte viel mij, onder het klimmen, een leiachtige kleisteen in 't oog die bezaaid was met goudglinsterde puntjes. Ik heb later gemerkt dat de geheele bergarm, die wij beklommen, uit die soort steenaarde bestaat, want, waar ik met het mes de grond uitgroef, kwam dezelfde glinsterende massa te voorschijn. Op verschillende andere punten trof ik steenen aan, die mij voorkwamen rijk aan metaaldeelen te zijn.

Ten elf ure bereikten wij den bergrug, die met notenmuskaatboomen overdekt heet. De afstand van daar tot de vóór

4 dagen bezochte plaats wordt geschat op een uur. Tot twee uur hield ik mij bezig in den omtrek de verschillende notensoorten op te nemen. De boomen waren zoo hoog en zonder takken tot op een 50 voet dat niemand der inlanders er in wilde. Op eene uitnoodiging eens naar boven te gaan, krijgt men het vaste antwoord „trada biassa.” De pala radja, Sultansnoot, had ik reeds een uur te voren meer benedenwaarts gevonden; de grond was overdekt met vruchten, allen echter reeds bedorven of in te verren staat van ontbinding om ze als monsters te kunnen medebrengen. De specerijlucht van deze soort was zeer sterk. De notensoorten boven waren allen onrijp afgevallen, de foelie was dun en witachtig en geen van beide de mocite waard of geschikt om naar beneden te voeren. De totale indruk was dat het bezochte terrein voor notenmuskaat-exploitatie niet veel belooft; en dat eerst dan als het geheele bosch beneden voor koffiekultuur en boven voor kina zal zijn in ontginning gebracht, de noten betrekkelijk genoeg warmte zullen hebben om met voordeel te kunnen worden geëxploiteerd.

De meester, die door iedereen hier voor den handigsten man wordt gehouden, raadt aan met de Tomoreezen, die de vlakte onder den Sabeela reeds voor een gedeelte hebben ontwood en in kultuur gebracht, in besprek te komen tot den aanplant van koffie op dat terrein en de gronden eerst van hen over te nemen als de koffie op driejarigen leeftijd zoude zijn. Op die wijze, beweert hij, zoude men een 1000 bouws koffiegonden betrekkelijk goedkoop kunnen verkrijgen.

De tocht naar beneden duurde van vier tot half zeven 's avonds, het weder was den geheelen dag goed gebleven; maar wij waren allen doodmoede.

Tegen acht ure waren wij weder in de negorij, en de meester belastte zich met mijn lof te zingen over de ongeëvenaarde wijze waarop een Wollanda als een inlander door de ongebaande bosschen medeliep. Hier wekt dit verbazing,

want toen ik het eerst sprak over die expeditie, schudden zij het hoofd en zeiden dat zulk een tocht onmogelijk was voor „Satoe toean” als ik. Zij beginnen er nu echter plezier in te krijgen.

23 Juni.

Heden morgen heb ik stofgoud, gisteren ochtend gevonden, met den meester gewasschen. Het goed is nog veel fijner als dat, 't welk als strooizand, in ouderwetsche inktkokers wordt gebruikt, en waarschijnlijk van niet veel waarde. Ik heb het daarna bij den Djoegoegoe gebracht, die met een ander monster tot hetzelfde resultaat kwam en zeide dat alleen na smelting door een goudsmid de waarde van die stof zoude kunnen uitgemaakt worden.

Dezen avond heb ik bij den Chinees Tjo Han verscheiden monsters schelpensoorten opgedaan. Hij vertelt dat de Chineesche bannelingen, die vroeger goud moesten wasschen op Poan, het gouvernement hadden voorgesteld tegen de helft der winst te mogen werken, hetgeen was van de hand gewezen. Het waren vooral deze bannelingen die het geloof aan den rijkdom in deze goudgronden hadden versterkt. Zij hadden ook verteld dat dáár en bij den Madewongstroom tin was gevonden.

24 Juni.

Niemand weet recht waar de plaats is en niemand heeft ooit het tin gezien. Bijgewoond het bereiden en opvullen van een vogel; het duurde anderhalf uur. 's Middags naar Singa, op een uur roeiens van hier, gevaren. Het bestaat uit twee huizen aan 't strand en een aaneenschakeling van cacao, pinang, sago met klappertuinen aan beide zijden van het riviertje. Met groote moeite zijn wij het in een vlekprauwtje opgeroeid; om de twee minuten moesten de roeiers er uit om de prauw over het zand te sleepen; misschien was daar twee hand breed water hoog. De cacao-tuin van den heer van Duivenbode heb ik aldaar zeer klein en van geen beteekenis hoegenaamd

bevonden. Hij zal niet grooter dan een bouw zijn, in der tijd gekocht van een der schoonzoons van den Sultan. Drie Menadoneezen onderhouden dien tuin, zonder eenig opzicht; zij waren niet ter plaatse.

25 Juni.

Twee paarlemoerschelpen van den Sultan ontvangen als monster van de pas op zijn last opgedoken. Ik heb hem daarop een kruidhoorn en hagelbuis gegeven, beiden gevuld. Een en ander meer als attentie, dewijl door het verbod van kruitinvoer, het bijna onmogelijk is hier kruit in te koop en dan wel om de waarde van kruithoorn, hagelzak en bandoulière. Op mijn vraag of er ook parels waren gevonden, werd er mij de zoogenaamde eenigste gebracht, een van f 4.— waarde, zooals de Chineezen hier beweren, die de Sultan mij verzocht als een geschenk aan te nemen. Het moeilijkste is te weten met welk artikel deze menschen kan genoeg gedaan worden; ik roep ieder oogenblik hunne hulp in als vreemdeling voor diverse inlichtingen en zij zijn allen bereid die te geven als zij zien dat op eene wetenswaardige mededeeling het een of ander cadeau zal volgen. Dit vertelde mij nog heden de oude Winter; hij vond het zoo'n mooie trek in al de Hollanders, die hier geweest waren, dat voor een kleinigheid die zij hier ontvingen, een geschenk van veel grootere waarde werd teruggegeven. Winter is gewezen kampong-hoofd der Labohareezen, oud-opzichter of mandoer bij den ingenieur Schreuder en gewezen leerling-meester bij den oud-predikant Høveker van Ternate, 't is de knappe bol van de negorij. Hij vertelt met veel voldoening dat de heer ingenieur de Groot, tijdens zijn bezoek ter plaatse, zoo getroffen was over Winter's geologische kennis dat hij hem dadelijk voorstelde mede naar Java te gaan ten einde een geregeld onderwijs te krijgen.

Winter zegt dat Schreuder zelf overtuigd was van den rijkdom aan steenkolen hier, terwijl hij daarentegen meende dat de goud- of koperexploitatie alhier niets kon opleveren. Er was

vroeger, niet in den Madewongstroom maar in den Tebankit, niet ver daarvan gelegen, tinerts gevonden. In denzelfden stroom vond ik metaal inhoudende steenen, die ik met deze mail ter onderzoek opstuur. Ik heb met Winter afgesproken dat hij mij op de excursien naar het steenkolenveld en de goudgronden zal vergezellen. Hij meent plaatsen te kunnen aanwijzen die bijzonder rijk aan goud enz. zullen zijn.

26 Juni.

Ten vier ure, met lichte maan, heb ik een prauw met volk geëxpedieerd om op den hoek van Maligorangoe schelpensoorten te gaan verzamelen. Zelfs heb ik met een jager de gronden op gaan nemen door de Tomoreezen aan den voet van den Sabeela geveld. Van de negorij rijst de grond rechts in een langzame en geleidelijke helling. Deze vlakke is gedeeltelijk ingenomen door de tuinen der Tomoreezen; zij zal \pm 16 palen lang en \pm 10 palen breed zijn, waarvan slechts een kwart gedeelte in het midden is ontgonnen. Deze vruchtbare gronden wijzen zich als 't ware van zelf aan om 'in te nemen bij een begin van onderneming. Wat de eerste ontginners zullen vragen is nooit zooveel als wat het een eerste ondernemer kosten zoude, deze wouden te laten vellen. Of dáár geplant kan worden cacao of Liberia koffie is natuurlijk eene kwestie van latere zorg, maar gewone koffie wordt aldaar nu reeds veelal aangetroffen, die zeer goed staat bij nog geen 300 voet hoogte.

De Chineesch Tjo Han heeft mij heden schildpadmonsters gebracht van *f* 5.—, *f* 12.50, *f* 50.—, *f* 100.— het picol. Aangezien het beter is dat ik nu leergeld betaal als later, heb ik besloten deze over te nemen. Er zijn nu zeker tien Chineezen ter plaatse; het zoude wel wonder zijn indien dat geen goede school opleverde voor het opdoen van plaatselijke warenkennis.

27 Juni.

Gedurende de godsdienstoefening en den verderen ochtend

mij bezig gehouden met schrijven en het in kaart brengen van de omliggende eilanden. De prauw kwam tegen 1 uur terug met twee weinig beduidende schelpensoorten; het volk beweerde dat de deining te sterk was om te duiken. Als de Badjo's en Galleloreezen even weinig succes op hunne expeditiën hebben dan is hun werk niet betaald.

28 Juni.

Ten 8 ure is de prauw van Obi teruggekomen, alwaar uitgestrekte sagobosschen zijn opgemeten en de belangrijkheid der parelbanken zijn uitgekomen.

30 Juni.

Het blijft hier dagelijksch zoo aanhoudend regenen, dat ik, evenals de soldaat te Atjeh, van de frissche moesson kan zeggen: „als dit nu de drooge is dan zoude ik wel eens willen weten wat de natte was.” Inderdaad heet in Juni de drooge tijd op Batjan te beginnen en voort te duren tot October-November. Maar het is onmogelijk, terwijl dit weder voortduurt, excursies in het omliggende land uit te voeren. In één wandeling zijn een paar schoenen totaal onbruikbaar geworden. Heden heb ik mij dan ook bezig gehouden met de bespreking van een tweede expeditie naar Obi. De Djoegoe-goe, met wien ik een lang gesprek had, beloofde mij een man daarheen mede te geven door en door met de vindplaatsen van de groote notenbosschen bekend. Dit moet echter spoedig geschieden, anders zal de met meer kracht opkomende oostmoesson zulks verhinderen. Nog bracht de indertijd bij de steenkolen aangestelde de Winter eenige monsters van steensoorten, die hij beweerde koper te bevatten.

1 Juli.

Heden nacht weder aanhoudende regen, zoodat er van een wandeling niet de minste sprake kon zijn. Ik heb den mandoer Alanos het terrein nabij het fort laten opmeten dat mij het geschiktst voorkomt voor het oprichten der sagofabriek.

Daarna met hem in gesprek gekomen over den volgenden tocht naar Obi en wat ons nog rest daarvan wetenswaardigs te bekomen, of in hoeverre het noodig is de reeds ontvangen rapporten te completeeren.

2 Juli.

Daar het heden morgen droog bleef deed ik eene wandeling naar Nenneri en bezocht de beeken, die tusschen die plaats en Sajoan van het Sabeelagebergte in de Ingoï vallen. Hoe hooger ik ging hoe meer ik denzelfden metaalinhoudenden steen vond, die ik mij verbeeld dat waarschijnlijk tinerts of ijzer bevat. Varieteiten van de vroeger aan de westzijde gevonden steenen werden mede op de meer noord-oostelijke zijde gevonden; allen meer of min metaal inhoudend. Des avonds heb ik de mogelijkheid nagegaan om van uit de opgemeten gronden ter opbouw der sagofabriek een rechten breeden weg naar 't strand te maken; als ook orders gegeven voor het vervaardigen van een transportabele hut bij grootere tochten in het bosch te gebruiken.

4 Juli.

Het heeft heden weder in stroomen den geheelen dag door geregend.

5 Juli.

De Obi-specialiteit, die blijkt de hoofdpriester van de plaats te zijn, is heden morgen door den Djoegoegoe ten mijnent voorgesteld. Het is een man op leeftijd, die vertelt dat, vóór 30 jaren, hij met nog iemand van Makasser en Ternate op Obi Lattoe begonnen is een gedeelte van een notenbosch aldaar schoon te maken; maar dat door de groote aardbeving op Ternate, juist te dien tijde plaats hebbende, die onderneming niet kon worden doorgezet; dat de op Obi Lattoe, Tappa en Bisa te vinden notenmuskaat gelijk was aan de Banda-noot en hen in der tijd *f* 80.— voor de picol noten en *f* 100.— voor de foeli van Lattoe was geboden. Hij was

bereid die bosschen aan te wijzen en mijne prauw te vergezellen wanneer die daarheen zoude gaan, maar daartoe moest de Sultan verlof geven als zijnde Z. H. ook het hoofd der priësters. De Djoegoegoe raadde mij daarop aan belet te vragen bij den Sultan, hetgeen ik toen deed. Z. H. liet mij weten dat hij het zóó druk had op 't oogenblik, dat hij mij nog niet kon ontvangen, maar mij zou laten weten zoodra als die drukte over was en anders mij den volgenden dag zou ontvangen.

6 Juli.

Er is gisteren niets van het belet bij Z. H. gekomen. Toen ik heden morgen ten 9 uur liet vragen hoe het er nu mede stond, werd mij geboodschapt dat de Sultan mij wachtende was. Inderdaad vond ik hem met zijn secretaris in de pendoppo. Op mijn verzoek werd de bewuste hoofdpriester en Obi-specialiteit geroepen, die van den Sultan de vergunning verkreeg zich dadelijk voor den tocht daarheen gereed te maken. Voor het inkoopen van levensmiddelen enz. beweerde hij f 25.— noodig te hebben, die ik hem in den loop van den dag toezond.

Mijn overbuurman, de Chinees Tji Kong, is met den Sultan zeer bevriend en heeft er zijne „petites entrées." Deze Chinees, is \pm 25 jaren te Batjan gevestigd en kent dan ook de geschiedenis van 't land beter dan iemand. Vooral over de wederwaardigheden der goudexploitatie te Poan is hij zeer op de hoogte en geheel overtuigd dat, zoo goed geleid, een werk aldaar goede resultaten moet opleveren.

7 Juli.

Den secretaris hier gehad en hem het contract op zegel gegeven, dat ik gisteren avond heb overgeschreven ten einde daaraan een Maleisch afschrift te voegen. Hij heeft nog om een lamp gevraagd, daar hij anders 's avonds niet schrijven kan, die ik hem heden avond heb laten brengen. Den geheelen middag tot den avond het terrein aan beide zijden der Ingoi bezocht en opgemeten. Bij de negorij is de breedte van het

water \pm 215 voet, de diepste plaatsen 5 tot 7 R. voet.

De priester Obi-specialiteit is heden driemaal hier geweest om mij te spreken. Eindelijk heeft hij mij heden avond toe-
vertrouwd, dat op den N. W. kant van Obi Bisa door hem
steenkolen waren ontdekt. Daar de plaats vlak aan 't strand
moet gelegen zijn in de nabijheid der notenbosschen, meende
hij dat deze zaak van 't grootste gewicht is. Indien dit het
geval is, zullen wij moeten trachten eene vergunning van
den Resident van Ternate te verkrijgen tot het doen van
mijnbouwkundige opsporingen op de Obi-eilanden.

8 Juli.

Nasporingen om een weg over het gebergte naar de over-
zijde der rivier heden morgen voorgezet. Daar, na al de regens,
de modder voeten diep aan de oevers der rivier ligt, ben ik
niet daarheen kunnen komen en heb ik deze onderzoeking
uitgesteld tot drooger tijden. Daarna opwachting gemaakt bij
den posthouder, door den reiziger van Rijkevorsel gedoopt
met den naam van „brave Hendrik.” „Hij zoude niet onge-
negen zijn pensioen te nemen en voor een flink tracte-
ment bij 't particuliere over te gaan.” Zijne vrouw, geboren
de Klerk, heeft haar vader in der tijd naar Poan vergezeld
en geholpen met goud te wasschen.

10 Juli.

De reis naar Obi, die de mandoer Alanos eergisteren had
moeten ondernemen (de specialiteit is intusschen maar vooruit
gegaan), moet telkens worden uitgesteld omdat het volk van
Babang nog niet is komen opdagen. De sergeant Laboha
heeft die menschen gelast mede te gaan, dewijl ik om schep-
pers gevraagd heb die duiken kunnen, maar het schijnt dat
die brave man niets te bevelen heeft — en die duikers meer
speciaal onder bevel van den Batjansche rijksbestierder staan.
Intusschen houdt Alanos zich alsof hij van niets wist, hij stuurt
anderen naar Babang, weer een bewijs dat wat men zelf niet doet

ook niet goed gedaan wordt. Nog is het mij na onderzoek gebleken dat hij bij de vorige reis de dupe is geweest van de Labohareezen, die hem niet hebben willen zeggen waar de notenmuskaatbosschen zijn.

11 Juli.

Tegen 9 uur in den morgen is de oostmoessonwind sterk ingekomen en dat heeft zoo den geheelen dag geduurd en is tegen den avond in hevigheid toegenomen. De bijgebouwen in de onmiddellijke nabijheid van het zeestrand hadden tegen 9 ure veel te lijden van den wind, al de lampen gingen uit, zoodat ik niet dan na tienem met schrijven kon doorgaan.

13 Juli.

Sedert gisteren is de zuidoostewind wat gaan liggen en het is heden morgen weer volkomen stil. De posthouder Hendrik heeft beloofd, mij inzage te geven der staten van bevolking en kultures (aanplantingen cacao enz.) en zijne hulp te verleen tot het vervaardigen der kaart van Batjan. Hij is heden avond dan ook komen opdagen. Met hem, den secretaris en schoolmeester is ten mijnent de eerste kaartbespreking begonnen.

14 Juli.

De posthouder, die heden op expeditie is, stuurt mij de Tabelloreezen van Babang, die weigerden naar Obi mede te gaan. De menschen beweren dat zij niet konden, omdat prins Djamal hen bevolen had op Sabattan damar te laden en zij bevreesd waren om hier te komen, daar er een sergeant-werver hier is en zij ook geen lust hadden om soldaat te worden. Met een en ander ben ik nu juist 14 dagen kwijt en in betrekking tot den tocht naar Obi geen stap verder als op 30 Juni. De Tabelloreezen zeggen dat zij niet meer dan in drie vaam water (18 voet) duiken kunnen, maar dat, als zij dit 2 à 3 dagen volgehouden hebben, hun oorvliezen gewend worden aan het gesuis van 't water en zij dan dieper kunnen gaan. Aan negen Tidoreezen, dat

de beste zeelui uit den omtrek zijn, heb ik te vergeefs *f*100.— geboden om mij naar Obi te brengen; in de oostmoesson schijnt dat een baantje waar niemand op gesteld is. Die Tidoreezen komen jaarlijks in hun eigen prauwen hier werk zoeken als ijzersmeden; zij waren juist van een vier maandenlijkschen kruistocht terug en nu op het punt naar huis terug te keeren.

15 Juli.

Er is geen gelegenheid van hier naar Ternate dan met de Chineesche handelsprauwen, die nooit rechtstreeks daarheen vertrekken, maar onder weg lang op andere plaatsen vertoeven, ten einde damar enz. in te nemen. Dan is er een dienstprauw van den posthouder, die op niet vastgestelde tijden de reis maakt en de vivresprauw voor de bezetting van 't fort, die om de drie maanden van Ternate vertrekt. Wat nog daartusschen vise versa gaat is niet op vastgestelde tijden. Om mijne brieven voor de mail van Augustus bij tijds op Ternate bezorgd te hebben zal ik genoodzaakt zijn daarvoor een prauw in te huren. Al heeft men een persoon, die op Ternate zich wil belasten met aanteekening en frankeering der brieven, is dusdanige bezorging toch zeer gewaagd. Zonder de zekerheid van een mail, die maandelijks de plaats aandoet, zoude hier op die wijze niet te werken zijn. Het is nu ruim 17 dagen, dat de prauw met de correspondentie der vorige mail verstuurd, weg is en nog altijd wacht ik op hare terugkomst en, behalve op eventueele brieven, op het geld dat ik verzocht heb mij maandelijks van Soerabaja te zenden. Sedert gisteren ben ik zonder en bepaald verlegen door het lange uitblijven van de prauw. Het bedrag voor vertrouwd personeel uit te geven, zoude ingeval van het in ontvang nemen van groote sommen te Ternate, alleen een aanzienlijke rente bedragen. Onder deze min gunstige omstandigheden maken Chineesche handelaren naar het schijnt hier goede zaken. Behalve bij de visschers, Badjo's genaamd, die betaling eischen

half in geld, half in goederen, is de marktwaarde bij de Alfoeren aan de kust geheel fictief en bestaat de handel in rullen gan notenmuskaat, rijst, paarlemoer, schildpad enz. tegen borden, kralen, hoofddoeken, sarongs, messen enz. Hoewel bij de Chineesche handelaren onder elkander wel eenige concurrentie bestaat, schijnt toch ieder zoowat zijn eigen hoekje te hebben en zijn hunne grootste concurrenten de mandarprauwen van Makassar. Deze koene vaarders vindt men overal tusschen Singapore en Nieuw-Guinea, zij komen en gaan echter op gezette tijden met west- en oostmoesson. Voor paarlemoerschelp en schildpad besteden zij de hoogste prijzen. Waarom de Chineezen gaarne zouden zien dat een Europeesch handelhuis zich hier vestigde, in concurrentie met Ternate en Makassar, dewijl zij dan hunne goederen niet ver meer behoeven te brengen, zoude in 't laatste geval dit de ruine zijn voor de Mandareezen die genoodzaakt zouden zijn nieuwe handelsbronnen te gaan opzoeken. De geheele handel der Papoe is tot nog toe op Ternate, waartoe die prauwen om de noord van Halmheira gaan; was er echter een dichter débouché zooals Batjan, alwaar Europeesche handelaren vaste prijzen geven of in alle geval hooger prijzen geven konden dan de Chineesche opkoopters voor Makassar, Ternate zoude weldra hare waarde als transitoplaats verliezen en de handel zich naar Batjan verleggen. Op Ternate zelf bestaat geen Europeesch handelhuis; de opkoop van producten geschiedt enkel door Chineezen, die hunne orders van Makassar krijgen. Daar Batjan dichter en gemakkelijker ligt als middelpunt in de Molukken dan Ternate, is slechts Europeesche ondernemingsgeest noodig om, met Halmheira naast en de Obi-, Xoela- en Bangaaigroep vlak bij zich, er eene bloeiende plaats van te maken. De daartoe benoodigde elementen, de Chineezen, zijn voorhanden.

Heden is voor *f* 3.— dóór een timmerman aangenomen de bouw van een transportabele hut, bij eventueele expeditie te gebruiken.

Van den Sultan hulp aangezocht om een nieuw pad naar

het sagobosch van Ingoi te kappen en van de nu werkelijk aanhoudende droogte (5 dagen!) gebruik te maken die bosschen te gaan opmeten. Z. H. heeft 6 man beloofd, waarmede de mandoer van Joost morgen het werk begint.

16 Juli.

Een prauw met 4 man gaat heden avond de brieven naar Ternate brengen. Zoodra de groote prauw van daar terug is zal ik trachten met haar Obi te bereiken. Ondertusschen kan ik de pen voor eenige dagen neerleggen en een reeds lang voorgenomen beklimming van den Sabeela langs een nog niet beproefden of bekenden weg ondernemen. Als gidsen hebben zich twee Tomareezen aangeboden.

17 Juli.

De prauw, als brievenpost, is gisteren avond ten elf ure van wal gestoken. Heden aangevangen met het opbergen, rangschikken enz. der diverse ingekomen vogelsoorten van Batjan en Obi. Er zijn reeds 36 soorten bij elkaar. Vele zijn echter ten gevolge van het aanhoudend regenweder en vochtige temperatuur reeds nu beschimmeld, niettegenstaande zij dagelijks in den wind werden opgehangen. Het is mij een raadsel hoe op zulk werk voordeel kan bestaan. De jager heb ik vóór eenige dagen ontslagen. In den tijd van één maand had hij slechts 33 vogels aangebracht, waaronder slechts twee gemarkeerde soorten. Daar men in de negorij hoort dat ik vogels verzamel, brengen de herten- en varkenjagers, van hun jacht teruggekomen, wel eens een enkelen vogel, dien zij toevallig onder schot kregen en waarvoor zij dan zeker zijn bij mij kruut en hagel terug te krijgen. Een Ambonees, die bij den meester inwoont, zet de vogels dan op tegen vaste betaling en zoo gaat ook zonder vaste jager het werk door. Papegaien, kakatoewa's, loerie's en parkieten zijn hier in menigte.

18 Juni.

Het was reeds lang mijn plan het stroomgebied van den Madewong te bezoeken, daar informatien mij hadden overtuigd dat dit de stroom was die het Sabeela-gebergte in zijn geheele lengte doorsneed; maar steeds hadden mij de gidsen voor dergelijken tocht ontbroken. Wel had het hoofd van Tomorie daartoe personen aangewezen, maar ik wachtte te vergeefs op hunne verschijning. Heden besloot ik die menschen zelf te gaan opzoeken om de zaak op te lossen. Na veel geloop vond ik het kamponghoofd in een der tuinen, die allen aan den voet van het Sabeela-gebergte gelegen zijn, die mij ook beden niet aan de gidsen kon helpen, daar hij, volgens zijn zeggen, niet wist waar zij in 't bosch waren. De gids, die ik nu kreeg, bracht mij door de drooge beek Silidro, die ik weder vol vond van dezelfde steensoort als gevonden aan de oostzijde van den Sabeela, maar eerst in groote menigte teruggevonden in den Madewong en het terrein grenzend aan zijn beide oevers. Hoewel alles getuigt van een luxurieusen plantengroei, is de begaane grond niets als steenen, en de ondergrond een en al steen. Deze tocht overtuigde mij dat het onmogelijk zoude zijn langs den Madenongstroom het Sabeelagebergte te beklimmen dan na een of twee maanden aanhoudende droogte. Iets dat ik dus vooreerst zal moeten uitstellen, waarom ik dan ook beden nog aan het hoofd van Amassing heb laten zeggen, dat ik morgen ochtend het voorrecht verzocht van door hem begeleid te worden naar wat men hier de steenkoolplaats noemt.

19 Juli.

Het kronkelend voetpad, dat nog bestaat als overblijfsel van den tamelijk breeden weg naar het voormalig etablissement Ajer Membia, vond ik beden niet terug; het was bedolven onder gekapte struiken en boomen, die wel een open ruimte verschaften waardoor de zon scheen, maar die het loopen zeer hinderlijk maakten. Toen ik $\frac{1}{2}$ van den weg had afgelegd, moest ik stoppen, want er was verder niet gewerkt en het werkvolk

van de vorige dagen was nog niet gekomen. Er moest dus geruimen tijd gewacht worden. Toen zij er eindelijk waren liet ik dat soort van wegen openkappen staken en dreef de menschen voor mij uit recht door het bosch, zoodat wij over twaalven op Membia zullen geweest zijn. Wij waren driemaal de Amassing gekruisd en even zooveel zijtakken voordat wij voor den ouden put stonden door Schreuder gezonken. Hij was nu niet diep meer, vol slijk en water, dat op 3 meters diepte zichtbaar was en, naar de inlanders beweerden, huisden er groote slangen in. Niet ver daarvan stond nog een hoogte met gehouwen zandsteenen. In den omtrek waren vruchtboomen genoeg om te bewijzen dat hier vóór 25 jaar menschen gewoond hadden. Het tracé van den ouden weg was duidelijk te herkennen, maar nu geheel begroeid, doch zoude gemakkelijk weder te herstellen zijn. Het volk, dat mij den weg zoude wijzen, wist echter niets af van de ware vindplaatsen van steenkool in den omtrek, zoodat ik het opsporen van die plaatsen tot een volgende gelegenheid zal moeten uitstellen. Heden hield ik mij meer bijzonder bezig met het opnemen van de steenformatie. De eerste aanblik overtuigde mij reeds dat ik hier geheel iets anders voor mij had dan op en om den Sabeela gevonden. De door den heer de Groot besproken: mergel, grofkalk, doloriet en ander gesteente trof ik natuurlijk overal, maar het speet mij van een en ander nooit een studie gemaakt te hebben, dewijl ik alsdan, afgaande op de helling der serpentijn en zandsteenlagen, waarschijnlijk deducties had kunnen maken omtrent ligging en stand der steenkolen. Afzettingen van koper werden door mij in een roode steensoort gevonden. Met een rijken steenen buit keerde ik vermoed huiswaarts.

20 Juli.

De mandoer Alanos is mij heden rapport komen brengen over zijn verrichtingen en opnemingen aan den kant van Ingoi. Het is hem slechts gelukt een sagobosch op te meten

van \pm 200 bouw. De aanhoudende regen maakt het loopen in deze moerassen onmogelijk. Nog is door hem overgelegd eene schetskaart voor een geprojecteerden weg naar de sago-bosschen. Onderweg heeft hij een uitgestrekt bosch met notenmuskaat gevonden en een monster gebracht van de dammar van Ingoi. Een bosch dat niet door inlanders geëxploiteerd kan worden omdat de afvoer door de moerassen te moeielijk is. Zoo de Ingoi-stroom weer bevaarbaar gemaakt wordt, houdt die moeielijkheid op en zal het wellicht zaak zijn die exploitatie zelf in handen te nemen. Nog is door den mandoer medegebracht een steen waarin sporen van koper en Lakka-hout dat, volgens hem, waarde heeft om daaruit reukolie te stoken en te Ambon f 10.— de picol betaald zoude worden. Het is mijn voornemen morgen persoonlijk een en ander te gaan onderzoeken, altijd zoo wij daarin niet verhinderd worden door den zooals heden bij stroomen nedervallenden regen.

21 Juli.

Van den voorgestelden tocht is heden weinig gekomen, dewijl het volk, dat de vorige dagen was mede gegaan, weigerde weder op te komen en de hoofden, pions enz. te vergeefs heen en weer holden om de menschen letterlijk bij hun kraag te nemen, op te brengen en bij elkaar te houden. De eentonigheid ter plaatse is echter gelukkig aangenaam verbroken door de terugkomst van mijn prauw-banco medebrengende behalve vele brieven, nieuwsbladen enz., het zoozeer benoodigde geld (in een kistje van Soerabaja gestuurd).

De tocht heden ondernomen tot onderzoek van het gebergte Borero, tegenover de negorij aan den overkant der rivier gelegen, heeft mij weder het bewijs geleverd van de ongelooflijke uitgestrektheid der Batjansche sagobosschen en van de mogelijkheid gemakkelijke wegen aan te leggen tusschen bergen, die bijna allen op zich zelf staan, waardoor de bergtoppen te vermijden zijn en de kronkelende dalen gevolgd kunnen worden. Tot een afgerond resultaat kon ik het onderzoek niet

brengen, daar een hevige bui ons noodzaakte huiswaarts te keeren. Nog bracht mij heden de Winter, oud-mandoer bij de mijnwerken, een gedetailleerde kaart van de wegen op Ajer Membia en de vindplaatsen van steenkolen en goud aldaar. Volgens hem, is de ingenieur Schreuder, al den tijd die hij hier heeft doorgebracht, bezig geweest met het vervaardigen van een door hem zelf opgemeten kaart van dit eiland. Bij terugkomst te Ternate en Batavia zal het mijn streven wezen te onderzoeken bij wien dien kaart berust.

22 Juli.

Alanos komt vertellen dat het ook voor heden 't hoofd van Amassing niet gelukt werkvolk bij elkaar te houden. Toen wij gisteren op weg waren beweerde hij dat het werkvolk verzameld was, maar weer uit elkaar gegaan. In een cano ben ik toen met twee roeiers van de prauw de rivier Amassing opgegaan, met het doel de gesteldheid op te nemen der beide oevers. Ons is daarbij gebleken dat zowel links als rechts van dezen stroom een weg kan aangelegd worden en dat, met 't oog op de vindplaats der steenkolen, die weg rechts moet worden aangelegd. Een later in te stellen onderzoek op twee uren westwaarts zal moeten aantoonen of voor de sago-exploitatie en het bereiken van het steenkolenterrein één weg zal kunnen dienen. Mocht dit 't geval zijn, dan kan de oude moeilijk begaanbare steenkolenweg geheel verlaten worden en een rechten weg getrokken worden door het midden van het eiland met den berg Ingoi (het sagobosch) tot centrum. De beide oevers der Amassing zijn vruchtbaar en vormen een aaneenschakeling van tuinen aan Batjanners behorende, die zich echter niet verder uitstrekken dan tot op 3 of 4 paal van de negorij.

23 Juli.

Daar ik de Batjanners, die voor mij wegen in 't bosch gekapt hebben, liet aanzeggen dat zij zich alsnu persoonlijk

konden aanmelden om betaling, ben ik heden hiervoor tot 10 uur te huis gebleven. Ook tot het ontvangen van geld heeft het veel moeite gekost het volk bij elkaar te krijgen. In dien tusschentijd heb ik besprekingen gehouden met het prauwvolk dat begon met hun weigering te constateeren mij naar Obi te roeien. Zonder daarin posthouder of politie te mengen is het mij gelukt eerst zeven man en daarna de rest over te halen tot betere gedachten. Hun is een voorschot gegeven en voorloopig ziet het er rooskleurig uit. De toewan Poetri, eerste vrouw van den Sultan, had haren wensch te kennen gegeven een koralen paruur te bezichtigen, dat ik van Napels met 't oog op zulke wenschen had medegebracht. Natuurlijk heb ik het haar aangeboden als een speelgoed voor hare kinderen onder excusen dat ik niets beters en waardigers voor haar zelf had. De toewan Poetri liet mij onder veel dank zeggen, dat kinderspeelgoed van die soort hier moeilijk te bekomen was.

24 Juli.

Daar ik had gehoopt dezen avond naar Obi te kunnen gaan, had ik het zeer druk met alles in orde te brengen, te pakken en te schikken voor dien tocht. Al deze drukte, het bij voorbaat schrijven van brieven, heeft niet gebaat; want, daar de duikers van Babang niet gekomen zijn, is mijn vertrek weer uitgesteld, altijd zorg dragende dat aan den posthouder het verzoek wordt gericht morgen ochtend vroeg een pion te sturen, ten einde die vrienden te Batjan in persoon af te halen.

25 Juli.

In de hoop dat de duikers er heden avond zullen zijn heb ik een laatste conferentie gehouden met de mandoers Alanos en de Winter over hunne respectievelijke verrichtingen in zake sago en steenkool. Van de laatste bracht men mij monsters van twee verschillende vindplaatsen, uit de bedding der beeken opgeraapt; door het lange liggen in 't water zijn

zij week, maar van binnen sterk glinsterend en vettig. Het blijft nu zaak monsters te verkrijgen van plaatsen die niet aan de lucht zijn blootgesteld, ten einde ook over die soort te oordeelen.

26 Juli.

De oostmoesson had sedert een viertal dagen sterker als gewoonlijk gewoed. Visschers en kenners uit de Christenkampong Laboha, meenden dat zoo zij nu tot bedaren kwam, er nog mogelijkheid bestond om voor het einde der maand naar de Obi-eilanden te kunnen oversteken. Daar 's nachts de wind veelal gaat leggen, besloot ik in den avond van den 25sten de kans te beproeven.

De prauw banco, bemand met twaalf roeiers, die in de Amassing voor anker was gaan liggen, ging 's avonds ten 8 ure met afnemenden vloed over de zandbank, die voor den mond dier rivier ligt, met het voornemen, mijne aan het strand van Laboha gelegen woning te bereiken, ten einde aldaar de mede te nemen goederen te laden. Dit laatste bleek niet doenlijk, daar de branding te sterk was om over de bank te varen, die tegenover Laboha ligt, dewijl de eb te sterk was verlopen. Eerst bij opkomenden vloed, tegen vier uur in den morgen, gelukte het den roeiers over die bank te komen en benevens mijn persoon, de goederen te laden die voor zes weken aan leeftocht inhielden. Voor de bemanning bestond dit uit sago en gedroogde visch. Per dag en per hoofd krijgt elke roeier zes sagobroodjes en een vijftiental visschjes, te samen ter waarde van 5 centen. Met het oog op de te bezoeken parelbanken om Obi waren aan boord vijf Tabelloreesche duikers, die tevens als roeiers dienst deden. Deze van Halmabeira's oostkust afkomstige Alfoeren hebben in de Molukken den naam van goede duikers te zijn.

Dewijl de bemanning den geheelen nacht wakende had doorgebracht, kon er geen sprake zijn om voor Tantjong Maligorango (zuidelijke spits der Batjan-golf) aan te houden. Toen

wij over zessen van wal staken, liet ik dan ook koers zetten voor de kleine haven van Panemboeang, mij zelf liet ik te Batoe Posso afzetten, alwaar een kleine cacao-tuin te bezichtigen was, op den in 40-jarigen erfpacht aan den heer C. van Duivenbode te Ternate afgestanen grond.

Deze in de onmiddellijke nabijheid van Panemboean aan de oostkust der Batjan-golf gelegen aanplanting, is van uit Amassing in twee uren roeiens te bereiken. De tuin ligt tusschen de beeken Ajer Panas en Soeboe vlak aan 't strand en is beplant met cacao-boomen, voor een derde van 8- à 10-jarige en het overige twee derde met 3- à 4-jarige boomen, op eene uitgestrektheid van 8 bouws in omvang. De rijen staan van 12 bij 16 voet afstands op een zwarten ijzerhoudenden zandgrond, waarin veel groote en kleine steenen. De ondergrond, uit geele klei bestaande, is met het aanwezen der steenen oorzaak dat de wortels der vruchtboomen door te veel in het water te staan ziek worden, hetgeen een vroegtijdige sterfte onder dien aanplant veroorzaakt. Op 10-jarigen leeftijd beginnen de boomen langzamerhand te verdorren. Thans is de productie \pm 50 picol in 't jaar; naarmate de jonge aanplant ouder wordt kan die opbrengst verdubbelen. De tuin wordt onderhouden door 12 Menadoneezen onder een mandoer, tegen eene betaling van 10 à f 12 's maands per man, behalve de voeding van rijst en visch. Jaarlijksche uitgaven te schatten f 2000. De tuin is te koop aangeboden voor f 7500. Het nog te beplanten gedeelte beslaat \pm 120 bouws.

Trouwens, al de cacaotuin in de Sabeelavlake gelegen geven om genoemde redenen zeer middelmatige resultaten. De aanplantingen benoorden de hoofdnegorij slagen goed. Volgens globale berekening, zoude in de laatste twee jaren op de Batjan-eilanden de cacao-aanplant met 50.000 boompjes vermeerderd zijn. Hiervan is oorzaak de vraag naar Batjan-cacao, bij Manillaresche handelaren, die jaarlijks de Molukken bezoeken. Het schijnt dat het vetgehalte der cacao-boomen te Batjan grooter is dan van de elders in de Molukken groeiende.

Een ieder weet dat de cacao na vier jaar reeds draagt en hare bereiding veel eenvoudiger is dan die der koffie en veel grooter voordeelen afwerpt. Daarbij is in de Molukken steeds een goede markt voor cacao door het groot verbruik in Manilla. In 1878, toen een ruime oogst van goede kwaliteit gemaakt werd, rezen de prijzen tot *f* 100.— en daarboven voor de picol. In de twee volgende jaren daalden zij weder tot *f* 75.— en *f* 55.—

Op Batjan werd in dit jaar door Chineezzen ingekocht tegen *f* 45.— de picol. De geheele uitvoer aldaar bedraagt \pm 200 picols. Het product der Batoe Posso werd te Ternate door Manillareezen opgekocht tegen *f* 75.— en is het ook waarschijnlijk dat de Chineezzen dezen prijs maakten voor het door hen in Batjan opgekochte. De cacaotuinien, door inlanders geplant, worden sedert de daling in prijs zeer verwaarloosd, zoodat van den grooten aanplant weinig terecht zal komen.

Bij het oprichten eener landelijke onderneming op Batjan heeft cacao, zoo daarvoor de geschikte grond wordt uitgezocht, (b.v. in de Awango vlakte) de meeste kans van zeer voordeelige resultaten te geven.

Langs het strand voortlopende bereikt men van uit Batoe Posso in 20 minuten de kleine haven van Panemboeng. Hoewel de inham aldaar, een veilige ligplaats aan doortrekende handelsprauwen biedt, niet zeer groot is, wordt dit vergoed door het feit dat er vlak aan de kust kan geankerd worden. De koraalrif verdwijnt reeds aan 't stranduiteinde schuins in de diepte. Ruimte voor schepen van eenigszins grooter afmeting zoude te kort schieten evenals bij de kleine haven van Awango bij de Amassing, waar slechts plaats is voor handelsprauwen en schoeners. Voor stoomschepen is tegenover de kampong Laboha altijd veilige ankerplaats, maar bij het laden en lossen van dááruit, zullen de zandbanken hiervoren genoemd en die zich langs de oostzijde der baai tot Panemboeng uitstrekken, bij branding veel hindernis geven. Die kust zelf is bij weinige uitzonderingen laag en

moerassig. Zij is bewoond door Alfoeren (die aldaar rijst- en djagontuinen aanleggen). Gerekend van af Laboha:

op Mongga a/d Pesoboeaia ± 300 zielen;

a/d Madewong „ 150 „

op Panemboeang en omtrek „ 80 „

De namen der bergstroomen die aan die zijde in zee vallen zijn de volgende:

Pesoboeaia beek.

Madewong (uitstekend drinkwater, blijft loopende gedurende de grootste droogten).

Koepal. . . beek

Tebankit . . „

Ajer panos . . „

Batoe Posso . . „

Soeboe Soeboe „

Ganda soelie. „

} droogen spoedig uit.

De vlakke kust van Panemboeang tot Maligorango schijnt even moerassig te zijn. Bij die kaap rijst echter de westelijke arm der Sabeela uit zee en begint een stijle rotskust, die aanhoudt tot de baai van Waja Oewa. Nergens heeft zich daar eenige bevolking neergezet. Maar deze kusten hebben den naam van met zwaar timmer- en meubelhout voorzien te zijn.

Het door mij in oogenschouw genomen ebbenhout is echter van geen schoone kwaliteit. Naar het door Dr. Moens als overvloedig voorkomende satijnhout is te vergeefs door mij geïnformeerd.

Veel werk wordt gemaakt van de bast eener menigvuldig op het eiland Mandioli voorkomende boomsoort, Genemo genaamd, waarin de Alfoeren zich bij regenachtig weder hullen en die door de inwoners der hoofdnegorij uitgerafeld bij het steken van schildpad en andere visschersbedrijven gebruikt wordt. Mandhareesche handelsprauwen koopen de half schoongemaakte Genemo tegen f 15.— de picol op.

Als surrogaat voor de papierfabrieken zal de genemobast wellicht op de Europeesche markt te plaatsen zijn.

Een monster schoongemaakt genemo is in Augustus opgezonden.

Aan den hoek van Panemboeng is sedert twee jaar voor den Sultan een schoener in aanbouw, waartoe een ijzerhoutsoort van lichte kleur gebezigd wordt. De handige timmerlieden en prauwmakers van het naburige Kajoa, aan wier hoofd een Makassaarsche anak kodda staat, laten zich voor dit werk vinden. De romp ziet er stevig uit, maar het zal nog wel een jaar of langer duren als op inlandsche wijze wordt voortgebeuzeld, zooals thans het geval, in plaats van gewerkt.

Het doel dat de Sultan met den aanbouw dezer schoener heeft, die een 2000 picols heet te zullen laden, is om de damar uit zijn rijk afkomstig, desnoods zelfs te Singapore aan de markt te laten brengen, ten einde niet meer afhankelijk te zijn van de Chineesche opkoozers, aan wien hij tot nu toe de exploitatie der dammar in zijn rijk verpachtte.

Na het bezichtigen van de werkzaamheden en kennis te hebben gemaakt met den anak kodda en twee der voor ankerliggende Mandhareesche prauwvoerders, ging ik in den namiddag nog een wandeling doen. — Het rondloopen in de tuinen bezuiden Panemboeng had niets belangwekkends. Daarna bezocht ik de bedding der Gandasoeli-beek op 5 minuten noordelijk van de havenplaats in zee loopende. Ik vond daarin de gewone steensoorten den Sabeela eigen, hield, na de beek eenigen tijd gevolgd te hebben, links af, passeerde een drassig terrein, een pad volgende waar twee Galelareezen tamelijk verschrikt waren van plotseling een „Wollanda” voor zich te zien, bereikte vervolgens de beek Soeboe-Soeboe (door Bernstein genoemd) van waaruit ik voor zes weken mijn eersten tocht naar het Sabeela-gebergte had gedaan. Haren loop naar het strand volgende, ondervond ik aldaar dat de opkomende vloed het lastig maakte om 't overstroomde pad te volgen, dat, tusschen de kust groeiende risophoren, naar de ankerplaats leidt. Men wordt dan genoodzaakt om kniediep

in het modderige pad te zinken of wel tot aan de borst door de zee te waden. Plaats nemende in de canoe van een der voor anker liggende Mandhareezen bereikte ik echter zonder wederwaardigheid de prauw banco.

Hoewel de bij uitstek vruchtbare kustgronden, zooeven weder bewandeld, mij te meer doen veronderstellen dat zij voor peper zeer geschikt zouden zijn, daar zij door honderde beeken bewaterd worden, is de teelt van dit gewas meer een volkszaak dan die van den particulieren ondernemer. Daarbij in 't oog gehouden de moeite om goede peperranken te bekomen en de geringe prijs van 18 cts. per $\frac{1}{2}$ kilo (voor dit lichte handelsartikel in Europa besteed), maakt dat voornog de peperkultuur voor de ontginning van Batjan niet aanbevelenswaardig voorkomt.

Vanilje, dat ook een strandkultuur is, hoewel een minder vochtigen grond noodig hebbende als peper, moet intensief gedreven worden, wil dit voordeelen opleveren. De tijd die het vereischt bij het uitknippen der kleinste peulvruchten en de nog moeilijker zorg later bij het droogen in acht te nemen is de reden dat deze kultuur niet aanbevelenswaardig is om in 't groot door den Europeeschen ondernemer gedreven te worden.

De Mandhareesche handelsprauwen, die evenals de mijnen op een minder onstuimige zee wachten, ten einde de Batjanbaai te verlaten, waren, toen zij daartoe den vorigen avond een poging waagden, teruggeslagen. Zij hadden er nu voorshands genoeg van, besloten te blijven liggen en het weder nog eenige dagen aan te zien.

Ik besloot integendeel door te zetten en te beproeven tegen zeven uur met invallende eb de baai uit te komen. Dit gelukte voortreffelijk zoolang wij in het beschutte gedeelte der baai bleven, maar op de hoogte Maligorango gekomen, kwamen wij in aanraking met de volle kracht van den zuidwestelijken wind, het water sloeg in de krakende prauw, de stroom dreef ons voor den wind achteruit en het kostte de grootste

moeite in deze kokende massa om te keeren, ten einde voor de ontijdig verlaten ankerplaats koers te zetten.

27 Juli.

Den volgenden morgen besloot ik naar Mandioli over te steken, mij herinnerende op Laboka gehoord te hebben, dat met de zuidwesterpassaat Obi beter van uit Mandioli's oostelijken hoek kon bereikt worden. Na twee uur roeiens moest ook dit denkbeeld worden opgegeven; de wind stak al sterker en sterker op en dreef ons terug voorbij de uiterste punt van Batang Loman naar de eilandjes Ra en Dekat. Ten elf ure bereikten wij den oostelijken inham van laatstgenoemd eilandje, waar het volk eenige rust nam en ik tijd had met mijzelf te overleggen waar in de gegeven omstandigheden nu eerst heengeroeid kon worden. Allereerst had ik meer als genoeg van het geschommel in de onstuimige zee en besloot ik de reis door straat Batjan en langs de kust te vervolgen ten einde Poan en zijn goudgronden te gaan opnemen.

Het was mij gebleken dat de moesson te ver gevorderd was en een bezoek aan Obi tot later moest uitgesteld worden. Tot het besluit gekomen dat de Batjan-eilanden eerst moesten onderzocht worden, noodigde het witte zand dat aan de kust van Dekat in de zon schitterde, mij, om evenals het volk dit reeds gedaan had aan wal te gaan, niet om zooals zij eetbare zeeschelpen te gaan zoeken, maar om het inwendige van het eiland op te nemen.

Door een der voetpaden te volgen, die van het strand binnenwaarts leiden, kwam ik onder lommerrijk geboomte gaande aan eene hut, waarin zich slechts oude vrouwen ophielden; de mannelijke en andere leden van het huisgezin waren naar hun gewoon bedrijf ter zee. In weinige oogenblikken had ik de geheele breedte van het eiland van noord naar zuid afgelegd. Ik vond dat het aan de zuidkust moerassig was, begroeid met de gewone kustvegetatie van Possei en Galalla, hout, beiden wegens duurzaam- en handelbaarheid als bouw-

materieel zeer aan te bevelen. Possei stijlen in den grond gestoken worden nimmer door witte mieren aangetast. Het rechtstandig groeiend Galalla-hout wordt voor balken, het kromme als brandhout gebezigd; dit taai hout geeft een gloed zooals geen ander, en zoude bij het drijven van machineriën in plaats van steenkool het eerst in aanmerking komen.

Mijn weg door het eiland in westelijke richting vervolgende, stuitte ik nog op twee andere hutten en rees het pad, waar eenige djagontuinen bereikt werden. Het terrein steiler wordende, verloor zich het pad. De bouwgrond zag er schraal uit, zeer vermengd met stukken koraalsteen. Bij de hutten waren gegraven putten van drie voet diep waarin brakwater. Aan den zoom van het eiland vindt men klapper-, meer binnenwaarts veel vruchtboomen. Op de moerassige gedeelten is zelfs de sago aangeplant. De noordelijkste punt van het eiland schijnt mede bewoond, de geheele bevolking bedraagt een 25-tal zielen.

De bevolking op de eilanden om Batjan is vlottend. Die dicht bij de hoofdnegorij, komen aldaar dikwijls, om hun vischvangst, klappers enz. te gelde te maken. De verderop gelegen leggen zich toe op de bereiding van gedroogde visch. Het verblijf op de kleinere eilanden wordt verkozen boven dat op het groote eiland of in den omtrek der hoofdnegorij. Daarvoor bestaan de volgende redenen:

Allereerst de ongunstige verhouding waarin de inlandsche bevolking staat tusschen het inlandsch en Nederlandsch bestuur in, daarna tegenover dat der prinsen of dano's, die van alles belastingen heffen, ten einde zelven een werkeloos leven te kunnen leiden. Deze laatste plaag van den kleinen man ontnemt hem het weinige dat wilde varkens, apen en herten in zijn tuinen niet verwoesten. Op de kleine eilanden zijn geen dier plagen voorhanden en voert de kleine man een vrij leven.

Ten twee ure namiddag zette de prauw haren koers noordwaarts voort. Links het lange eiland Batang Loman voorbij-

varende, alwaar de Badjo's hun kampong hebben opgericht, in de *Obi* die tegenover het eiland Memboat ligt. Rechts de steile kust van Sekkie met haar geaccidenteerd terrein en de opeenvolgingen van bergruggen, die evenwijdig aan de kust van noord naar zuid loopen.

De Badjoreezen, die in hunne half in zee gebouwde paalwoningen leven, geneeren zich met de tripang en karetvangst. Hun zielental bedraagt \pm 160. Het bedrag in picols der door hen gevangen karets is niet eens bij benadering op te geven. Steeds schijnt een ruime voorraad voorhanden van ordinaire soorten; voor prima kwaliteit besteden Chineesche handelsprauwen hooge prijzen. Als zeelieden hebben de Badjo's een goeden naam, hun overschrokkenheid boezemt de Alfoersche zeeroover het noodige ontzag in. Zij zijn dan ook de eenige inwoners van Batjan, die zich op Obi durven vestigen.

De bevolking op Memboat en aan de kusten bestaat hoofdzakelijk uit Makjanners, welke aldaar tuinen aanleggen. Hun zielenaantal bedraagt, welligt een 250-tal. Die cijfers kunnen slechts bij benadering worden opgegeven; om reeds genoemde redenen en anderen als: verwisseling van gronden, schaarschte van visch enz., schijnt de strandbevolking gedurig van de eene plaats naar de andere te trekken. Vooral sedert de tabakteelende Makjanners hebben ondervonden dat de Batjansche klei voor die kultuur niet geschikt is, keeren zij langzamerhand naar hun oude woonplaatsen op het eiland Makjan terug. De overblijvende leggen zich toe op de cacao-teelt.

Tegen zes ure was de hoogte van Ajer Besaar bereikt, alwaar de kusten vlak- en uitgestrekte laaglanden zich aan 't oog vertoonen, bewoond door een gemengde bevolking van over de 100 zielen.

De rivier van dezen naam, werd in 1855, met 't oog der aan hare oorsprong te vinden goudgronden, door den toenmaligen resident Jhr. Goldman eenige uren ver opgevaren. De weinige diepgang en de vele steenen maakten een onoverkomelijk bezwaar uit om op die wijze de goudgronden te

bereiken. Men bleef verplicht zich aan den ouden weg over Poan te houden. Daar die weg echter zeer geaccidenteerd was, werd op last van den destijds aanwezenden mijningenieur onderzocht of een beteren weg van de goudgronden naar Indari zoude te maken zijn; maar de steeds elkander opvolgende steile bergruggen maakten een weg daarover nog minder gewenscht. Bij dit onderzoek vond men echter in het Indari-gebergte en in de vertakkingen der Ajer Besaar aan den dag komende lagen steenkool.

Des avonds ten acht ure lieten wij het anker vallen in de baai van Poan. Eerst den volgenden morgen was hare gesteldheid bij daglicht op te nemen.

28 Juli.

In de geheele baai geen teeken van leven, nergens de blauwe rook te bekennen, die tusschen groen gebladerte naar boven stijgende het aanzijn van medemenschen verraadt. De rotsachtige kust gaat rechts en links vrij stijl op zonder eenig strand. De baai, met tamelijk diepen ankergrond in 't midden, heeft de vorm van een groot vierkant dat landwaarts bepaald wordt door een moerassig terrein aan welks linkerkant de Poan uitstroomt. Voor de monding bevindt zich als gewoonlijk een bank, die gedurende laagwater niet gemakkelijk is over te komen. De eerste 10 minuten opvarens der Poan beek gaat het tusschen de moerasachtige oevers, waarna deze beginnen te rijzen en men na eenige kronkelingen voor de eenigste woning aan den Poan stilhoud en de oude man belast met het toezicht (titel *Pertada*) kan ondervragen. Die man is niet krachtig genoeg meer om zich naar de goudgronden te begeven en zijn afwezige zoons waren voor eenige dagen naar de hoofdnegorij. Hij wees mij het terrein waar Mr. de Klerk in 1863 zich een huis had gebouwd en de nu groot geworden vruchtboomen, destijds aldaar geplant. De oude weg langs de berghelling der Poan (door Mr. de K. aangelegen) naar de goudgronden voerende, neemt bij dat erf een

aanvang. Gedurende een uur volgde ik dit steenachtige pad dat zich boven op een der bergarmen verliest, die men weder een uur gaans heeft te volgen, om na een steile daling de oevers der Ajer Besaar te bereiken.

Op den bergrug vond ik eenige notenmuskaatboomen met vruchten van bijzondere grootte, nog grooter dan de exemplaren door mij op het Sabeela-gebergte gevonden.

Het overal te Batjan ingestelde onderzoek naar het aanwezig van ontginbare muskaatbossche. Gaf een negatief resultaat opgeleverd, in zoover er erkend moet worden dat met de verspreide exemplaren op de verschillende deelen des eilands te vinden geen geregelde exploitatie mogelijk zal zijn.

De op 3000 voeten hoogte voorkomende muskaatbosschen van den Sabeela kunnen (de vruchten namelijk) aldaar niet tot rijpheid komen.

De kleine langwerpige pala radja (Sultans notenmuskaat) veelvuldig op de hellingen der Ingoi-bergen staande, zijn alleen te beschouwen als een boschproduct van weinig waarde. Wat aldaar voorhanden is zoude in den oogsttijd kunnen ingezameld worden, daarna geperst en als muskaatolie aan de markt gebracht kunnen worden zooals dit met de Deli-notenmuskaat heet te geschieden.

Maar het feit dat de op Deli, Java en Engelsch Indië beproefde muskaataanplantingen niet geslaagd mogen heeten, en daaruit wederom ten duidelijkste blijkt, hoe de Molukken het natuurlijke vaderland van deze specerijsoort zijn, geeft van zelve het denkbeeld aan de hand om gunstig gelegen vlakten op het eiland Sekkie te bestemmen voor een geregelden muskaat-aanplant. De groote soort der Sabeela en andere, als zaadpitten aan het strand overgeplant, zullen een schoon product opleveren.

De resultaten van deze vóór 30 jaar te Menado begonnen kultuur met geregelden aanplant van notenmuskaat, zooals men dien op Banda niet kent, overtreffen dan ook verre

de oogsten op het aan alle winden blootstaande steile Banda-gebergte, verkregen.

Zoo ergens dan is Batjan het natuurlijke land der notenmuskaat en moest daar, waar ook met het oog op de toekomst gewerkt dient te worden, de muskaatnoot aangeprezen worden als een voor dit doel bij uitstek geschikte kultuur.

In de bedding van den Ajer Besaar-stroom vond ik dezelfde steensoorten als in de bij de hoofdnegorij uitkomende Amassing. Het rivierzand glinsterde in den zonneschijn als vol met stofgoud, zijnde dit een bros zeer ligt metaal, door de inlanders Massoeroen genaamd, dat zijne weinige waarde verradde door altijd boven te drijven. Deze blinkende zelfstandigheid vindt men overal op het eiland Sekkie. (Vermoedelijk zwavelkus of ijzerpyriet). Inlanders hebben getracht een zekere hoeveelheid daarvan op de gewone wijze te smelten en waren zeer verwonderd dat het door vuurhitte geheel verdween, alleen asch achterlatende.

Eenmaal de Ajer Besaar bereikt, heeft men, om de goudgronden te bereiken, den loop der rivier bergwaarts te volgen. Eenige overblijfselen van den ouden weg (de Klerk) zijn links aan de steile hellingen van het gebergte te vinden. Hier en daar vindt men een afdak door clandestine goudzoekers opgezet. Het terrein, waar de heeren de Klerk en van Zalinger hunne woningen hebben opgericht, kan in den tegenwoordigen toestand in ruim drie uren van het strand uit bereikt worden.

De oudste vindplaats, waar Chineesche bannelingen in 1855 voor het Gouvernement goud waschten, ligt bergopwaarts en nog een drietal uren verder. Die gronden heeten uitgeput of niet zoo rijk als die waar Mr. de Klerk in 1860 een proef met wassching genomen had, kenbaar waar de

grond thans door latere onderzoekers geheel is weggegraven.

Mr. de K., die op één dag eigenhandig voor een waarde van *f* 10.— met gebrekkige instrumenten gewasschen had, vond daarin aanleiding zich machineriën aan te schaffen, die het zand zouden bewerken, waarbij verder geen handenarbeid benoodigd was. Voordat hij gereed was met het stellen van de daarvoor benoodigde gebouwen, stierf hij plotseling. Tot heden doet men nog gissingen naar de oorzaken van dit overlijden.

Zeker is het dat de K., die reeds onder zijn tijdgenooten in Leiden den naam had van een helder, vlug hoofd te hebben, niet op Java goede vooruitzichten zoude opgeofferd hebben, om zonder aanleiding zijn eigen kapitaal te wagen aan eene improductieve zaak in het verwijderde Batjan. Zijn pogen, evenals dat van den mede plotseling overleden van Zalinger, vermoord door Chineesche koelies, die hij heette te mishandelen, heeft geen resultaten kunnen hebben.

De Sultan, die evenals een ieder te Batjan en Ternate, een hoogen dunk heeft van de waarde en het goudgehalte der gronden, heeft zijn onderdanen verboden zich met de wassching daarvan bezig te houden. De door Z. H. uitgestuurde zoekers beweren nooit meer dan voor *f* 3 of *f* 4 daags te kunnen wasschen en daarvan weinig als belasting aan den Sultan te kunnen afstaan. Vertrouwde personen, aan wien hij zulk een werk zoude kunnen opdragen, schijnen in zijn omgeving niet te vinden te zijn. Eindelijk maakte Z. H. veel moeilijkheden om zijn recht op de exploitatie der zogenaamde goudgronden niet in een contract af te staan met dat van ontginning der andere mineralen in zijn rijk.

Een onderzoek naar den inhoud der op mijn last (in de naamlooze beek, rechts van de Ajer Besaar, drie kwartier uurs voor men op het verlaten erf van de K.'s woning komt) met los zand gevulde bamboezen kunnen uitmaken welk goudgehalte daar de grond heeft — en dienovereenkomstig over de wenschelijkheid eener exploitatie beslist worden.

Eenige uren hoogerop (de Ajer Besaar volgende naar haren oorsprong), is een koperhoudende kleisoort te vinden, door inlanders Souassa genaamd. Daarvan is mede een monster verzameld, welke, na door deskundigen onderzocht te zijn, aanleiding kan geven zich met eenige zekerheid over de waarde dier gronden te uiten.

De vindplaats van steenkolen kon niet door mij bezocht worden, daar niemand zelf weet wie indertijd de ontdekking gedaan hebben. Men vermoedt een der Javaansche bannelingen.

De door mij in de Ajer Besaar gevonden steensoorten zijn tegelijk met de monsters goudzand, souassa en andere ter onderzoek opgezonden.

Nog zij ter duidelijkheid hierbij gevoegd: dat de ter onderzoek opgezonden monsters in bamboezen met goudzand en souassa niet in mijn tegenwoordigheid zijn gevuld.

Daar bij mijne aankomst te Poan geen gids te krijgen was en de door mij medegevoerde inlanders den weg niet kenden, stuurde ik na mijn terugkomst ter hoofdnegorij, van daaruit, onder aanvoering van mandoer de Winter, drie mede met het terrein volkomen bekende personen naar Poan, ten einde zij zich ter plaatse van de verschillende grondsoorten zouden voorzien.

Dit had plaats van 16 tot 21 Augustus. Dadelijk na ontvangst zijn de door mij in ontvangst genomen bamboezen verzegeld.

Door mij is dus geen invloed uitgeoefend op de keuze van den als monsters mede te brengen grond. De gestuurde inlanders zijn in deze zaak, zooals gewoonlijk, geheel onverschillig; het eenigste waar het hun om te doen was: zoo spoedig mogelijk terug te zijn, en is het door hen geleverde daarnaar te taxeeren.

29 Juli.

's Morgens ten half zes was de prauw banco in de baai van Kassiroeta.

Bij opkomende maan 's nachts ten 12 ure hadden wij vóór

Poan het anker geligt en het zuiden van Tambeli omvarende, tegen 4 ure te Batoe Ampat aangekomen, aldaar een uur verbleven, wyl de maan zoo bewolkt was dat wij tusschen de rotsachtige kusten en nauwe straten der kleine eilandjes niet genoeg onzen weg konden zien.

Met opkomend getij ging het over de zandbank die zich voor de monding der Kassiroeta in die baai gevormd heeft. Deze laatste baai is 10 maal zoo groot als die van Poan en heeft niet haren vierkanten vorm, doch links en rechts vindt men de steile rotsen landwaarts besloten door een moerassig laagland. Als men de breede en diepe rivier wil invaren moet links aangehouden worden. Aan die zijde geven de oevers nog eenig denkbeeld van vasten grond, maar rechts ziet men in een groot donker woud van rechtopstaande Possie en Galallaboomen, die op den aangeslibden moerasachtigen bodem voorspoedig tieren. Daarachter vervolgt het kustgebergte zijn westelijke en aan de linkerhand een oostelijke richting, het einde sluitende van de komvormige uitgestrekte vlakke, die zich landwaarts aan het oog voordoet als men de rivier binnenvaart.

Na een half uur roeiens rijzen de oevers en ziet men tusschen de rijke vegetatie sago en kokospalmen te voorschijn treden. Vooral de laatsten zijn kenteekenen van het naderen eener bewoonde streek. Na nog een half uur roeiens werd het anker uitgeworpen in de nabijheid van eenige hutten, wier bewoners met onverholen nieuwsgierigheid de „Wollanda” in zijn prauw opnamen.

Het aantal zielen dat de oevers der Kassiroeta bewoont, bedraagt een zeventigtal. Overal zijn de sporen aanwezig dat hier een grootere bevolking gewoond heeft. Maar deze schijnt, om dezelfde redenen als onder 27 Juli vermeld, naar de omliggende eilanden verhuisd te zijn. Maar de sagobosschen, die men aan den linkeroever der Kassiroeta vindt, maken dat deze uitgeweken bevolking, ten einde zich van voedsel te voorzien, druk de oude plaatsen blijft bezoeken.

Behalve dezen komen de \pm 150 Alfoeren, die de westkust bewonen, om aldaar damar te verzamelen zich af en toe voor een tiental dagen aan de Kassiroeta een hut bouwen, moede zij zich met den Singadjie verstaan over den prijs van den door hen ter bewerking uitgezochten sagoboom. Genoemd hoofd eischt dan, alnaar de te taxeeren opbrengst, van *f* 2.— tot *f* 4.— voor één exemplaar, of de levering van zooveel pakken sago, touman genaamd, als het bedrag in guldens voor den boom te betalen. Touman's zijn ongelijk van grootte of in gewicht (bij voorbeeld van 30 tot 50 kilogr. zwaar).

Bij aankomst aan de hutten was mij te kennen gegeven dat het hoofd afwezig was, maar dat zijn plaatsvervanger dadelijk zoude geroepen worden.

Na een uur gewacht te hebben kwam deze zich ten mijnen dienste stellen. Hij verklaarde van den Batjanschen Rijksbestierder order te hebben ontvangen mij, bij een eventueel bezoek, als wegwijzer te dienen. Genoemde rijksgroute had mede reeds bevolen dat een pad zoude gekapt worden naar de Paisso Poetie, naam der beek waar de zoogenaamde edelgesteenten (edele kwartssoorten) van Kassiroeta voorkomen.

Het was allereerst mijn voornemen de in den omtrek liggende terreingesteldheid op te nemen. Dit kon het best geschieden door in een lichte canoe zoover mogelijk den Kassiroeta-stroom opwaarts te volgen. De gids stelde dadelijk een canoe ter dispositie, zoodat de tocht onverwijld kon ondernomen worden.

Tot twee uur in den namiddag ging het al scheppende en op de ondiepe plaatsen al sleepende met de canoe hooger de rivier op, die altijd even breed blijvende in diepte verliest. Daar niet lang geleden eenige bewoners van het naburige eiland Wiri zich hooger op onledig hadden gehouden met het uitkappen eener prauw, waren de dwarsliggende boomstammen, die anders de vaart in de Batjansche rivieren versperren, voldoende opgeruimd om mijn tocht zeer te vergemakkelijken.

Hoe meer ik van het onliggende terrein zag, hoe meer het mijne ingenomenheid gaande maakte. De vaste oevers der breede bevaarbare rivier rezen een 10 voet boven het watervlak. De grond bestaat uit vaste klei, die, alnaar het humusgehalte, van het okergeele overgaat tot het donkerbruine. De bovenlagen zijn van laatstgenoemde kleur. Toestellen tot het wasschen van sago waren op vele punten aan de oevers opgericht, waarbij Alfoeren druk bezig met het opscheppen van versch water en 't vervolgens kneeden der, door anderen aangevoerde, pasgeklopte merg.

Gedurende het eerste uur bleven aan beide oevers de sporen zichtbaar der ontginningen van recenten datum, vruchtboomen, hier en daar verlaten tuinen en klapperbosschen. En inderdaad de uitgestrekte vlakten, die links en rechts zich aan het oog voordoen, voldoen aan de strengste eischen die men zich bij een voorgenomen nederzetting zoude kunnen stellen. Rondom de vruchtbare vlakten in het verschieft een zich 1500 voet hoog verheffend gebergte, van waar beeken bij honderdtallen de laaglanden besproeien. Alles doet denken welk gebruik een nijvere Javaansche bevolking van zulk een land maken zoude.

Op die hoogte, waar elk spoor van vroegere ontginning ophoudt, ontmoeten zich aan beide zijden van den stroom twee hooge bergarmen die het cirkelvormige dal op dezelfde wijze sluiten als zij dit doen bij de monding der rivier. Maar deze bergpoort passerende doet zich aan het oog een nieuwe uitgestrekte vlakte van ovalen vorm voor; de Kassiroeta blijft door schijnbaar eidelooze vruchtbare laaglanden doorstromen. Nu en dan ziet men tusschen het weelderig geboomte aan den noordelijken horizont de toppen der bergen, alwaar men vermoedt dat de bronnen van den stroom zich bevinden. Reusachtige waringins verheffen zich links en rechts aan de oevers, waarin groote jaarvogels, die op het geluid van naderende menschen krijschend uit het dicht gebladerte vliegen.

Als na hevige en menigvuldige regens de banjir komt opzetten, dan sleept zij den grond van onder de wortels der deze oevers beschaduwende reuzen weg om hen eindelijk, met donderend geraas, dwars over den stroom te doen vallen. Tegen twee ure in den namiddag stootte ik eindelijk op een verzameling dier omgevallen boomen, die, de passage geheel belemmerende, mij deed besluiten, de prauw te verlaten en het omliggende terrein te betreden. Ik bevond dat hier zooals overal elders op Batjan, de zware klei weigert al het water te absorbeeren die de veelvuldige regens uitstorten. Het ondulerend terrein was op de lage plaatsen drassig en moeilijk te begaan. Op die plekken staat geen hooggeboomte. Bamboe, doeri Loeka en andere soorten waren dicht in een gegroeid en maakten een wandeling moeilijk. Na aldaar een uur getoefd te hebben, werd de terugreis aangenomen.

Brumund verhaalt, in zijn beschrijving van een bezoek aan de Kassiroets, van een onderzoek naar koper door den mijn ingenieur die hij toen vergezelde, en zegt dat in de rotsgesteenten niets dan „sporen van koper” gevonden werden. Gedurende mijn tocht was ik niet zoo gelukkig om gesteenten met dit metaal voorzien te vinden. Het stroomgebied is echter rijk aan groen serpentijn met wier aanzijn deskundigen verklaren dat het aanwezig van andere edele metalen gewoonlijk samengaat. Een verzameling der in dezen stroom gevonden steensoorten is door mij ter onderzoek opgezonden. Groote zware steenen zooals in de andere rivieren van Batjan vond ik hier niet; een taaie steensoort van bruinzwarte kleur heeft er de overhand.

Tegen het vallen van den avond in de prauw teruggekomen, liet ik voor den volgenden morgen om een gids vragen met voldoende lokale kennis om mij naar een berg in den omtrek te brengen, van waaruit eenig vergezicht op het omliggende land zoude zijn waar te nemen.

30 Juli.

Na tot zeven uur te vergeefs gewacht te hebben op dien

verwachten reisgids, besloot ik op goed fortuin uit te gaan en den rechter bergarm te gaan beklimmen van het gebergte dat ik den vorigen dag, na twee uren opvarens van mijn ankerplaats, gevonden had.

Ook nu bracht een canoe mij op het verlangde punt. Aan land gegaan en bezig de steile berghelling te beklimmen, kwam de gewachte gids met twee man mij achterop. Na twee uur lang zoeken, klimmen en heen en weerloopen waren wij nog altijd tusschen het hoog opgaande geboomte dat alle uitzicht in den omtrek belemmerde. De gidsen stelden toen voor iets lager in de vlakke een heuvel te beklimmen.

Den vorigen dag had men mij hoog opgegeven van de uitgestrektheid der sagobosschen links en rechts in de vlakten te vinden. Thans besloot ik met het vergezicht een blik in die bosschen te werpen.

Stroomafgaande betrad ik eerst de rechterzijde en verzocht den gids mij naar het door hem genoemde sagoterrein te brengen. Het kwam toen uit dat niemand daar zulk een bosch kende, alleen rechts iets lager stroomafwaarts. Na alstoen eerst te vergeefs de verhevenheid bezocht te hebben, van waar geen vergezicht te bekomen was, bracht men mij op een terrein waar sagoboomen zeer verspreid tusschen andere arengpalmen stonden. Na veel zoekens werd eindelijk een moerassig terrein gevonden, waarop meer sagoboomen, doch naar mijne schatting van weinig uitgestrektheid, zeker niet vatbaar voor eene exploitatie in 't groot.

Den terugweg aannemende werd aan den stroomoever eerst een hut bereikt, nieuw opgezet door de bewoners van het eiland Wiri, die zich van het volksvoedsel kwamen voorzien. Zij vertelden aldaar vroeger vast verblijf gehad te hebben, doch te zijn verhuisd, nadat voor eenige jaren een alles verwoestende banjir het water tot boven de 10 voet hooge oevers had gebracht, en zij nog tegelijk overstromd werden door de bergbeeken die het ringvormig gebergte van achter op hen uitstortte. — Later vernam ik van andere inlanders

dat zij verhuisd waren om de afpersingen der Singadjie. — Hoe dit zij, de door mij bezochte vlakten en het omliggende gebergte kunnen door een ontginning in 't groot zeer goed bewoonbaar gemaakt worden. Te meer zoo Javanen met het hun aangeboren talent voor het aanleggen van waterwerken de vlakten gebruikten voor het aanleggen van sawahs en de hellingen van het omliggende gebergte voor cacao, notenmuskaat en koffie.

Niemand dan mijzelf is, geloof ik, meer overtuigd van de omzichtigheid in acht te nemen bij het uitkiezen van een terrein voor eerste vestiging.

Velen zijn echter de voordeelen die de oevers der breede Kassiroeta aanbieden in vergelyk met andere geheel woeste gedeelten te Batjan. Natuurlijk zoude ik, tot het in ontginning brengen van genoemde gronden, niet willen overgaan dan nadat eenige „pur sang” Javanen hun oordeel hadden uitgesproken over de geschiktheid om aldaar waterwerken aan te leggen, maar naar hetgeen door mij in de bergstreken van Java, waar banjirs ook aan de orde zijn, gezien is, doet veronderstellen dat hier geen grooter moeilijkheden zullen te overwinnen zijn.

Eer zulk eene exploitatie echter geregeld ware, daartoe zouden eenige jaren overheen gaan.

Niets zoude gewenschter zijn dan gedurende de eerste twee jaren alleen het vast corps houthakkers (boedjangs, voor de Molukken b.v. Talaureezen) terreinen te laten vellen en voor bebouwing geschikt maken, om eerst daarna een gezeten landbouwdrijvende bevolking aan te werven.

Zooals bij de ontginningen der Awangovlakten bij de hoofdnegorij Amassing voor een twintigtal jaren weder werd ondervonden, zijn de eerste twee jaren na ontginning de uitdampingen het schadelijkst geweest en mogen zich gedurende dat tijdstip op zulke plaatsen geen huisgezinnen met ter woon vestigen. Palliatieven als quinine helpen weinig. Heeft de koorts eenmaal het lichaam aangetast dan helpt alleen

verandering van lucht gedurende langen tijd om weder gezond te kunnen worden.

Te meer moet een en ander op Batjan de aandacht trekken, dewijl de met wouden overdekte wildernissen de oorzaak zijn der vele regendagen en den ondergrond in de bosschen vochtig houden.

Mijns inziens, zoude van elken droogen oostmoesson moeten gebruik gemaakt worden om groote uitgestrektheden der bosschen geregeld te verbranden, ten einde gemakkelijker tot een ontginbaren toestand te geraken.

Dewijl op de vlakten der Kassiroeta zich reeds open terreinen bevinden en sedert lang ontgonnen verlaten tuinen, waarop vruchtboomen van allerlei soort, behooren zij derhalve tot die gedeelten van het Batjansche rijk die het eerst voor eene ontginning in aanmerking zullen komen.

Men zeide mij dat de wandeling naar de Paisso Poetie, waarvan ik niet het minste resultaat verwachtte en waarbij men eenige honderde keeren over de rivier moet trekken, mij twee of drie dagen zoude ophouden. Zooals uit het toegezonden monster zal blijken, hebben die zoogenaamde edelgesteenten geen de minste handelswaarde. Verder ontbreekt mij den practischen blik om te kunnen aanwijzen in welke gesteenten agaten o. a. besloten zijn, die de overlevering beweert dat in vele stroomen van Batjan voorhanden zijn.

Vermeenende dat er van uit straat Sembaki aan de oostkust een pad dwars door het eiland naar de westkust moet leiden, is het mijn voornemen bij voorkomende gelegenheid dien tocht te ondernemen ten einde nog meerdere kennis van het eiland Kassiroeta op te doen. Voor het oogenblik stelde ik mij voor, eerst Noord-Sekkie op te nemen.

Dien avond den terugtocht langs de rivier aannemende, was niemand te vinden die de oude ruïne van Batjans eerste vorsten, waarvan in andere werken melding gemaakt wordt, kon aantonen.

31 Juli.

Bij de kust van Tambeli voor den ingang van straat Herberg moest overnacht worden. Tegen vijf ure 's ochtends waren wij in de baai van Sembaki.

Van uit zee vertoonen zich de damarbergen van Indari, Koessoe en Sembaki als geaccidenteerd en steil opgaande.

Ook Kassiroeta-eiland vertoont aan zijn oostzijde geen vlakten, alleen op het noordelijk gedeelte is een niet al te geaccidenteerd heuvelachtig vlak terrein te vinden. En verder zoover het oog reikt, van uit straat Sembaki, op de twee naburige eilanden eene opvolging van naar alle richtingen loopende bergruggen.

Ten acht ure maakt de opkomende zuidwesten wind het mogelijk met voordeel een zeil te hijschen en, de vogelnestjes eilanden (door mij is order gegeven aldaar nog monsters te verzamelen) in straat Sembaki passerende, de noordwestkust van Sekkie om te varen.

De eilandjes Babi en Raloid voorbij zeilende, waren aldaar sporen van een daar wonende inlandsche bevolking te bekenen. Hier en daar aan het witte strand van Sekkie klapper-tuinen, waarachter 1000 à 1500 voet hooge bergen zich verheffen.

Het begin der uitgestrekte baai van Loïd werd tegen 12 ure bereikt en vermeerderden aan die kusten de kenteekenen van een aldaar wonende bevolking. De zich daarachter verheffende bergen worden steeds hooger. Dwars de geheele baai in haar breedte overstekende liet ik op de naar mij voorkwam laagste bergverheffing aanhouden, dat tegen drie ure in den namiddag bereikt werd.

De geheele strandbevolking van Loïd, ± 180 zielen, houdt

zich bijna uitsluitend met de damar-exploitatie bezig. De bosschen die dit product opleveren zijn op niet minder dan een zestal uren van de kust verwijderd. De Alfoer, die 's morgens uitgaat, kan eerst tegen den avond met een vracht van $\frac{1}{3}$ picol of meer (al naar het terrein) in zijn strandwoning terug zijn.

De bewoners van Sekkie's noordelijk gedeelte exploiteeren de bergen die genoemd worden naar het strand waar zij zich bevinden. Loïd's en Sembaki's damar bosschen grenzen aan elkander. Die bergen beschrijven een soort cirkel in het noordelijk binnenland. Beginnende met Loïd gaan zij via Sebattan Kaireeuw naar Sajoan, van daar in de richting der Ingoi en westelijke Tepoek armen zich vereenigende met de Indari, Koessoc Sembaki bergen.

Bezuiden de genoemde bergen komt op het eiland Sekkie geen damar voor. Gelijk ze wel voorkomt op Kassiroeta en niet op Mandioli.

De Sultan, in wier handen de exploitatie is, stelt personen aan op de kustplaatsen, bij wien de damar moet ingeleverd worden tegen eene betaling van *f* 2.— de picol, dadelijk bij haren afvoer uit 't gebergte.

Chineezzen, daartoe het recht gekocht hebbende van den Sultan, komen dan de damar van de pakhuismeesters ontvangen. Gewoonlijk betalen zij *f* 4.— per picol.

Gedurende eenigen tijd is het artikel zeer in waarde gestegen zoodat te Ternate naar gelang van kwaliteit *f* 10.— tot *f* 18.— werd besteed en het natuurlijk is dat na de stijging der prijzen veel smokkelhandel gedreven wordt. Naar schatting ontvangt de Sultan 3000 picols in zijn pakhuizen van een jaarlijksche productie die op minstens 4000 picols geschat wordt.

Na wat hierboven over de uitgestrekte niet geëxploiteerde bosschen gezegd is, valt het gemakkelijk na te gaan dat bij genoegzame bevolking de productie kan vervijfvoudigd worden. Een bevolking van hoogstens \pm 600 zielen houdt zich thans daarmee op Batjan bezig.

Behalve een weinig van uit de hoofdnegorij gaan geen Batjanners damar zoeken; dit laten zij over aan de van Halmheira komende Alfoeren. Hoewel nu, volgens het bovenstaande, 't des Sultans voordeel zoude uitmaken meer volk naar zijn damarplaatsen te lokken, ligt het niet in de geaardheid der Alfoeren zich voor vast aan een arbeid te zetten. Het damar-zoeken wordt door hen beschouwd als een „pis aller” allereerst om zich de dure kramerijen der Chineezzen te kunnen aanschaffen en hoofdzakelijk om, als Keesje het Diaconiehuismannetje, met het oog op een naderend verscheiden, begraven te worden met een geldswaardig bedrag, dat hun intreden in het volgend leven gemakkelijker zal maken.

Waren de berghellingen van de schoone baai van Loïd op 't oog niet wat erg steil, ik zoude die als het ideaal van den koffiëplanter kunnen afschilderen.

Voor den koffiëondernemer is van onberekenbaar voordeel een aanplant op verschillende hoogten te bezitten. Daardoor heeft men de kans op verschillende tijden elk gedeelte te kunnen oogsten en de kans van nimmer een volkomen misoogst te hebben. Zoo door droogte aan den benedenkant de oogst mislukt, de koeler temperatuur van het hooger gelegen zal die warmte contrabalanceeren en aldaar een schoonen oogst geven. Bij hevige regens heeft integendeel de koffië op het bovenste gedeelte van den berg kans niet rijp te worden, maar slaagt het laag gelegen terrein des te beter. Daarbij, zooals in Loïd, niet alleen voor den afvoer vlak aan zee te zijn, maar het product te verwerken in de warme strandtemperatuur is zulk een groot voordeel voor den koffiëondernemer, dat bij het vinden van vlakke hellingen aan de strandbergen van Loïd, die schoone baai de aangewezen plaats is voor den koffiëaanplant op groote schaal.

De ondervinding leerde dat Liberia-koffië alleen op losse, rulle humusgronden in de nabijheid van 't strand' groeien. De vaste kleigronden der Batjan-eilanden kunnen voor die kultuur niet in aanmerking komen.

In 1856 had het plaatselijk onderzoek van mijningenieurs aan het licht gebracht dat zich tusschen den Tepoek en Loïd uitgestrekte vlakten bevinden. Het doel mijner reis was te onderzoeken op welke hoogte die vlakten staan en tot hoever zij zich oostelijk uitstrekken. Dat zij het westelijk doen, dit was bekend uit het feit dat ingenieurs van uit Membia een westelijken weg gekapt hadden naar Loïd, ten einde opmetingen te doen voor het vervaardigen van een kaart. [N.B. Van die kaart is op het kantoor te Ternate niets bekend.]

Bij aankomst aan de noordelijkste Loïdbeek (op de kaart zijn er drie) was mijn eerste werk een gids te vragen onder de aldaar wonende Galeloreezen, die mij van daar langs bergvoetpaden naar de baai van Kaaireeuw (oostkust van Sekki) zonden voeren. Eenstemmig was de verklaring dat zij daarheen geen weg kenden en alles zich bepaalde tot een pad dat naar Sajoan-Babang voerde.

Dien middag vond ik in het beekje dat men de Loïd^s kan noemen, verschillende mineralen waarin metaalafzettingen, zooals overal op het noordelijk halfeiland gevonden zijn. Ook daarvan zijn de verzamelde monsters opgestuurd.

1 Augustus.

Met een kompas gewapend, aanvaardde ik 's morgens ten half zes, in begeleiding van drie man en den gids, de voorgenomen wandeling naar Kaaireeuw, den stuurman der prauw banco order gevende om te varen en mij aldaar te gaan wachten.

Het gevolgde pad langs de Loïd^s volgende houdt men N.O. aan en beklimt na een uur de steile 500 voet hoge bergelling. Boven gekomen staat men op het noordelijkste punt van de uitgestrekte vlakte. Zuidelijk bepaald op het punt waar Bori- en Sajoan-gebergte zich vereenigen, in 't geheel rondom begrensd door den cirkel van damarbergen.

Hoeveel 10 duizenden bouws die vlakte beslaat is niet approximatief op te geven. De grond bestaat overal uit zware geel-

bruine klei, voor het meerendeel drassig en begroeid met bamboezen en ander laag hout. Hier en daar zijn sagoboschen, alwaar de bewoners van noordelijk Sekkie zich van voedsel gaan voorzien.

Onderweg ontmoette ik, tot op 4 uren afstands, tal van zingende Alfoersche mannen en vrouwen die hun sagolast (touman) torschende, de huisreis naar Loïd aanvaardden.

Twee uur loopens van het strand wees de gids een kleine beek aan, als de oorsprong der Sajoan rivier. Wij hadden toen het hoogste punt der vlakte bereikt hierboven als 500 voet hoog aangegeven. De Loïd^s liep in westelijke richting langs den steilen rotswand, de Sajoan in zuid-oostelijke door de uitgestrekte vlakten. Op het noordelijkste Sebattan-gebergte zijn de bronnen van deze en honderde andere beeken te vinden.

Wanneer men bekend met de eischen der suikerkultuur, zooals op Oost-Java gedreven, Mr. de Klerk, in zijn werkje over Batjan, die kultuur voor dat land ziet aanbevelen en daartoe de vlakten van Neunerie en Poan(?) op het eiland Sekkie aanwijst, dan kan men na de persoonlijke opname van de qualiteit dier gronden deze aanprijzing beamen. Maar dan blijft toch de vraag hoe in een land als Batjan, waar de invoer van werkkrachten met hooge onkosten zal gepaard gaan, de suikerkultuur winstgevend kan worden, daar zij op gezette tijden in de fabriek, op het veld en den weg zooveel werkzame handen vereischt.

Op het rijkbevolkte Java is de bestaanbaarheid eener vrije suikerkultuur nog niet bewezen. Op Mauritius en in Amerika is dit wel het geval en hoewel daar andere toestanden de voordeelen dier kultuur bepalen, zoude, volgens mij, de suikerbouw op de vlakten van Sekkie niet zijn aan te raden, dan in 't geval op Amerikaansche wijze zelfwerkende machines als stoomploegen o. a. daartoe gebezigd konden worden. Voorshands bestaat er in de Molukken een groote behoefte aan den rijstbouw op uitgebreide schaal en zoude met bestaande

machinerien daarmede op Batjan goede zaken te maken zijn.

De Sajoan in haar zuidelijken loop volgende, werd spoedig weder oostelijk aangehouden en een weg door het bosch gekapt. Thans ging het door drassig terrein over tal van beeken door de moerassen der sagoboschen tot op een pad gestooten werd dat weder naar een ander sagobosch voerde, dat de gids aanwees als onder Sajoan te behooren. Daarmede bedoelde hij dat wij op het grondgebied waren, waarover de Sultan zijn oom prins Djamal als bestierder heeft aangesteld. Het was 10 uur in den morgen geworden en ik besloot het pad te verlaten dat mij te zuidelijk voerde om weder recht oost door de wildernis te trekken. Tot half een in die richting doorlopende begon het terrein heuvelachtig te worden, beginnen de bergstroomen breeder en grooter te worden en het terrein steenachtiger. Aldaar werd halte gehouden en twee Alfoeren naar den top van een der hoogste heuvels gestuurd om te zien of in de verte de zee van Straat Patientie te zien was.

Zooals altijd was het uitzicht belemmerd, maar recht voor ons waren een aantal bergen. Deze moesten omgetrokken worden en van toen af ging het iets zuidelijker, steeds den voet der vlakke houdende. De beeken werden langzamerhand bergstroomen, in de beddingen lagen groote steenen in massa. Dit duurde tot 4 uur in den namiddag; ik werd toen bevreesd te veel zuidelijk aanhoudende Kaaireuw niet te zullen bereiken. Op goed geluk N.O. aanhoudende kwam ik over een nauwe bergpas en van daar op een terrein waarop groote bergstroomen, maar dat oostelijk door steile bergen versperd werd. Ook daardoor hoopte ik een bergpas te vinden maar te vergeefs, wij bleven in een cirkel draaien. De wild dooreengestregelde Laska doerie maakte het de ongekleede inlanders steeds moeilijker en daar de gids protesteerde (de man hinkte al en had een doorn in den voet) dat het voor ons staand gebergte dien avond niet over te klimmen was, begonnen ook de anderen het hoofd te laten hangen.

Dit alles ware echter nog minder, indien een mijner schoenen week geworden, door al het oversteken der bergstroomden, niet uit zijn verband was gevallen, mij ten vijf ure n.m. deed besluiten een boschraad te beleggen. Daarop werd besloten naar den laatst overgetrokken stroom terug te keeren om aan den oever te overnachten en den volgenden morgen dien stroom volgende, zoodra de groote steenen ophielden, een vlot te maken en onszelf naar Sajoan te laten afzakken.

Op onze stappen teruggekeerd werd aan den rand van den stroom een fraai hert aangeschoten, maar tot donker toe vergeefs de bloedsporen gevolgd, zoodat wij ons voor avondeten moesten vergenoegen met een verfrisschend bad, om met een knagende maag op de groote Kia bladeren aan den rand van den stroom in te slapen.

2 Augustus.

Den volgenden morgen met het krieken van den dag op reis gaande, volvoerden wij ons plan. Door den stroom wadende bereikten wij tegen 8 ure 't bevaarbare gedeelte. Terwijl het vlot in aanbouw was, verzamelde ik eenige steensoorten en was blijde om negen uur op het vlotje te kunnen plaats nemen, voortgetrokken door twee van de Tabelloreesche duikers. Een bekeerd Galelareesch zeeroover, Lourens gedoopt, liep langs de breedte met gras en struik begroede oevers vooruit, met de hand op den trekker van het geweer en had het geluk voor twaalfen een hert doodelijk te treffen. De gids met de doeriewond, die achterna hinkte, herkreeg bij 't hooren van 't schot krachten genoeg om zich spoedig bij de anderen te voegen, die in een oogwenk het hert gestroopt, aan stukken gesneden en boven een gloeiend vuur roosterden. Allen hadden sedert bijna 24 uren niets gegeten en nuttigden (verslonden) het primitieve maal. Daarna werd het vlot vergroot, zoodat de Tabelloreezen zich mede daarop konden zetten en voort ging het in dezelfde volgorde als daarstraks. De onvermoebare Lourens schoot achtereenvolgens nog twee her-

ten en een varken, die stevig aan het vlot werden vastgehecht. Dit laatste bevorderde in genen deele den spoed der reis, maar evenmin de tallooze boomtakken en stammen, waarmede van onder tot boven de rivier versperd ligt, en waarover of waar door wij ons een weg moesten banen.

Zoo ver men kon zien was het omringend terrein vlak. De lagere oevers der rivier, die bij banjir overstroomd worden, zijn herkenbaar aan het jonge gras waarop des avonds de kudden herten afkomen. Deze dieren, die met de wilde varkens heer en meester schijnen der Batjansche wildernissen, doorloopen bij duizenden de drassige vlakten. Nergens kan men in 't bosch een stap doen zonder op door varkens omgewoelden grond te stooten of den grond overdekt te vinden met de afdruksels van duizenden hertenpooten.

Sedert de regeering de invoer van kruid in de residentie Ternate verboden heeft, jagen de Alfoeren met honden. In het Sajoansche is door prins Djamal een belasting van *f* 10.— per keer gesteld op het houden van drijfjachten, zoodat er weinig anders dan ter sluiks van gebruik wordt gemaakt. Over het algemeen schijnen inlandsche prinsen, evenals Europeesche Staatslieden, van en op alles belastingen te willen heffen.

In en om de hutten der Alfoersche strandbewoners hangen als versierselen groote geweien, varkensskaken, waarin reusachtige tanden en gedroogde huiden van eenige vischsoorten.

Door Chineezen wordt jonge hertshoorn opgekocht; prijzen daarin zijn stijgende en bedragen van 10 tot *f* 15.— de picol. In huiden is geen handel, maar wel in gedroogd hertenvleesch dat op Ternate met \pm *f* 30.— de picol betaald wordt.

In de bosschen zijn alsnog duizenden veelkleurige vogels te schieten als papegaaien, loeroes, parkieten, jaarvogels e. a. Zeer is het te bejammeren dat inlandsche jagers der Molukken den slag niet hebben deze vogels goed op te zetten, anders zoude dit een winstgevende tak van nijverheid kunnen worden. Zoude door aanwerving uit Engelsch Indie, Zuid-Amerika

of elders de bereiding van vogelhuiden in de Molukken en Nieuw-Guinea tot volmaaktheid te brengen zijn?

Gedurende mijn verblijf (te Batjan) in de hoofdnegorij werd een proef genomen met het uitzenden van jagers ter inzameling van diverse vogelsoorten. Dit alleen had geen moeite in, maar wel in het vinden van iemand die met arsenik-zeep en spiritus wist om te gaan ter bereiding der vogelhuiden. Bij den Europeeschen handel is dit feit van algemeene bekendheid en de reden dat Zuid-Amerikaansche vogelsoorten veel beter prijzen maken dan die van Nieuw-Guinea.

Intusschen was het weder veranderd naar regen, die, hoewel niet hard, gestadig aanhield. Tegen vier ure namiddag was men den uitersten arm van het Bori-gebergte genaderd, waar vele kronkelingen in de rivier bevonden werden. Van de oostzijde stortten zich eenige beeken in den Sajoan, die in den regel van den noord-west-kant gevoed wordt.

Tegen vijf ure was de Sindappa zichtbaar en begonnen de oevers van den stroom hooger en vaster te worden. Tegen half zeven, toen het reeds donker was, waren wij genoodzaakt onder een vermolmd afdak halt te maken en zoo goed en kwaad het ging onder het eten van rookerig hertenvleesch, den nacht door te brengen.

3 Augustus.

Den volgenden morgen zag het rivierwater er brak uit, ten gevolge van de daarin geregende kleideelen. Weder op het vlot gezeten, hadden wij veel last van de boomstammen, die dwars over de vele kronkelingen der rivier lagen. Links en rechts bleef het terrein bergachtig. Tegen acht ure werd het weder vlak en vonden wij aan de rechterhand een door Galalareezen bewoonde hut, waar een prauw geleend werd die mij in een uur tot aan de monding bracht, en links langs

de kust der baai aanhoudende, te half tien te Babang aan 't strand zette bij prins Djamal, die dadelijk op thee en inlandsche koekjes tracteerde.

Prins Djamal hield zich te Babang op, om in persoon de belastingen te innen en die dan in een groote prauw te laden, die hij bezig was te herstellen. Tegen Pouassa tijd, de helft der maand, hoopte hij klaar te zijn om naar de hoofdnegorij terug te keeren. Behalve in geld bestaan die belastingen hoofdzakelijk in damar en sago, waarbij dan gedroogde visch en hertenvleesch komt.

Babang, dat beschut ligt tegen zuidoostelijke en westelijke winden, wordt bewoond door een zielental van \pm 100 meest Tabellareesche Alfoeren, wier hutten in een lange rij aan 't strand zijn opgeslagen. Een pad, van zes uren gaans, verbindt Babang met de hoofdnegorij Amassing. Links verheft zich het steile Sabeela-gebergte, wier ver in zee uitstekende uiterste oostelijke armen de zuidzijde der Sajou baai vormen. Aan de noordzijde van die baai verheft zich het 3000 voet hooge Bori-gebergte. De daartusschen gelegen kust bestaat uit laaglanden (moeras), die met hoogen vloed \pm 200 meters landwaarts overstroomd worden.

Tegen elf uur gelukte het mij een vlerkprauw bemand te krijgen, waarin ik, vergezeld door den zoon van Prins Djamal, koers zette naar mijn prauw banco in de Kaaireeuw baai.

Op de hoogte van het eiland Bori gekomen, deed de kracht der Z.O. moesson zich onaangenaam gevoelen, maar achter genoemd eiland omvarende, hielden wij dicht bij de kust aan, passeerden nog gelukkig de tandjong Nganiffé, maar vóór die van Raroe te bereiken, werd de zee zoo onstuimig dat op het land moest aangehouden worden en, langs het strand voortstropelende (op geheel uit elkaar gevallen schoenen), de kust bijna onbegaanbaar door de scherpe koraalsteenen en de naar alle zijden uitstekende wortels der tot in zee groeiende Lolaroebomen, bereikten wij na drie kwartier loopens de beek

Raroe en naderden daardoor de andere zijde der kaap, waar eenige hutten, door Alfoeren bewoond, stonden. In een andere prauw gestapt, werd kaap Kaaireeuw omgevaren en ten drie ure de baai van dien naam bereikt, waar mijn prauw rustig voor anker lag.

Na weder iets gegeten te hebben, ging ik, in begeleiding van den Dano, uit nieuwsgierigheid het Kaaireeuw-gebergte opnemen, ten einde de overtuiging te erlangen in hoever de tocht van uit Loïd mogelijk had kunnen zijn. Het pad volgende, door de damarzoekers gevolgd, werd, na 10 minuten gaans, het gebergte bereikt dat zich steil verhief. De Alfoersche wegwijzer verhaalde dat zij één dag noodig hadden om heen en weer naar het damar gebergte te gaan! Deze inlichting was voldoende.

Den volgenden morgen van uit open zee de terreingesteldheid der kust beter kunnende waarnemen, zag ik dat naar de noordzijde die van Sebattan gunstiger zoude zijn en dat van daaruit Loïd misschien op gemakkelijker wijze te bereiken zoude zijn.

De Alfoersche bevolking in de baai van Kaaireeuw, ± 20 zielen, kon mij omtrent een pad naar Loïd geen inlichtingen verschaffen.

4 Augustus.

Ten einde een beter vergezicht op de gebergten van Sekkie te verkrijgen, liet ik den volgenden morgen koers zetten op den wal van Halmaheira. Duidelijk waren toen de kustgebergten van het noordelijk Sekkie te onderscheiden, die weer zuidelijk in hoogte verliezende, hun uiteinde in de vlakten achter Babang vinden. Daarop volgden scherpe omtrekken der steile Sabeela, die, nog door niemand overgeklommen, als een Chineesche muur Noord- van Zuid-Sekkie scheidt. Thans was het mij te doen daarop bergvlakten te onderkennen, maar, na gedurende langen tijd de Sabeela te hebben opgenomen, moest ik die illusie opgeven, mij bepalende tot de hoop dat een

nader onderzoek der metaallagen, in die steile bergwanden verborgen, mocht leiden tot de ontginning van mineralen, daar waar vegetalen niet aanprijzenswaardig bleken.

Doorvarende kon worden waargenomen hoe ook de zuidzijde der Sabeela zich scherp afteekent waar zij de landtong van Songa-Waya Ouwa beheerscht.

Die vlakke is van weinig beteekenis, men stoot dadelijk op de steile bergarmen van den conischen Paloe, wellicht een uitgebranden krater, die naar alle kanten het omringende kustgebergte de hand reikt door het uitsteken zijner scherpe armen. Het even geaccidenteerde Sigaroe-gebergte levert voor het bloote oog weinig bijzonders op; het is niet zeer hoog.

De uiterste kaap van Zuid-Sekkie, zichtbaar van uit het midden van Straat Patientie, heet Pergi Rodja; zoo die om te zeilen was, dan bestond er nog een flauwe hoop dat een poging kon gewaagd worden van daaruit Obi te bereiken.

Dienovereenkomstig liet ik naar bovengenoemden hoek koers houden. Maar de zware deining en hevige zuidoosten wind, die met volle kracht Straat Patientie binnenkwam, maakte het oversteken naar den vasten wal van Sekkie reeds moeilijk. Pergi Rodja moest dan ook opgegeven worden, om tegen 12 ure voor de kleine inham van Rain te ankeren. Aldaar was een tijdelijke Alfoersche bevolking bezig op last van prins Djamal gedroogd hertenvleesch te bereiden.

Daar in den laatsten tijd van uit Ternate de werving onder de Alfoeren met kracht wordt doorgezet, waren deze strandbewoners in de meening dat de „toewan teeken”, sergeantwerver, in aantocht was. Zij waren dadelijk gereed om hun heil in de vlucht te zoeken, tegen niet te ontwijken dienstpressie. De Dano stelde hun gerust en vergezelde mij met het hoofd der jagers in een uitstapje naar de vlakten, die zich van de kust tot aan den steilen zuidelijken arm der Paloe uitstrekken. In die vlakten werd dezelfde kleigrond gevonden als in het noordelijk gedeelte van het eiland. In uit-

gedroogde beeken kwam nog een onderlaag met grijs blauwe klei te voorschijn, sterk bezwangerd met wat naar mij voorkwam ijzerdeelen te zijn. Het daarvan medegenomen monster is echter zoek geraakt.

Ten vijf ure namiddags in de prauw teruggekeerd, werd het naburige Babinboi bezocht en de mond van den weinig diepen bergstroom van dien naam, maar het onderzoek der steensoorten daarin leverde geen resultaat op. De tijdelijke strandbewoners aldaar waren, evenals de bovengenoemden, van Rain gekomen om drijffrachten te houden. Van Babinboi tegen donker vertrekkende voor de baai van Songa, vertelde de mij begeleidende Dano dat op de landtong, die Songa van de Waja Oewa baai scheidt, een Alfoersche bevolking van 350 zielen wonen. Daar, zooals gezegd is, in het zuidelijk deel van Sekkie geen damarbosschen gevonden worden, is het verhuizen der Alfoeren van het noorden naar dit punt toe te schrijven aan hun zucht om van die exploitatie te worden vrijgesteld en zich daarbij te kunnen bewegen op een vrij terrein buiten alle contrôle van belasting opleggende prinses.

De bezochte oostkust van Zuid-Sekkie is vlak aan 't strand slechts op weinige plaatsen bewoonbaar, door de drassige laaglanden die zich langs de kusten bevinden. Ditzelfde is het geval met de kusten aan de baai van Songa.

5 Augustus.

Te Songa aan wal gaande, moest ik eerst gedurende 10 minuten door moerassig terrein loopen om het bewoonde gedeelte der landtong te kunnen bereiken. De beek alsdan kruisende bevindt men zich op een pad dat, tusschen de padituinen der Alfoeren doorslingert, spoedig in het groote bosch en naar de kust van Waja Oewa voert. De wandeling daarheen leverde weinig bijzonders op; dezelfde met steenen en wortels bedekte kleigronden, waartusschen nu en dan diepe beeken loopen. Onderweg onderzoekende waar de sagobosschen

lagen, die de bevolking uit den omtrek exploiteert, kwam ik zooals gewoonlijk met moeite tot het resultaat dat er in den omtrek twee groote sagobosschen stonden; dat de een aan de westzijde der Paloe op twee dagen afstands ligt en niet geëxploiteerd wordt dewijl de boomen te weinig gehalte aan sago bezitten; dat van die aan de kust op Pergi Radja een ruim gebruik wordt gemaakt. Een en ander neemt niet weg dat de bewoners van Waja Oewa nu en dan naar de Amassing gaan om te kloppen en die van Songa naar de Sajoan. Niet dat op Pergi Radja de boomen niet in genoegzame hoeveelheid aanwezig zouden zijn; doch uit behoefte iets te gaan koopen en verkoopen en eens een uitstapje te maken.

Door elken voorbijganger te ondervragen en zijne antwoorden te confronteeren met die zijner voorgangers, duurde de wandeling tot aan de westkust, die door anderen in ruim een uur gedaan kan worden, voor mij vier uur.

De Alfoer is nu eenmaal bevreesd bij het zien van een blank gelaat en wordt hij door zoo een staande gehouden, met vragen bestormd, dan wordt hij bedremmeld, vooral als de Europeaan een gevolg zal hebben bestaande uit zijne Alfoersche landgenooten. Vooral als die gediensigen willen medehelpen en voor vertalertje of tolk spelen, komt er van de conversatie niets terecht. Daarbij spreekt de Alfoer uit den aard der zaak weinig maleisch en begint hij tegenover den Europeaan te weigeren in die taal te spreken. Uit gidsen en jagers wist ik dat den eersten dag geen woord te krijgen is, zoo in gezelschap; maar later zorgende een oogenblik alleen te zijn, werd de eerste vraag in 't maleisch, over een onverschillig onderwerp, dadelijk beantwoord, dan werd doorgesproken, want de Alfoer is niet wantrouwend en in zichzelf getrokken.

De mij begeleidende Prins wist zeer weinig van het door ons bezochte land en dit om de goede reden dat zijn vader zoo verstandig was, zijn zoons in dat gedeelte niet te laten

losloopen of eenig gezag uit te oefenen, uit zekerheid dat dan de geheele bevolking ongetwijfeld zoude verlopen.

Met het oog op door mij aan den voet van den noordelijken Sabeela-kant gevonden mineralen, was ik gespannen te weten of dezelfde soorten ook aan den zuidelijken kant zouden voorkomen. Daar de Songa haren oorsprong op den Paloe neemt, maar bij hare wending niets gevonden was, bleef de spanning grooter naar de steensoorten, die in de bedding van den uit den midden Sabeela stroomende Waja Oewa zouden te vinden zijn. Dicht aan het strand genaderd, stootte ik spoedig op een zijner vele uitwateringen, die zich in het zeezand der baai verliezen. Tot mijne teleurstelling vond ik in de vele uitwateringen links en rechts weinig beduidende kleine gesteenten, van dezelfde geaardheid als in de noordelijk gelegen Songa Ra ook voorkomen; alleen vulde ik een bamboe met het metaalhoudend rivierzand. Het geheele strand der Waja Oewa baai werd door mij zonder eenig resultaat afgelopen. IJzerhoudende mineralen als te Paxemboean kwamen slechts sporadisch voor.

Nog vertelden mij de Alfoeren, die deze streek bewonen, dat zij bij hunne jachten zelden den kant van den Sabeela opgaan, hoofdzakelijk om de buitengewoon groote steenen die aldaar den grond onbegaanbaar maken.

Behalve de bevolking op Songa's landtong en een tiental kustbewoners op Waja Oewa is het zuidelijk half-eiland van Sekkie onbewoond. Het opgenomen gedeelte aan die zijde van den Sabeela gaf geen aanleiding tot het inboezemen van groote belangstelling. De golf van Silang aan de west- en de geheele zuidkust, alwaar in de beek Tetoepa een onbeduidend steenkoollaagje werd gevonden, moet alsnog bezichtigd worden. Zulks kan alleen geschieden in de minder onstuimige kenteringmaanden.

Ten twee ure namiddags van Waja Oewa vertrokken, ging het langs denzelfden weg weder terug naar de prauw banco in de Songa baai en liet ik, na aankomst aldaar, dadelijk koers

zetten voor Atori, ten einde te onderzoeken of de warme bronnen op het kustgebergte van die plaats iets bijzonders opleverden.

De aldaar verzamelde steensoorten, bestaande uit verbrande koraal, is voor zoover zij uit zachte kalkzelfstandigheid bestaat, wellicht te gebruiken als meststof. Naar het bloote oog te oordeelen was daarvan geen groote massa voorhanden, maar wel viel op te merken hoe uit het omliggende strandgebergte de damp der aldaar kokende bronnen opsteeg. Het geheele gebergte schijnt uit opgeheven koraalrots te bestaan. Trouwens de geheele oostkust is één groote koraalbank.

6 Augustus.

Weder doorevarende lieten wij dien avond het anker vallen in een inham rechts van den Ajer Tawa, alwaar twee Alfoersche familiën tabakstuinen op den vlakken kustgrond hadden aangelegd. Den volgenden morgen vroeg, de steensoorten in den mond van die beek onderzoekende, mocht dit geen mineraal van beteekenis opleveren. Leisteensoorten met sporen van koperaderen waren voorhanden, maar niet van de minste beduidendheid als in de Songi Ra. Na een uur oponthoud werd de hoek van Babang omgeroeid en was ik weder in de golf van Sajoan en even over achten aan het strand voor de hutten van Babang, reeds vroeger beschreven.

Drie dagen te voren, was Lourens door mij naar de hoofdnegorij gestuurd om den mandoer Alanos van Joost van mijn aankomst op Babang in kennis te stellen.

Alanos had in last gekregen de sagobosschen, die zich van Sajoan tot de Ingoï uitstrekken, op te meten. Verder een voetpad te kappen dat mij van Sajoan uit langs die bosschen om de Ingoï en andere bergen naar de vlakten der Amassing zoude voeren.

De meerdere nabijheid der sagobosschen in de buurt van de Sajoan golf boven die (van Batjan) aan de hoofdnegorij, had mij doen besluiten een grondig onderzoek in te stellen

of eene vestiging in de golf van Sajoan (met het oog op de te exploiteeren sagobosschen aldaar) te prefereeren was boven die in de hoofdnegorij van Batjan.

Het was alsnu mijn voornemen gedurende de eerste dagen de omstreken in het Sajoansche op te nemen, mij 's nachts in de prauw ophoudende en deze eerst zoodra ik voor goed landwaarts in ging om de noord naar de hoofdnegorij terug te sturen.

De mandoer Alanos kwam zich als present melden. Hij rapporteerde dat het pad naar de Amassing was gekapt.

Door eenige Alfoersche kinderen werden mij twee doosjes gebracht waarin de als goudglinsterende Massoeroen plaatjes, die in de Babang beek veelvuldig voorkomen. Prins Djamal sprak over het aanwezig zijn van nagelboomen op de hoogte der beek Manga Oeni, in de onmiddellijke nabijheid van het pad gelegen, dat Babang met de hoofdnegorij verbindt. Ten einde die in oogenschouw te nemen besloot ik dadelijk op weg te gaan.

De grond achter de hutten rijst dadelijk een 10tal voeten, is aldaar gedeeltelijk ontgonnen, maar niet geschikt voor padi. Maïs en obi is het eenige dat thans wordt aangeplant. Na eenige minuten gaans wordt het groote bosch bereikt. Het te volgen pad doorsnijdt de beddingen van een aantal uitgedroogde beeken, die bij regens dienen om 't water van het Sabeela-gebergte naar zee te voeren. Sterk links aanhoudende komt men onder het steile gebergte. Goede afvoer van water is er niet. De geel bruine klei is drassig en maakt het loopen moeilijk. Gedurende den regentijd moet dit pad naar de hoofdnegorij voor Europeanen onbegaanbaar zijn.

Een onderzoek der steensoorten in de Manga Oeni beek gaf geen resultaten. Deze en al de andere op die hoogte door mij gepasseerde beeken storten zich in de Igoï-Sajoan sago-

bosschen uit. Bij banjir zal het Noussa-meer daardoor soms plotseling tot 8 voet rijzen. De beek Aké Goula is niet breed, doch diep genoeg om deze kwantiteit water in een gegeven oogenblik op te nemen en in de Sajoan-rivier af te voeren.

Na twee uur loopens op het langzaam ryzend voetpad kon de gids van Prins Djamal mij geen enkelen nagelboom aantoonen.

Reeds bij het onderzoek op Kassiroeta was mij de volkomen onbekendheid der Alfoeren gebleken met betrekking tot specerijboomen. Hoewel zij, volgens gegevens van vroegeren datum, op verschillende punten van de eilanden, verspreid moeten aanwezig zijn, is er niemand die er ooit notitie van neemt en kan de vlottende Alfoersche strandbevolking alles behalve daarbij terechtwijzen. Dewijl behalve nagelen zelf, de stelen en bast mede een goede handelswaarde hebben, zal dit punt niet uit het oog verloren moeten worden.

De terugweg aannemende ontmoette ik eenige sagokloppers, die links uit een zijpad, van het sagobosch Waja Miga kwamen, dat noordwestelijk van het Noussa-meer ligt.

Bij terugkomst te Babang, begonnen met de opname der kust aldaar, tot aan de monding der Sajoan. Van daar is de moerassige onbegaanbare kust, tot het bewoonbaar gedeelte strand Babang, lang 423 vaam. Deze laaglanden strekken zich van 30 tot 200 vaam landwaarts in, dan reist het terrein langzaam en komt men op het voetpad dat van Babang naar den Sajoan-oever voert. Daarvan wordt weinig gebruik gemaakt, want de bergarm, die zich van het Noussa-meer naar de Sabeela uitstrekt, bestaat uit zulk een conglomeratie van vervaarlijke steenen op de onmogelijkste wijze door elkaar gegooid, dat een pad aan haren voet steeds vermeden wordt om liever over zee de Sajoan-rivier te bereiken. Het dien middag gevolgde pad, daarna het zijpad alwaar de sagokloppers ontmoet werden, zoude wellicht de kortste afstand zijn van Babang tot de sagoboschen, maar het aanleggen van een weg over dien slijkodem,

zoude tot hooge onkosten leiden, wegens ophoogen, aanbren-
gen van duikers, goten enz.

Intusschen werd de diagonaal Babang Sajoan-oever, langs het pad voortgaande, opgemeten en bevonden lang 1300 vaam. De rechte afstand zal nog niet de helft bedragen; de vele kronkelingen, in 't leven geroepen door moeras en steenen, maakt een juiste meeting niet wel doenlijk. De groote prauw was in de Sajoan voor anker gaan liggen op 340 vaam afstand der monding. Een reusachtige boom versperde den verderen doortocht; ware die er niet geweest, de prauw had niet meer dan een 100 meter verder kunnen komen, zonder te stooten.

De prauw mandoer had opgenomen: vlak vóór de Babang kust, is diepe en veilige ankergrond in 15 tot 40 vaam.

7 Augustus.

In een cano ging het den volgenden morgen stroomop-
waarts. Daar dit niet vlug genoeg voortging liet ik op den linker-
oever aanhouden en volgde het voetpad dat aldaar langs
de steile oevers der Sajoan voert, waar de reeds beschreven
steenmassa's van den Noussa bergarm tot hier gerold waren.
Langs het kronkelende voetpad metende, vanaf de ankerplaats
der prauw tot aan de monding der beek Aké Goula, werd de
afstand bevonden lang 1700 vaam. In het bruine water was
een sterke stroom, monding van 15 voet breedte. Den loop
der beek vervolgende, vindt men spoedig een aantal kronke-
lingen, waardoor het water een te nauwe doortocht heeft.
De ophooping van rolsteen aldaar zoude gemakkelijk weg
te nemen zijn, waardoor drie voet diepgang zoude gewonnen
worden. De lengte der beek tot het begin der sagobosschen
bedraagt 920 vaam. De bedding bestaat uit zware klei.

Bij wegneming der steenen aan de monding kan de kracht van
den stroom versterkt worden en zal niets gemakkelijker zijn dan

het verbreed en uitdiepen door het afsteken van den kleibodem, welke de sterke stroom spoedig in de Sajoan naar zee zoude voeren. In de noordwestelijke richting doorwerkende zoude men door het hart der dousson Radja een waterweg moeten vervolgen, terwijl van de zijde der Ingoï-rivier een andere ploeg tegemoet zoude werken.

Van uit dezen waterweg zullen links en rechts zijtakken moeten uitgeslagen worden naar de mondingen der beeken die de Sabeela Noussa en Sindappa bergen bij regenweder aanvoeren.

Deze waterwegen zullen aan een dubbel doel beantwoorden: de geregelde afvoer van 't water in de sagobosschen en ten slotte het vervoer naar de fabriek mogelijk maken der pas gekapte rijpe sagostammen.

Onnoodig aan te stippen dat de arbeid in de sagomoeras een werken in den modder zal zijn; dat die modder ontstaan is door het verrotten en vergaan sedert duizenden jaren van sagoboomen op plaatsen nog nooit door menschen bezocht; dat aldaar de modder op sommige plaatsen tot 6 voet boven den beganen grond is geaccumuleerd; dat het gemakkelijk zal zijn die modder door wegspoeling te verwerken.

Het gebruik eener baggermolen voor zulk een werk kan niet anders dan tot economie van handenarbeid leiden. Mocht ook bij de eerste werkzaamheden door 't hart der bosschen zulk een werktuig niet aan te wenden zijn, voor het latere uitdiepen, na banjirs zal het uitstekende diensten doen. Door de Ingoï-rivier in verbinding te stellen met de Sajoan, maakt men een binnenvaart van die baai naar die van Batjan.

Dewijl, zooals onderzocht is, geen voordeelen zouden verbonden zijn aan het oprichten van een etablissement aan de oevers der moerassige Sajoan en deze ook niet bevaarbaar is, blijkt dat de hoofdnegorij Amassing de beste plaats is waarheen in de gegeven omstandigheden het raadzaam zal zijn de sagoboomen in vlotten langs de Ingoï-rivier te laten afzakken om machinaal verwerkt te worden.

Van het oprichten eener fabriek in de (Djiko besaar) groote vlakke der Ingoï, het centrum der sago, kan eerst dan sprake zijn als die vlakke systematisch ontgonnen en met voor het groote vervoer geschikte wegen doorkruist is. Bij eerste nederzettingen is men van zelf aangewezen op de waterwegen als het goedkoopste en meest praticabele middel van vervoer.

Den geheelen dag van 7 Augustus werd door mij besteed het terrein op te nemen van het Noussa-meer en de omliggende sagobosschen. Het pad in noordelijke richting, dat van Aké Goula langs den westelijken voet der Sindappa naar Djiko Besaar voert, was te modderig om zeer ver gevolgd te kunnen worden. Men zakt aldaar al spoedig weg een halven voet en dieper in den modderigen bodem.

Het pad in zuidelijke richting loopt langs de hoefvormige kruin van den Noussaberg, van waar men een uitzicht heeft op het meer beneden en de uitgestrekte sagobosschen in 't verschiet. Doorlopende bereikt men spoedig den westelijken oever van het meer, van daar voert het pad naar de ondergisteren besproken sagobosschen van Waja Miga en dan achter den bergarm om naar het pad Babang-hoofdnegorij.

Het Noussa-meertje werd alstoen in zijn breedte in een vlot overgestoken (waartoe 10 minuten voldoende zijn); de diepte van het meer in 't midden was ± 10 vaam = 60 rijnlandsche voeten.

Dien avond werd voor het laatst naar de prauw teruggegaan. Den volgenden morgen zoude de tocht van het oosten naar het westen, dwars door de bosschen ondernomen worden.

8 Augustus.

Het onderzoek van den vorigen dag had bewezen dat het pad aan de westzijde der Sindappa onbegaanbaar was. Dientengevolge zoude het pad langs den linkeroever der Sajoan gevolgd worden tot aan een punt, Lalonga genaamd, alwaar

in vroegere tijden een negorij gèstaan heeft, om alsdan in streng westelijke richting de Calero bergarmen overklimmende, de groote Ingoïvlakte, Djiko besaar te bereiken.

Eerst tegen acht ure 's morgens was de stoet op weg, behalve mij en Alanos, nog 6 Alfoeren elk beladen met een gedeelte der levensmiddelen voor zeven dagen berekend.

Ten einde de opmeting van het groote sagobosch eenigzins te controleeren, besloot ik van de Aké Goula af de lengte van het voetpad te laten meten tot aan Lalonga toe.

Toen die beek gekruist was, betrad men een vruchtbaar vlak terrein waarop eenige Alfoersche hutten. Steeds langs den linkeroever der Sajoan aanhoudende komt men spoedig onder de helling der Sindappa, evenals de Noussa bedekt met een holderdebolder van vervaarlijke steenen. Aan den rechteroever vindt men wel is waar uitgestrekte vlakten, maar het zijn laaglanden die bij zware regens overstroomd worden. De eerste 10 paal de Sajoan op vindt men aan de Sajoan geen ander terrein voor vestiging dan de vlakte tusschen de Noussa- en Sindappa-bergen. Dan komt zeker nog 10 paal vóór men, langs de oevers der Sajoan aanhoudende, het zich daarlangs verheffende Sajoan en Borigebergte voorbij is, waarna eerst de uitgestrekte vlakte bereikt wordt, waarvan uitvoerig melding is gemaakt, onder 1, 2 en 3 Augustus.

Van de Aké Goula tot aan Lalonga bevonden een lengte van 3288 vaam. Na op dit punt uitgerust te hebben, ging het links af een weinig berg op en bereikt men de overal op Batjan voorhanden drassige grondsoort van geelbruine klei, vindt aldaar eenige sagoboomen, en loopt door tot aan den voet van den 500 voet hoogen Calero, besteigt de steile berg-helling en ziet aan zijn voet de Dousson Nanas, sagobosch van weinig uitgestrektheid. Deze laatste laat men links liggen, den scherpen bergarm volgende, daalt men in de vruchtbare vlakte. Op dit terrein gekomen steekt men over honderde kleine beekjes, die van de omringende berghoogten zich in de Ingoï-rivier storten. Deze laatste vindt zijn oor-

sprong aan den voet der Tepoek en komt in de Djiko Besaar door de vallei gevormd door het Sajoan en Ingoï-gebergte; gaat in zuidelijke richting door tot aan den voet der Sindappa, om vandaar in westelijke richting het sagoterrein te doorstroomen, van de Soengi Ra af, al het water der Sabeela in zich op te nemen, en, achter de hoofdnegorij stroomende, zich met de Amassing in de golf van Batjan te storten.

Na de Ingoï-rivier overgestoken te zijn, werd 's middags tegen vier ure den voet van den berg bereikt, waar eenige verlaten hutten stonden en aldaar voor den nacht 't bivouac opgeslagen.

Niets is onregelmatiger dan die Ingoï-berg, wiens vorm gelijk aan een reusachtigen polyp en met zijn vertakkingen van onregelmatige lengten een eindeloos tal van hoeken en inhammen maakt in de vlakten, die zich verliezen in de omringende sagobosschen. Later werd bevonden dat het geaccidenteerd bovenvlak bleek te bestaan uit een aantal parallel ruggen, waartusschen weinig diepe ravijnen begroeid met veel rottang djawa. De lengte van die bergruggen van oost naar west zullen twee à drie uur gaans bedragen. De bergarmen in noordwestelijke richting vallen saam met die van het Damargebergte, dat zuidelijk van Membia ligt. De Ingoï zelf is mede rijk aan damar Radja, waarvan een monster aldaar opgeraapt, werd opgezonden. De vlakte der Ingoï is echter datgene wat de meeste opmerkzaamheid trekt.

Toen, bij de beschrijving der Kassiroeta vlakten, het denkbeeld zich voordeed, dat bij de schaarste en duurte van rijst in de Molukken, het aanleggen van sawah's op dien vruchtbaren bodem een goede zaak zoude zijn, kwam ook die gedachte weer op bij het betreden der vruchtbare Ingoï-vlakte.

Het door Mr. de Klerk besproken stelsel om te Batjan op verspreide punten ondernemingen op te richten en dit als gemakkelijk practisch uitvoerbaar voor te stellen, dit denkbeeld wordt niet door mij gedeeld. Integendeel een center te vinden, dat de meeste voordeelen verbindt met de zeker-

heid zich van daar in alle richtingen te kunnen uitbreiden, op dit middelpunt alle industrien te kunnen drijven, alle gewassen te teelen, dit moest het doel zijn van een onderzoek als het onderhavige.

De Ingoï-vlakte is een middelpunt van waaruit de sago-exploitatie en de verzameling van alle boschproducten kan gedreven worden. Door het aanleggen van sawah's op de benedenvlakte en cacao, notenmuskaat en koffie te teelen op de hooger liggende hellingen, kan alles onder een hoofd op gemakkelijke wijze bestuurd worden. Voor latere exploitatie zijn in onmiddellijke nabijheid: het steenkoolterrein en dat van andere mineralen. In slotsom zoovele voordeelen aanbiedende dat het moet aangeprezen worden als het meest geschiktste middelpunt voor eene industriële vestiging op Batjan.

9 Augustus.

Het voornemen bestond in westelijke richting het gekapte pad te vervolgen, dat naar den top der Ingoï zoude voeren en van daar, steeds in dezelfde richting over de bergruggen aanhoudende, af te dalen in de vlakte der Amassing. Een latere tocht deed dan ook zien dat het aanleggen van een weg over de bedoelde bergruggen de beste wijze zoude zijn om over land de hoofd-negorij met de Ingoï-vlakte te verbinden. Maar voor dien dag werd door een toeval het getraceerde plan niet opgevolgd. Door Alanos attent gemaakt dat in de vlakte oostelijk muskaatboomen stonden, was ik verlangend die te zien. Daartoe moest rechts aangehouden worden en gedurende een uur de vlakte doorsneden, waarin vele variëteiten van notenmuskaatboomen gevonden werden. Daarna werd een bergarm beklommen, wiens zachte helling gemakkelijk over den langen bergrug naar den top voert. En hoewel er zooveel mogelijk west werd aangehouden, in de hoop van het door den mandoer voor 14 dagen gekapte pad te vinden, liepen wij door tot 10 en tot 12 ure zonder geslaagd te zijn.

Wij waren min of meer verdwaald geraakt.

De gevolgde bergrug bracht ons eerst noordwestelijk, later streng noordelijk in de richting van den Tepoek.

Dewijl het voornemen toch bestond te onderzoeken in hoever de Membiavlakte (steenkoolterrein) door een nieuwen weg in verbinding te brengen zoude zijn met den Djiko beesaar, kon gereedelijk genoeg genomen worden met het toeval dat ons op gemakkelijke wijze daarheen zoude leiden.

Toen dien middag langs een bergarm werd afgedaald, van het Damargebergte, werden wij door regen overvallen en gaf de donkere lucht en het in de verte rommelende onweder den kennelijken raad zoo spoedig mogelijk een bivouac op te slaan.

10 Augustus.

Steeds noord-westelijk aanhoudende langs de berghellingen, waarop veel damarboomen, bereikt men een aantal beeken, die zich langzamerhand vereenigende, den naam van Ajer Damar krijgen, om zich bij Membia in de Amassing te storten.

De steenlagen in de beddingen dier beeken, door de inlanders batoe steenkool genoemd, is een zeer weeke zandsteensoort, naar alle waarschijnlijkheid bij mineralogen bekend onder den naam van „zeeplaag." De kleur er van is op sommige plaatsen grijs, op anderen bruinachtig, aan de lucht blootgesteld wordt het evenals serpentijn zeer hard (breuk schelpachtig). Deze lagen werden in alle beddingen der beeken gevonden op twee uur afstands zuidelijk van Membia. Volgens rapport van mijningenieurs, werd in 1856 in de Ajer Damar of vertakkingen steenkool gevonden. Er was echter niemand die ze nog kon aantoonen.

Toen 's middags ten een uur aan de Ajer Damar een afdak (nieuw door damarzoekers gebouwd) bereikt werd, stuurde ik den mandoer Alanos naar de hoofdnegorij terug, met order den gewezen mandoer bij het steenkooletablisement de Winter te verzoeken mij den volgenden morgen aan de Ajer Damar te komen opzoeken.

Dien middag regende het hard. Bijzondere mineralen niet ontdekt. In de dien morgen bezochte beeken waren steensoorten gevonden, waarin als goudglinsterende afzettingen, van dezelfde soort als bij het eerste bezoek aan de Ajer Membia gevonden, zooals later nog te Loïd en in de Ingoï-vlakte.

11 Augustus.

Het regende den geheelen nacht en den volgenden morgen tot acht ure aan een stuk door. Toen werd opgebroken en bracht een half uur wandelens op den ouden weg van het Membia-établissement. Mijne levensmiddelen-torschende Alfoeren werden in de richting der hoofdnegorië, naar de hut op Paisso Dekit vooruit gestuurd, met order de Winter bij ontmoeting te verwittigen, dat ik alvast vooruit was naar de oudste steenkool vindplaats N. O. boven Ajer Membia gelegen.

Als gids vergezelde mij iemand van Papoesche extractie, die mij later bleek volstrekt niet op de hoogte te zijn.

Tot aan den ouden put te Membia was, gedurende de vorige week, de oude weg door de Winter geheel in orde gebracht. Men heeft verder een pad te volgen door damarzoekers gebruikt, dat eerst over eenige beeken voert, waarin men beweert dat goudzand is, en vervolgens in N. O. richting de door regens uitgeholde kleiweg op, waaruit hier en daar klipsteenen te voorschijn komen. De bovenklei is van die geelroode kleur, zooals men die in het Buitenzorgsche en Bantamsche veelal vindt.

Ten eene ure werd de top bereikt en mij de plaats gewezen alwaar in 1852/53 voor Cores de Vries steenkolen werden gegraven en waar in 1854 zelfs een put moet gegraven zijn (zie reisbeschrijving Budding).

De beklommen bergtop heeft met zijne honderde armen hier, evenals op zoovele plaatsen in Batjan, de polypvorm.

In de beddingen der beekjes tusschen die bergarmen gevormd, waren leisteelagen in alle mogelijke richtingen, dan

weder roode kleilagen en daartusschen gruis en brokken steenkool zichtbaar. Bezig zijnde met het uitgraven van zulk een stuk steenkool, kwam de Winter; hij toonde waar vroeger schachten gezonken zijn. De vroegere openingen daarvan waren door aardstortingen sedert lang versperd. Aan alle zijden werd deze bergtop door mij opgenomen en dezelfde steenformatie en kleilagen gevonden waartusschen gruis en losse stukken steenkool.

Ten twee ure werd de terugtocht aanvaard. Na beeken en stroomen weder overgetrokken te zijn, werd de oude Membiahoofdnegorijweg weder gevolgd, den oostelijken kant der Amassing houdende. De steile zandsteenhellingen van den berg Batoe Saboewa, 200 voeten hoog, waarop geen spoor van vegetatie, moesten met levensgevaar langs gekropen worden. In 1856 moge deze weg zeer ingenieus zijn geweest, van die oude glorie blijft thans niets over; alles is ingestort. Langs den naakten zandsteen sipelde het water van boven en maakte het gevaarlijke pad nog gladder. Vroeger waren over al die passen bruggen gelegd, die echter ook toen bleken niet stevig te zijn. De Winter vertelde hoe in '57 het brugje over een dier zandsteenafronden, onder den sergeant Cornelissen, toen hij daarover te paard reed, instortte en ruiter met paard 70 voet diep naar beneden vielen. Het onderhoud van de bruggen, duikers enz. moet in dien tijd veel handenarbeid verslonden hebben en er op gewezen hebben dat een weg over de Awango of achter den berg Batoe Saboewa moest gezocht worden. Deze laatste berg ontleent zijn naam aan een steen ter grootte van een inlandsch huis, dat midden in de Amassing staat. Hij werd als rustpunt gebruikt voor een der bruggen aldaar over den Amassing geslagen. Hoewel hij zeker 14 voet hoog is, nam de banjir van 1862 die brug mede. De moeilijkheden van den weg hielden ons lang op, eerst ten vijf ure bereikten wij het bivouac bij de beek Paisy Dekit.

De Winter, — die voor mijn vertrek had aangenomen al de wegen of voetpaden weder eenigszins bruikbaar te gaan

maken en de vroeger bewerkte oude steenkoollagen weder bloot te leggen, ter verzameling van monsters, — had zich bepaald zijn krachten te verspillen aan het herstellen van den ouden weg van Membia. Daarmede gereed, vertrok zijn werkvolk weder naar de hoofdnegorij, onder voorgeven dat het Pouassa (Vastentijd) was. Voor mij was er dus niets aan te doen dan in mijn tegenwoordigheid de oude paden te laten openkappen en dientengevolge wat langer onderweg te blijven.

Het was, volgens de Winter, 't beste van uit de Paisso Dekit, de blootliggende steenkoollagen in den Ajer Lemon en het goudzand in de Ajer Maas op te gaan nemen.

12 Augustus.

Alhoewel de Winter zeide dat hij vreesde de weg naar die plaatsen moeilijk te vinden zoude zijn, gingen wij toch op weg en bestegen de steile bergruggen westelijk van den Amassing. Niet lang duurde het of wij waren, te midden van naar alle richtingen loopende bergarmen, den koers bijster en moest de Winter verklaren dat hij de oude steenkoolplaats niet meer wist te vinden; wel dat hij zoowat op die hoogte in 1855 achter de Ingenieurs de Groot en Schreuder gestaan had en eerstgenoemde, met een groot boek onder den arm, waarin hij nu en dan las, tegen den tweeden genoemde, met zijn stok op den grond wijzende, gezegd zoude hebben: „Schreuder, hier moet steenkool zijn.”

Wat hiervan zij, wij moesten besluiten onverrichter zake naar de Ajer Maas te gaan. Het dalen langs de gladde kleihellingen was lastig, langs groote steenen en rotsmassa's bracht de Winter mij eindelijk in een beekje, waaruit hij beweerde dat de bannelingen van het etablissement Membia indertijd 's middags na werktijd gingen goud wasschen. Naar alle waarschijnlijkheid moet dit op een andere plek geweest zijn. De door ons bezochte plek liep in een bedding van gladde „zeep-lagen”, bezaaid met niets anders dan groote en kleinere rol-

steen, maar daarin geen korrel zand te bekennen. De Winter's locale geheugen scheen hem dien dag in den steek te laten, niettegenstaande zijn verhalen altijd veel locale kleur hadden. Zoo herinnerde hij zich dat nog een oude man in de buurt leefde, die de door ons gezochte plek zoude kunnen aanwijzen, maar ik bedacht mij, dat het hoofd Sembaki die mij, vóór een maand monsters steenkool uit de Ajer Lemon had gebracht, daarheen wel den weg zoude kennen. Bij terugkomst te Paisy Dekit ging dus de Winter naar de hoofdnegorij onder belofte van den volgenden morgen met genoemd hoofd te zullen terugkeeren.

Deze dag was alleen in zoover niet verloren, dat hij mij het geaccidenteerde van de bergen aan den Awango kant leerde kennen en mij deed begrijpen dat, nu de steenkool-exploïtatie sedert 20 jaren voor de inlanders haar belang verloren had en zelfs een oud mandoer er zich niets meer van herinnerde, eene aanduiding te meer was dat, moge het voor den onderzoeker in een bewoond land als Batjan reeds moeilijk zijn zekere inlichtingen te bekomen over het feitelijk bestaande, de bezwaren op onbewoonde eilanden als de Obi-groep nog duizendvoudiger zouden zijn.

13 Augustus.

Het had den geheelen nacht geregend. Toen het tegen zeven uur opklaarde, stond de Winter weder voor mij met het bericht dat het hoofd van Sembaki met drie volgelingen in aantocht was.

Toen dezen na eenigen tijd dan ook verschenen, verklaarde Sembaki dat de door de Winter gezochte plek niet bij hem bekend was en dat, om de aan den dag komende laag van Ajer Lemon, die hij kende, te bereiken, waaruit de Etna in 1860 10.000 @ proefkolen had verstookt, wij weer terug moesten over den berg Batoc Saboewa en via Membia westelijk aanhoudende, den ouden weg daarheen zouden vinden.

Met het oog op 't onderzoek dat ik den volgenden dag

wilde instellen naar de mogelijkheid achter laatstgenoemden berg om een weg te traceeren, besloot ik voor den komenden nacht het bivouac in zuidelijke richting van den Ajer Damar weder op te zoeken, dewijl het omringende vlak terrein aldaar mij deed vermoeden van daar uit gemakkelijk naar de hoofdnegorij te kunnen terugkeeren. Vier mijner Alfoeren brachten het restant onzer provisie naar de hun bekende plaats en bleven daar op onze terugkomst wachten.

De indertijd door den voorman Dieudonné aangelegde weg werd in betrekkelijk goeden toestand teruggevonden. Na langs een bergarm circa 800 voet geklommen te hebben, bereikt men een klein plateau en daalt daarna in de beek beneden af. Links naar beneden gaande vindt men, door het beekwater bevochtigd, een steenkoollaag van 10 voet lengte bij één voet breedte, waarboven een onafgebroken laag van gele klei en waaronder rolsteenen en gruis te vinden zijn. Ook de bedding in den omtrek is bezwangerd met steenkolen-gruis. Naast die laag, heeft vroeger de geëxploiteerde gestaan, waar een schacht gezonken is. Hier als op andere plaatsen te Batjan, werd men (gedurende de exploitatie) de laag plotseling bijster, zij brak af, niets achterlatende dan een streep zwart gruis tusschen den kleigrond. Men heeft hier dus met verschoven lagen te doen, hetgeen eene exploitatie bezwaarlijker maakt.

Door een grondverzakking was de opening van den schacht bedekt, waarboven een pinangboom groeit die met den gezakten grond naar beneden is gekomen.

De nog bestaande laag heeft eene helling naar het Z. O. in de richting der Membia-vlakte.

Bij den terugtocht vielen wij weder op de overal verspreide klipsteenen en die geel-roode klei, die doet denken aan de thee-plantages in West-Java op die kleisoort. De vele handen voor die kultuur benoodigd, maakt dat voorshands in Batjan daaraan wel niet gedacht zal kunnen worden. Het klimaat is er anders koel genoeg.

Mijn opname van het steenkoolterrein was hierbij noodwendig afgehoopen. Wel bestond ook bij mijn gidsen de herinnering aan andere dan de bezochte vindplaatsen, maar zij zouden die niet kunnen aanwijzen. Daar mij alle praktische kennis op mineraal gebied ontbreekt, kan alleen mijn wensch in dezen geuit worden, hetgeen dien zoude zijn om den knooper onzekerheid door te hakken en door boring in de vlakten tot de wetenschap te geraken of steenkool in genoegzame mate voorhanden is ter exploitatie. Maar dewijl een recent onderzoek bij vakkundigen mij een denkbeeld gaf van het moeilijke, langdurige en kostbare aan een arbeid verbonden als die van boring, kan daaraan voorshands nog niet gedacht worden.

14 Augustus.

Het dien dag ingesteld onderzoek naar een nieuwen weg in de richting der hoofdnegorij had niet het gewenschte resultaat. Ten zes ure vertrokken, moesten wij reeds spoedig tegen de steile helling der Batoe Saboewa opklimmen of liever meenden het te moeten doen, maar verdwaalden in allen geval tusschen een massa bergarmen. Met een zachte kromming brachten die ons, toen wij naar den Amassing kant meenden te dalen, zeer geleidelijk weder terug naar het punt van uitgang d. i. aan den Ajer Damar.

Waren toen de provisiën niet verbruikt en de schoenen geheel versleten, dan ware het zaak geweest dien laatsten bergarm weder te beklimmen, doch in de gegeven omstandigheden moest de kortste terugweg worden aangenomen.

Aan de westzijde van den Amassing, op drie kwartier afstands der negorij, werd mij door de Winter de plaats aangewezen alwaar ingenieurs bij aankomst der boor de eerste proef met dit toestel wilden nemen, wijl ook daar het gesteente het vermoeden deed ontstaan dat er steenkolen aanwezig zijn. Ook werd in 't voorbijgaan de oude man opgezocht, aan wien de Winter vertelde dat hij te vergeefs gezocht had naar den ouden

weg leidende tot de vindplaats in de vertakking der Ajer Lemon. De man beweerde dat hij den weg zeer goed kende en wij van uit een verkeerd punt waren uitgegaan, maar te oud was om zelf mede te gaan.

In de negorij teruggekomen was de zon reeds ondergegaan, want de priesters droegen versierde bakken met etenswaren van den Kedaton naar de missigit.

15/16 Augustus.

Na herhaald maar vergeefsch pogen om den 26sten der vorige maand op Obi koers te zetten, heb ik de laatste twintig dagen benuttigd den Batjan-groep en wat daarvan merkwaardigs bekend was ter plaatse te gaan bezichtigen. Nagaande den tijdsduur en het verkregen resultaat, dat is de nog onvolkomen bekendheid met het terrein dat door mij is bezocht, is mij de noodzakelijkheid gebleken in 't vervolg onderzoeken te doen plaats hebben over minder groote uitgestrektheden terrein. Maar een algemeene indruk van dit schoone land is ontvangen en dit noopte mij dadelijk bij terugkomst weder werk te maken van de bij den Sultan verzochte kaart van zijn gebied. Daartoe was mijn eerste werk heden morgen den secretaris te laten verzoeken ten mijnent te komen. Op mijn vraag of er al eenige stappen waren gedaan tot waarmerking der damarbosschen op een kaart, antwoordde hij mij dat hij tot zoo iets nog geen orders van den Sultan ontvangen had. Na hem herinnerd te hebben dat Z. H. wel degelijk had gezegd dat daarvan werk zoude gemaakt worden bij terugkomst van den Rijksbestierder, kreeg ik ten antwoord dat dit toch niet plaats had gehad en dat de laatste, thans na Kassiroeta zijnde, aan die zaak weinig of niets te doen was. Ik liet hem toen bij den Sultan verzoeken wanneer Z. H. mij zou kunnen ontvangen. Ik kreeg ten antwoord dat ik ten 4 ure namiddag verwacht zoude worden. Na een onderhoud van anderhalf uur kwam ik ver genoeg om den Sultan aan zijn secretaris te hooren gelasten naar Kassiroeta te gaan

ten einde den Rijksbestierder te verzoeken, het noodige te doen om de damarbosschen in zijn gebied op te nemen en in kaart te brengen. Daarna deelde ik den Sultan mede dat ik over eenige dagen naar Ternate zoude gaan en verzocht hem beleefd mij een schrijven aan den Resident te willen medegeven welks inhoud getuigen zoude van zijn wensch om het contract door het gouvernement goedgekeurd te zien. De Sultan werd zeer spraakzaam en mededeelzaam naar aanleiding van hetgeen ik vertelde van zijn land gezien te hebben, zoodat het 7 uur was, voordat ik vertrok. Daarna bij den posthouder een bezoek gebracht, ten einde eenige officieele opgaven te bekomen over bevolking en aanplant in dit gebied.

16/17 Augustus.

Het zal thans mijn streven zijn de vele monsters zoowel nu van de reis teruggebracht als vroeger verzameld, te rangschikken en in te pakken. In mijn afwezen zijn nog eenige vogels geschoten, maar wil ik trachten vóór mijn vertrek nog eenige schelpensoorten en andere te verkrijgen ten einde de verzameling te completeeren. Het opmaken van een reisverslag, het in kaart brengen van het bezochte sagoterrein en andere geeft mij voor de eerste dagen handen vol werk.

18 Augustus.

Daar de posthouder mij naar den secretaris van Batjan verwijst voor de aanvulling van statistieken, heb ik getracht iets machtig te worden wat naar een lijst van sago-, cacao-, koffie- en klapperaanplantingen mocht lijken, dewijl in de Koloniale verslagen daarvan wel eens opgaven voorkomen. Zoo ik mij niet vergis, werd de laatste totaal sago-aanplant opgegeven als van 44,000 boomen. Daar berekeningen in de ontginbare bosschen mijn mandoer er toe geleid heeft het aldaar dadelijk te kappen aantal op 1,790,000 (alleen volwassen boomen) te stellen, zoo moet er in die officieele verslagen alleen sprake zijn van buiten de groote bosschen

om aangeplante tuinen. Maar de secretaris beweert geen enkele opgave te bezitten. Er zal dus getracht moeten worden op het kantoor van Ternate die gegevens te verkrijgen. Nog is mijn streven geweest een lijst te laten opmaken van de stukken grond, eigenaren, koopsom enz. van het terrein aan den overkant der rivier door mij uitgezocht voor de oprichting van fabrieken, woningen en pakhuizen. De eigenaren schijnen allen op het kerkhof te zitten, hetgeen tot nu toe de reden is dat over die zaak niet meer licht kan verspreid worden. Het eenigste hoofd dat daarover inlichting kon geven is op reis en ik heb die zaak moeten uitstellen en moeten overgaan tot het laten opmeten van den Ingoï-stroom, ten minste daartoe de orders geven, want niettegenstaande ik hoopte dat de mandoer dezen middag was vertrokken, is mij heden avond gebleken dat, dewijl geen cano voorhanden was, de tocht niet had ondernomen kunnen worden. Onder die bedrijven blijf ik druk aan het over- en inpakken tegen mijn aanstaand vertrek naar Ternate.

19/20 Augustus.

De mandoer Alanos verzocht hebbende in 't belang der geprojecteerde sago-exploitatie, de Ingoï-rivier op te meten van af de negorij tot aan de sagobosschen, is hij, na 4000 meter de rivier te zijn opgegaan, teruggekomen met het bericht dat zijn voet hem te veel pijn deed om langer uit te blijven en de prauw verhinderd was door te gaan, dewijl een kolossale omgevallen boomstam de rivier versperde. De moeilijkste helft blijft dus nog op te meten, dewijl hoe verder van de negorij hoe meer versperringen van bovengenoemde soort zich voordoen. In geen vijf jaar zijn de inlanders in de Ingoï-bosschen gaan kloppen, reden waarom de stroom niet bevaarbaar is, maar ook een bewijs dat hier in den omtrek sago in overvloed is. Ik heb den mandoer alsnu gelast een lijst te maken van al de in exploitatie zijnde sagobosschen hier in den omtrek met opgave \pm van het aantal boomen.

21 Augustus.

Heden morgen ben ik klaar gekomen met het inpakken van vier kisten. Twee met de verzamelde monsters vegetale en minerale voortbrengselen en een sagostam voor Holland. Twee andere voor den heer Arnould te Parijs, de een inhoudende een collectie schelpen van Batjan en Obi en de andere een 90-tal opgezette vogels, ten einde deze aldaar te later taxeren en vooral, wat de schelpen aangaat, te weten wat die in den groothandel waard zullen zijn. Daarop nog een kist voor mijzelve met de duplicaten van mineralen enz. door mij naar Holland en Parijs verstuurd. Eenige andere kisten, die ik hier achterlaat met 't oog op mijn tocht naar Obi, en andere, die ik mede neem, zijn mede ingepakt, zoodat ik nog eenige dagen over hebbende, deze kan gebruiken om den weg te inspecteeren door Alanos over den berg Paisy-Massan gekapt en die den Amassing met den Ingoï moet verbinden. Na dus het noodige voor dien tocht te hebben ingepakt, die twee nachten verblijf in het bosch met zich brengt, vertrek ik zoodra de gids van Tomari daar is met twee anderen die mijn veldbed enz. dragen.

Den 20sten was het den schoenlapper uit de kampong Laboha gelukt een paar mijner schoenen op 't uiterlijk weder zoo te herstellen dat de wandeling kon ondernomen worden.

Den 9den Augustus had van den Djiko besaar uit de weg over den Ingoï-berg in zuidwestelijke richting moeten ondernomen worden, thans kon hetzelfde doel bereikt worden door via kampong Tomorie, Nenneeri en Gemattinang den westelijken voet van den Ingoï-berg te bereiken.

Hiervoren is de allereerste tocht naar den Ingoï beschreven. Een groot gedeelte van den destijds afgelegden weg moest ook nu door mij worden afgelegd door de drassige vlakten der Nenneeri. Waren de paden in de glibberige klei toen bijna onbegaanbaar, nu het sedert 14 dagen weder geregend had, was dit nog meer het geval. Ook dezen dag regende het zoo zwaar, dat eerst in den namiddag kon ver-

trokken worden. Een half uur voorbij Nenneeri en onder een grooten boom moest geschild worden voor den stortregen, die weder aanving, waardoor aldaar dien nacht moest gevouaceerd worden.

Zooals reeds meer is opgemerkt, vindt men aan de vlakke onder aan den Sabeela veel steenen tusschen de vaste klei. Het hooger ontgonnen Tomorie is nog betrekkelijk droog, want daar achter loopt de Madenong-stroom, die aan die zijde al het water van den Sabeela in zich opneemt en naar zee voert. Maar de iets verder oostliggende Nenneeri-vlakte is doorsneden door een aantal beeken van den midden-Sabeela afkomstig, die in den Ingoï eene uitwatering vinden. Zijn oevers worden daardoor over de geheele lengte tot aan den Djiko besaar een moerassig reservoir. Ontegenzeggelijk is de kortste weg van uit de hoofdnegorij naar de Ingoï-vlakten door die moerassen. Een straatweg voor karren en menschen naar de Ingoï door die moerassen, zoude te hooge kosten, vooral aan handenarbeid, vereischen. Een anderen gemakkelijker aan te leggen weg naar den Djiko besaar moest dus aan de noordzijde der Ingoï-rivier gezocht worden. Doch langs de oevers aan dien kant, die ook drassig zijn, een weg te willen maken bleek mede ondoenlijk. Er moest toen nog noordelijker gezocht worden, achter de Batoe-Batoe en Kajoe Ambis ten einde van daaruit de Gemattinang te bereiken.

Reeds Dr. Moens spreekt van het moeilijke Batjansche terrein, dat alle romantische phantasiën tot de werkelijkheid zal terugvoeren.

Om kort te gaan, na veel heen en weer loopen, werd besloten, van uit de hoofdnegorij gaande, een gedeelte van den ouden weg naar het steenkoolterrein te benuttigen en wel tot aan de eerste brug, daar den weg door te trekken tot aan de Amassing-vlakte, om aldaar een scherp hoek te maken in oostelijke richting naar de Ingoï.

Reeds werd aangetoond hoe de steenachtige hellingen van den Sabeela, al bereiken zij ook, volgens Bernstein, \pm 6000

voet hoogte, evenals de vlakke daar beneden, weinig bebouwbaarheid bezitten. De Loïd-vlakte en het omringende gebergte zijn zeer te prefereeren. Door in de gegeven omstandigheden een weg te zoeken waarmede men het steenkoolterrein en de noordelijk liggende vlakke naderde, was als van zelve aangewezen.

22 Augustus.

De gids, een man uit Tomarie, volgt het pad in gebruik bij de sagokloppers der negorij, die in de Gemattinang hun doessoen (sagotuin) bezoeken. Het loopt in noordelijke richting om de Ingoï-rivier. Toen ik die over een omgevallen boomstam overstak, was aldaar de breedte ruim 40 bij eene diepte van 6 en 8 voet, sterken stroom. Beide oevers vast.

Het daarop te beklimmen Omba-gebergte voert in N.O. richting; dit weder verlatende daalt men een oogenblik af om langs een langen gemakkelijk te volgen bergarm der Pergi Sau, aan wier beide zijden zich beneden doessoens uitstrekken, in twee uur de Gemattinang te bereiken, alwaar men in de groote sagovlakte van dien naam afdaald, deze oversteekt en daardoor den voet van den veelarmigen Ingoï-berg bereikt. Een dezer armen in westelijke richting volgende vindt men, daar waar de beek Boengi in de doessoen stroomt, het pad door Alanos voor drie weken gekapt.

Alhoewel het van nieuws aan was begonnen te regenen, besloot ik toch rechts af te gaan en de aldaar steile helling der Ingoï te beklimmen. Inlandsche bergpaden zijn karakteristiek nooit in zig zag. De klim was te lastiger naarmate de klei door de vele regens te glibberig was geworden.

Den vorigen dag, een half uur na de negorij verlaten te hebben, bleek het proefstuk van Laboha's schoenmakerswerk niet bestand te zijn tegen het loopen door steen en drassig terrein; zool en bovenstuk namen afscheid van elkander. Maar de handige inlander weet te knutselen en met een stuk der overal groeiende rotting komt hij ver. Het ging

evenwel niet gemakkelijk, de regen viel bij stroomen en de kleibodem was zeepglad; ik moest langzaam bergopwaarts om na twee uur mij te bevinden op de plaats waar het pad naar beneden in den Djiko Besaar voert. Het gekapte pad liep naar gewoonte niet langs de gemakkelijkste terreinen, maar ik had genoeg gezien om te weten dat door iets noordelijk aan te houden een goeden weg kon aangelegd worden.

Wil men, niettegenstaande Batjansche regens, een betrekkelijk droogen weg aanleggen, dan zullen om de geheele breedte van den bergrug, \pm 40 vaam, alle boomen dienen gekapt te worden. Dit is de eenigste wijze om een altijd beaanbaren grasweg te verkrijgen.

De regen hield in hevigheid aan, wij wachtten één uur onder een spoedig vervaardigd afdak van wakkabladeren en de terugweg werd aangenomen. De Ingoï af, de Boengi en anderen beeken over, bereikten wij langs vlak terrein ten 4 ure namiddag Emborai, waar door den mandoer aan den oever dier beek reeds een afdak was opgeslagen.

Na aankomst ging de onvermoeide Lourens nog eens op jacht; de regen had opgehouden en het duurde niet lang of hij kwam met twee speenvarkens aandragen.

23 Augustus.

Steeds westelijk aanhoudende werd den volgenden morgen eerst de vlakke doorsneden der Emborai en daarna een steil gebergte beklommen dat naar de bronnen der Paisso Massan voert. Later, bij het aanleggen van een weg, zal meer rechts dienen aangehouden te worden, waardoor de drassige benedenvlakke en de steile bovenhelling zal vermeden worden. Intusschen duurde de klim $1\frac{1}{2}$ uur naar den \pm 1500 voet hoogen bergtop, waar al de beekbeddingen der Paisso Massan uit verweerde koraalbanken bestaan. Op de verder gevolgde bergarmen vindt men een schelpensoort, die in de moerasachtige laaglanden der kust alleen tehuis behoort. Alles schijnt daar op een jonge formatie te wijzen.

Over de bergruggen van den Goenong Patong en Kajoe Ambis ging het weder gemakkelijk, zoodat op geleidelijke wijze den oever der Amassing bereikt werd.

Onnoodig te zeggen dat de uren afstand in al het hierbovenstaande opgegeven geen vaste standaard van berekening aangeven.

Het etablissement Membia bij voorbeeld bereikte men, toen daarheen een praticabelen weg bestond, in één uur; in de thans gegeven omstandigheden nam het mij 4 of 5 uren om van daar de hoofdnegorij te bereiken of omgekeerd.

De juiste afstand van de hoofdnegorij naar de Ingoï-vlakte zal via Nenneeri een 8 paal bedragen; maar via de pas afgelegde bergruggen zeer zeker het dubbele in afstand.

Bij het volgen der Amassing, dien namiddag in zijn loop naar zee langs den oostelijken oever, had ik nog gelegenheid mij te overtuigen, dat tegenover de vroeger beschreven plaats, alwaar Ingenieurs een eerste proef met boring wilden nemen, hetzelfde gesteente zich voordoet als bij Membia. Van de Amassing-vlakte (achter den berg Batoe) tot aan het punt, waar de eerste brug van den ouden Membia-weg stond, rijst het Batoe gebergte eenigszins steil boven de rivier. Het aanleggen van een weg daardoor kan niets bezwaarlijks opleveren, de lichte gronden verwerkende, valt het uitgestoken gedeelte vanzelve in de rivier.

Dien avond weder in de negorij teruggekeerd, vertrok ik in den namiddag van den 25sten naar Ternate, waar de prauw in den avond van den 27sten aankwam. Duur van de reis $2\frac{1}{4}$ dag. Door één moet gerekend worden op 4 tot 6 en en meer dagen in geval van tegenwind.

Gedurende het verblijf te Ternate tot medio September werd het onderzoek ingesteld naar de handelsbronnen der residentie, waarover in een bijzonder stuk gerapporteerd is.

Daarna werd de reis ondernomen naar Menado, om bij den aldaar geplaatsten ingenieur inlichtingen te bekomen in hoever reeds dadelijk op Batjan met eenvoudige toestellen eene

boring naar het aanwezen van steenkool kon plaats hebben. De te Menado verkregen inlichtingen waren van dien aard dat het boren, eene zaak zijnde van groote kosten en tijdsduur, moest opgegeven worden tot tijd en wijle de maatschappij op Batjan gevestigd zoude zijn. Bij terugkomst te Ternate in October bleek het eerst mogelijk Obi te bereiken aan het einde dier maand wegens de alsdan invallende kentering. Eerst zouden de nog niet bezochte eilanden van het rijk Batjan opgenomen kunnen worden.

11 October.

Hoewel, volgens berichten, de Z.O. moesson nog niet geheel had uitgewoed, werd het zaak toch te beproeven in hoever thans de reis naar Batjan en Obi weder ondernomen kon worden.

Op den avond van den 11den October heette eindelijk alles in gereedheid; vóór dien tijd had het vertrek niet plaats kunnen hebben, om reden er geen duikers dadelijk willig waren om naar Obi mede te gaan.

Bij de werving naar deze personen bleek weder dat de uitslag van zoo iets geheel afhangt van den daarmede belasten persoon.

Alanos van Joost, die bij het vertrek uit Batjan verzocht had met mij mede naar Ternate te vertrekken, had hoog opgegeven van de zeevaardige hoedanigheden der Tidoreezen. Op Batjan zijnde had ik ook meermalen gehoord van Tidoreesche prauwen, wier bemanning of opvarenden als smeden den Archipel rondreizen tot aan Menado, Ambon, Papoea en Nieuw-Guinea tot aan de Humboldtsbaai. Daarenboven het feit herdenkende dat voor de schoenervaart op Nieuw-Guinea het nimmer ontbreekt aan Tidoreesche matrozen, lag het voor de hand te denken dat de werving voor een tocht naar Obi gemakkelijk zoude gaan. Van Joost zoude thans trachten volk te werven uit de negorij Tolowa (Tidore), daar deze zeelieden ook tegelijk als duikers dienst konden doen; maar

hoewel hij van uit Ternate meermalen daar heenging, gelukte het hem niet personen voor mijn doel te engageeren. De controleur, die ik verzocht had in mijn afwezigheid naar Menado, 't oog te houden op die zaak, ziende dat van Joost geen resultaten verkreeg, liet het negorijhoofd van Tolowa aanzeggen dat er duikers werden gevraagd om tegen goede betaling naar Obi te gaan en toen ging het verder makkelijk.

In 't oog houdende dat de heer Bruijn, door hulp van luitenant Hassan, vijftig Ternatanen wierf (Augustus 1880) voor eene nederzetting tusschen de wilde Papoe'sche stammen op Nieuw Guinea en dat niettegenstaande de heer *** medeging, die gedurende een jarenlang verblijf op Ternate als ondernemer getoond had niet met werkvolk te kunnen omgaan, maar altijd handen te kort kwam, dan wijst een en ander slechts op hetgeen in 't begin is gezegd en ook door Mr. de Klerk wordt beweerd, dat op Ternate en Tidore werkvolk te verkrijgen is, mits men de kanalen opspore, dat is de geschikte personen wete in dienst te nemen in wien de bevolking vertrouwen heeft. Toch is mijn voorloopig persoonlijke indruk, wat het Ternataansche volk aangaat, zeer ongunstig geweest. Op Batjan zelf ging er onder de inlandsche bevolking een geroep op over de flinke wijze waarop de Menadoneezen werkten, die op den cacao'tuin Duivenbode het Ternataansch werkvolk vervingen. Het laatste scheen mij niet alleen lui, maar vol nukken en kuren, en het zal afhangen van de wijze waarop zij in 't vervolg voor de eventueele aannemers van loodsen en woningen op Batjan arbeiden, om een definitief oordeel te vellen over hun al of niet bruikbaarheid, vooral dewijl de Tidoreesche scheppers zich uitstekend gehouden hebben gedurende vijftig dagen die dezen laatsten tocht duurde, waarin hun goede wil en ijver niets te wenschen overlieten, waarom ik ook hoop nooit met minder volk te werken. Het is dus te veronderstellen dat de bijzondere omstandigheden, waarin de twee eerste ploegen Ternatanen geprest zijn, hen zoo onbruikbaar gemaakt hebben.

Wat bovengenoemde aannemingskwestie aanbelangt, gedurende het verblijf op Ternate, is het o. m. mijn werk geweest, allereerst de timmermansbazen en toen de Chinesesche hoofden, er op attent te maken dat ik van hen verwachtte dat zij als aannemers zouden optreden voor de eventueel te Batjan benodigde woningen, loodsen, enz. Het „skali trada biassa” was een weigerend antwoord, waarmede ik mij in 't geheel niet tevreden stelde, maar hen zoolang de voordeelen van zulk een aanneming uiteenzette tot zij er lust in begonnen te krijgen en naar plans, prijsopgaven enz. vroegen, die ik dan ook bij vertrek achterliet en waarover ik in correspondentie blijf met den Chinees Keh Kliong. Deze laatste is met de plaatselijke gesteldheid op Batjan bekend en heeft beloofd een kongsie te zullen vormen, die de oprichting van alle gebouwen aldaar zal op zich nemen. Daardoor zal aan den eersten ondernemer een van de meest tijdroovende werkzaamheden uit handen genomen kunnen worden.

Den 12^{den} 's avonds aan de kust van het eiland Selei vernachtende, was ik getuige van een woordentwist tusschen de Tidoreesche bemanning mijner prauw, die van de Ternataansche strandbevolking visch wilde koopen, maar die daarvoor een buitensporig hoogen prijs vroegen, voorgevende dat loonhebbers dit zeer goed konden betalen. De Tidoreezen beschouwden deze uitdrukking als scheldwoord, waardoor een hevigen woordentwist ontstond. In een land als het thans bezochte, waar sedert jaren door den geregelden slaveninvoer alle arbeid door dezen is verricht, kan hij niet in eere zijn. Zooals gezegd is, moeten nu eerst de Chinesesche aannemers toonen wat met de Ternatanen te doen valt; voor de eerste werkzaamheden onder Europeesch toezicht zullen koelies uit het naburige Gorontalo moeten dienen.

De eilandjes, die men op de reis naar Batjan voorbijtrekt, leveren geen van allen goed drinkwater. Alleen op Goenanga vindt men ten allen tijde welwater, zoomede op Tametti. Dit laatste eiland, dat een bergrug heeft van 't oosten naar

't westen loopende, circa 1000 voet hoog, is op sommige plaatsen bewoond. Nieuwe en oude ontginningen op de vrij steile hellingen, ontblooten den ondergrond aan 't oog en geven een kalkachtig bruin dorren ondergrond te zien. Alleen de noord-oostelijke punt van dit eiland is vlak, maar moerassig en de koraalriffen der kust zijn begroeid met risophoren.

Ook het langwerpige en smalle eiland Kajoa is overal bewoond en de bloote heuvelen vol groote steenen, ontdaan van hunne oorspronkelijke bosschen, zoodat ook daar geen ander water te bekomen is als in de strandputten: zeer brak. Bleeker en anderen geven op dat om en op dit eiland parelbanken en vogelnestjes zouden te vinden zijn; maar een dien-aangaand ingesteld onderzoek heeft die bewering niet bewaarheid gezien. Ook heeft een nader onderzoek niet de meening bevestigd dat zich op Noord-Kassiroeta eetbare vogelnestjes zouden bevinden.

13 October.

Het plan zijnde de rivieren en beeken van Noord-Kassiroeta op te nemen, was de koers daarheen. Van uit de verte gezien, liep die kust vrij stijl op, naar 't midden van 't eiland een hooger en hooger opgaand gebergte te zien gevend. Maar een plotselinge bui uit het westen noodzaakte de prauw koers te zetten op Klein Tawali, alwaar de talrijke inhammen steeds een veilige ankerplaats aanbieden. Op het helder witte zee-strand werden aan de zuidwestkust twee kleine visschers prauwen met Makjanners gevonden, die aldaar drinkwater haalden. Nog niet vele jaren geleden waren de veilige inhammen op dit eiland, die zich tegenover straat Sembaki bevonden, een schuilplaats van Halmaheirasche rooversprauwen en de reden dat vele Batjanners, van Ternate komende of daarheen varende, spoorloos verdwenen.

Een moerasachtige weg voerde langs steile rotsen naar de plaatsen waar in steenen bekkens zich eenig troebel water bevond, waarmede de bemanning der prauwen zich moest

tevreden stellen en waarvan later de ziektegevolgen niet uitbleven. Een stuk van de zich daar verheffende rots werd medegenomen en is waarschijnlijk het door den ingenieur Schreuder genoemde marmer op Klein Tawali aanwezig.

Marmer komt op vele plaatsen in Indië voor; ook in Ambon, maar een ieder betwijfelt of de exploitatie daarvan de onkosten wel ooit zouden kunnen goed maken. Ook voor 't vervolg zal dit wel het geval blijven, dewijl de mindere weelde bij de weinige Europeanen in Indië (28,000) een exploitatie van marmer niet zoude rechtvaardigen of het moest blijken dat een uitvoer naar Australië met voordeel geschieden kon.

Met een keerende oostenwind werd koers gezet op de noordkust van Kassiroeta. Men zeide mij dat aan de binnenzijde der smalle landengte aan den uitersten noord-oostelijken hoek van 't eiland een drinkwaterwel zoude te vinden zijn. De geheele kust heeft een geaccidenteerd voorkomen en er is geen vlakte dan op de genoemde smalle landengte, maar er zijn dan ook geen moerassen en alleen het gebrek aan voldoende drinkwater is de reden dat dit overigens zeer gezonde terrein geheel onbewoond is. Van beeken of stroomen was mij als de belangrijkste opgegeven de Mari Toessoh, en de bedding van die bergbeek werd bereikt na het voorbijvaren van vier inhammen, alwaar de zee tegen steile rotsen slaat en alleen dieper in een strand met wit zand en daarachter staand geboomte zich vertoont, alwaar met moeite en alleen op aanwijzing de uitwatering der Mari Toessoh te vinden was. Als men vervolgens 10 minuten hooger op de bedding volgt, vindt men hier en daar in den uitgespoelden kleibodem helder water.

Aan het witte strand der baai stonden een aantal hutten, tijdelijk bewoond door 30 Galelareesche visschers, die van den Sultan van Batjan verlof hadden bekomen, tegen betaling, aldaar te vangen visch te rooken met bestemming voor de Ternataansche markt. Zij bezaten daartoe een twaalftal prau-

wen; behalve dezen was er nog een ander versierd met een aantal Hollandsche vlaggetjes, wiens eigenaar, een Ternataansch burger, met vechthanen en handelsgoederen langs de kusten reisde. Hij zeide van Sebattan te komen en op Moari eene groote prauw te bezitten. Het feit dat hij de damarplaatsen van Batjan afliep deed mij veronderstellen, dat hij er op uit was met zijn kleine prauw genoemd product clandestien op te koopen en dus aan 't damarsmokkelen was.

Dit eiland Moeari of Moring dat, volgens Bleeker en andere schrijvers, tot de Lattagroep behoort, is sedert een 50tal jaren door den Sultan van Ternate in beslag genomen. De eerste aanleiding is geweest het ontbreken van voldoende timmerhout op Ternate en de toestemming van Batjan om dit op het eiland Moring te halen. Sedert dien tijd is aldaar een vaste Ternataansche bevolking van circa 80 of 100 zielen gebleven en door intriges op Ternate voorgesteld dat van oudsher het eiland Moeari aan dien Sultan toebehoorde. Een en ander is mogelijk geweest door de gewoonte alhier om een eiland verschillende namen te geven; zoo heeft elk eiland twee of drie namen en het is daarom voor den vreemdeling, met een officiele lijst in de hand, bijna onmogelijk uit ligging en plaats wijs te worden. Wel werd onder resident Tobias den Sultan van Batjan een regeeringsbesluit uitgereikt, waarbij Moring erkend werd een eiland van zijn rijk, uit te maken; maar daar met den nieuwen Sultan van Ternate ook een nieuw contract moest gesloten worden, werd dat besluit ingetrokken en de zaak voorloopig in behandeling gehouden¹⁾.

De officieele opgaven spreken allen van eene Latta-groep,

¹⁾ Blijkens het Koloniaal verslag van 1881 is de zaak thans definitief door den Gouverneur-Generaal ten gunste van Ternate beslist, op grond dat Batjan nimmer eenig gezag over Moeari had uitgeoefend, en er zich ook geen enkele uit Batjan afkomstig persoon bevond, terwijl daarentegen het eiland al sedert veertig jaren feitelijk onder toezicht staat van een Ternataanschen sengadjie en ook de meeste inwoners van Moeari tot dien landaard behooren.

waartoe de eilanden Lawing en Moring zouden behooren. Van uit zee gezien ziet men aan de oostkust de steile kusten dezer smalle lange eilanden. Van de verte zoude men zeggen dat op die steilten tuinen waren aangelegd, maar naderbij komende ziet men dat de kleibodem voor 't oog zichtbaar is, omdat de steile terreingesteldheid aardstoringen hebben veroorzaakt.

14 October.

Wanneer men 's morgens vroeg de breede maar vrij ondiepe straat doorvaart die het eiland Latta-Lawing van Kassiroeta's noord-westkust scheidt, dan schijnt men gewoonlijk te kampen te hebben met een sterken stroom, die in de richting van Ternate terugvoert. Met laag wáter moet men daar zorgen goed in 't midden der straat te blijven.

Van de strandplaatsen aan Kassiroeta's westkust en hunne damar zoekende Alfoersche bevolking is reeds met een enkel woord melding gemaakt onder 29 Juli. Daar in dien tijd door de sterke zuid-oost moesson die plaatsen niet gemakkelijk te bezoeken waren, werd besloten dit thans te bewerkstelligen. Van het noorden komende in de ruime baai, die gevormd wordt door de zuidelijkste eilandjes der Lattagroep en den ver in zee uitstekenden bergarm, ziet men de lage kustlanden en daarboven den hoefvormigen achtergrond van 1000 voet hooge bergen. Door twee kleine eilandjes varende en steeds rechts aanhoudende, komt men te Maman, een der talrijke diepe baaien aan Kassiroeta's westkust, waarin zich de damarzoekers metterwoon gevestigd hebben. Dáár weder als straks de zwaar begroeide achtergrond van hooge bergen; aan den zoom van 't witte strand verheffen zich wuivende klapperbosschen — waaronder de Alfoersche hutten — en in zee de cano's van een achttal visschers met 't werpnet in de hand. Deze laatsten verhaalden mij spoedig dat ook zij op Mocari tehuis behoorden, nu af en toe kwamen visschen, maar op 't oogenblik geen damar mochten halen, hoewel zij

het gaarne deden; maar de Sultan had het verboden, waarschijnlijk omdat er bij Chineezen geen navraag was. Alhoewel het nu geen twijfel lijdt dat deze trouwhartige visschers zich te Maman bezig hielden met damar sprokkelen en dit product stilletjes naar de opkoopters op Moeari brachten, zoo was een en ander mij weder een bewijs van het slechte opzicht dat het inlandsch bestuur in staat is te houden over eigen inkomsten. De visschers beweerden dat zij zich daar niet vast metterwoon vestigden omdat het moerassige strandterrein ongunstig voor kultures was. Het drinkwater uit de diepe beek was echter goed. Een bezoek aan de bedding van fijn kiezelzand deed mij daarin niets merkwaardigs vinden.

Gebruik makende van een noordwesten wind kon in zuidelijke richting langs de rotsachtige tandjongs gevaren worden, die er uit zien als waren zij opgebouwd uit ruw gehouwen geele zandsteen en saamgehecht met zwart cement.

De anderhalf uur breede baaien van Palamea en Lompas, die voorbij gezeild werden, gaven in den achtergrond steeds hoog opgaand gebergte te zien, maar hier en daar een weinig strandvlakte, waarop Alfoersche woningen van damarzoekers onder de schaduw der klappers stonden.

Alleen de tegen 4 uur bereikte eilandjes in de baai van Bissori hebben iets bijzonders. Een van deze begroeide rotsen, rechts gelegen, wordt bewoond; de damarzoekers gaan bij laag water al wadende naar den vasten wal.

Meer zuidelijk in dezelfde baai is nog een zeer diepen inham, aan welks uiteinde de damarplaats Imboe-Imboe wordt gevonden. In hare nabijheid staan eenige nagelboomen en een pad van goed twee uur gaans verbindt haar met het gehucht van Kassiroeta, over een effen maar moerassig terrein. Een zware landbui uit het noord-oosten maakte het onmogelijk die baai te bezoeken. Er moest doorgezeild worden, waardoor tegen 6 uur 's avonds de bewoonde uiterste tandjong Djalima bereikt werd, alwaar de ruwe klipsteen allerwege uit zee opreizen; na schemering, het iets verder gelegen

eilandje, dat mede bewoond scheen, maar eerst over achten werd de damarplaats Lagoendi aan de zuidzijde bereikt en geankerd voor de Alfoersche nederzetting van een 10-tal woningen. Het was niet zoo donker of een daar liggende handelsprauw was te onderscheiden. De eigenaar daarvan, de Chinees Ngo Ann, een Batjansche handelaar (en persoonlijke vriend) kwam aan boord om mij zijn wedervaren te vertellen.

De Sultan had hem nu een vrijpas voor de lading van 30 picols damar gegeven, omdat Z. H., voor eenige maanden, in een knorrige bui, bij aankomst te Batjan, zijn damarlading had laten confisqueeren, wyl hij zich niet eerst van een pas voorzien had. Dit geval was Ngo Ann hoogst onaangenaam geweest, maar het feit dat hij voor zijn nu te laden damar geen belasting ad *f* 1 de picol behoefde te betalen, maakt dat hij de Alfoeren *f* 4 voor dit gewicht aan damar kon betalen (half geld, half goed) hetgeen het dubbele is wat zij anders van den Sultan in betaling ontvangen, waardoor hij nu hoopte in 8 dagen gereed te zullen zijn. Het feit dat de Alfoer geen damar heet te mogen halen tot hem daartoe bevel is gegeven, maakt dat die handel zich in zeer ongeregelden staat bevindt. Mijn Chinees beweerde dat de handelaars nimmer product konden krijgen dan bij vooruitbetaling en, alnaar den prijs, langzamer of spoediger geholpen werden. Voor den Sultan — die op sommige plaatsen het product aan Chineesche handelaren verpacht had tegen *f* 7 de picol (met 20 % tarra) — kwam het zeer langzaam binnen en taxeerde hij dat de smokkelhandel tot de aan den Sultan geleverde zich verhiel als 3 tot 1. De onvrije toestand van den handel op Batjan was, volgens hem, alleen toe te schrijven aan het schipperende karakter van den tegenwoordigen posthouder, want, onder zijn voorganger, Velden, hadden de hoofden niet zooveel in te brengen.

Wat de thans gevolgde wijze van damar zoeken aanging, dit was een roof-exploitatie op groote schaal; de boomen werden zoo diep ingekerfd en gehakt dat zij onder het woeden van stormen

bij honderden neervielen. Daarmede bemoeiden zich de hoofden echter niet, die de damarbosschen nooit bezochten. Tot het beste slag Alfoeren rekende hij den Galelarees, die hun geld opbewaren en te vertrouwen zijn, hetgeen, volgens hem, met den Tabelorees niet het geval zoude zijn.

15 October.

Den volgenden morgen werd de ruime Lagoendi-baai ingevaren — middenvaart goede diepgang — waarin groote handelsprauwen tot vlak aan het strand der beschutte baai kunnen komen ankeren. De strandoppervlakte heeft weinig breedte, een sterk hellend heuvelachtig terrein verheft zich rondom en de weinige Alfoersche huizen zijn op palen (in 't water) gebouwd aan de uitmonding der kleine beek, die er zeer moerasachtig uitziet, maar de bewoners zijn zeer tevreden met het van daar verkregen drinkwater. Het aanwezigen van reeds hooge klappers doet vermoeden dat de plaats sedert 20 jaren bewoond is, terwijl ook het hoofd (mahimoe) vertelt dat hij zoowat gedurende dien tijd aldaar gewoond zal hebben, in dien tusschentijd sago geplant heeft en geregeld djagong en rijsttuinen aangelegd.

Tegenover de Lagoendi-baai ligt het eilandje Tiengi. Evenals de omliggende zijn het begroeide rotsen van conglomeraat en zandsteen. In de richting van het bijna overal bewoonde eiland Wiri voortscheppende, werd koers gezet naar het eilandje Nanas, alwaar een twintigtal Badjoreezen zich voor eenige maanden hadden gevestigd, hunne vrouwen en kinderen medebrengende, en aan 't strand huizen op palen gebouwd. Karet was bij hen niet voorhanden, op de vangst daarvan leggen zij zich eerst tegen de komst der Mandhareesche handelsprauwen in Juni—Juli toe. Zij hadden thans tuinen aangelegd, vischten af en toe tripang en hun anakodda beval zich voor 't vervolg aan voor de levering in 't groot van genoemde artikelen. Ten allen tijde waren zij geneigd, zoodra er iets te verdienen is, ter vischvangst in zee te steken en het be-

wijs daarvan dat van uit hun hoofdverblijf zich twee paduakan vrouwen gereed maakten voor den Chinees Keh Kliong naar Obi te gaan.

Tegenover Nanas ligt de ruime straat die de Kassiroeta-eilandjes van Mandioli en de eilanden oostwaarts daarvan gelegen scheidt. Het was thans mijn doel informatiën te nemen omtrent het voorkomen van sago en geneemo op Mandioli's westkust. Daartoe moest eerst het eiland Waïndi bezocht worden, alwaar de pertada van West-Mandioli woont.

In 't voorbijgaan werd te Worra-Worra nog eene nederzetting van Badjoreezen gevonden, waarbij zich de bemanning had gevoegd eener verongelukte Mandhareesche paduakan. Het geheele eiland was bebouwd, de inwoners hielden zich bezig met het herstellen van oude of vervaardigen van nieuwe vaartuigen. De daarvoor benoodigde houtsoorten werden van het tegenovergestelde grootere eiland Paniki gehaald, alwaar een aantal Alfoeren metterwoon gevestigd zijn. Daar het mijn voornemen was onderzoek te doen naar den toestand van het westelijk gedeelte van Mandioli, moest ik tusschen de Paniki of Vleermuizen-eilandjes doorvaren, links het bewoonde eiland Groot-Paniki en rechts de met risophoren begroeide riffen; deze voorbij zijnde wordt het eilandje Parapattan bereikt, dat mede op verschillende plaatsen bewoond is en aan welks Z.-O. hoek een zestal op palen gebouwde huizen van Badjoreezen gevonden wordt. Vlak daartegenover liggen de bewoonde eilandjes Waïndi en Waïndi Rua, waar te vergeefs naar den pertada gezocht werd, daar hij naar Mandioli vertrokken was om aan de door Berstein bezochte beek Sarawakki sago te gaan kloppen. Ook de andere mannelijke bewoners waren met hem medegegaan, ten einde geneemobast te verzamelen in opdracht en ten behoeve van den schoener van den Sultan, in aanbouw op Panemboean.

Bernstein meldt dat hij aan de Sarawakki eene Alfoersche nederzetting vond; deze is daar thans niet meer te vinden. Op de geheele westkust schijnen slechts drie plaatsen te

zijn, alwaar sagoboschjes te vinden zijn. Aan de noordwestpunt moet zich de eenigste beek van beteekenis tegenover het eilandje Jajok in zee storten, die bij droogte echter spoedig ophoudt te loopen. Bezuiden Sarawakki moet een onbeteekenende parelbank te vinden zijn, evenals aan den N.-O. hoek van Mandioli, de laatste wordt wel door Badjoreezen bezocht en heet Cosso. Tusschen het eilandje Umbatoo en Mandioli werd gezegd een groote parelbank te zijn en ik besloot die te onderzoeken.

Het betrekkelijk smalle en langwerpige eiland Mandioli heeft aan zijne oostzijde een diepe baai, die zich van af den N.-O. hoek van het eiland uitstrekt over driekwart der lengte en den vorm heeft eener halve maan. In het midden van deze natuurlijke kom liggen de eilandjes Umbatoo en Gergadjie.

Op eerstgenoemd eiland bevindt zich de pertada, aan wien het toezicht over oostelijk Mandioli is opgedragen. Deze werd dus eerst opgezocht en daartoe zijn eiland van uit Waindi in twee uur bereikt. Hem werd verzocht mede te gaan en de plaats aan te wijzen van de parelbank. Maar daar de man, die wij visschende vonden, beweerde eerst te moeten gaan eten, werd besloten niet te wachten en zelf op onderzoek uit te gaan.

Een aantal Tefie schelpen (gebogen-dun) werden opgedoken en de geheele baai bleek daaraan rijk te zijn, maar bij het openmaken bleek dat daarin geen enkele zand- of stofparel te vinden was, hetgeen de oude pertada, die intusschen was komen aanzetten, niets verwonderde, dewijl hij wist mede te deelen hoe de overleden Sultan nu voor 20 jaren aldaar met 9 Taloareesche (Tidore) prauwen had laten duiken, die wel een berg aan schelpen hadden opgebracht, maar zonder daarin één parel te vinden. De bank Cosso was toen beter bevonden, maar door niet te controleeren diefstallen was die ook thans geheel onbeteekenend geworden.

Behalve de bovenvermelde worden alsnog twee plaatsen genoemd aan Batjansch oostkust, alwaar parelbanken zouden

te vinden zijn. Een bij Prabesi en een bij Tambeli voor straat Herberg. Aan Batjansch oostkust, die bij Bori en voor Songa, welke echter zeer onbeteekenend moeten zijn.

Bijna de geheele oost- en zuidkust van Mandioli werd bevonden laag en onbewoonbaar te zijn. Tegenover Umbatoo stroomt een vrij breede rivier in de baai. De pertada heeft op een eilandje, in het midden van dezen stroom, een cacao-tuin aangelegd; door koortsen aangetast werd hij gewaar dat de plaats niet wel bewoonbaar was en daarom verwaarloost hij dien aanplant van \pm 1000 planten. Op twee andere punten hebben Alfoeren tuinen aangelegd bij de uitmonding van beeken, maar overlast van varkens heeft hen weder naar de eilandjes teruggedreven. De bovengrond bestaat overal uit zware klei met ondergrond van leem, waarin verweerde klipsteenen.

Aan de moerassige zuidkust zijn vele diepe inhammen en baaien. Het langzaam ryzend gebergte, dat van noord naar zuid loopt, is over 't geheel genomen niet hooger dan 4 à 500 voet. Behalve voor de exploitatie van geneemo-bast en andere boschproducten kan het wellicht later in aanmerking komen voor het fokken van vee. Allereerst komt daarvoor echter in aanmerking het eiland Obit of Sinkoan, dat ik nu wenschte om te varen.

16 October.

Via Waïndi, alwaar gevonden werd de Sultan met klein gevolg, die een ziek kind brachten, hetwelk door een Badjoreesche vrouw op Parapattan moest genezen worden, ging het door naar de Batjan-baai, langs de lage zuidkust van het eiland Groot Paniki, en toen door de betrekkelijke smalle straat die dit eiland van Obit scheidt. Aldaar was een sterke tegenstroom en de vaart langs dit eiland — dat misschien 10 paal lang en op verschillende plaatsen van 2 tot 4 paal breedte zal hebben — nam een aanmerkelijken tijd.

Aan de bezochte westzijde werden drie plaatsen bewoond gevonden: de beek Paisso Ladu door Galelareezen; die van Gimorong door Makjanners met groote tuinen; die van Prapa

Kado door Galelareezen; die van Tjain en Betu Tiga onbewoond.

Aan de noordzijde werd de meest belangrijke beek Bido gevonden (met uitgestrekte vlakten links en rechts), die, volgens beweren der bewoners, bij droogten niet ophoudt door te loopen. Van minder beteekenis zijn de beekjes Pa Milo I en II aan de noord-oostzijde.

Over het midden van 't eiland loopt een steile bergrug van 2 tot 300 voet hoog, waarop veel alang velden en andere bewijzen zijn van verlaten tuinen.

De vroeger beschreven paalwoningen der Badjoreezen te Senkaan werden weder bezocht en vriendschapsbetrekkingen aangeknoopt met het oude en jonge hoofd. Weinig diepe strandputten voorzien dit volk ten allen tijde van genoegzaam drinkwater.

De gemakkelijheid waarmede van uit de hoofdnegorij, een aan te richten veestapel op het eiland Obit zoude te onderhouden zijn, doet aanbevelen met een 200tal runderen van Gorontalo of Sangir aldaar een proef te nemen met eene teelt, die voor den vervolge een bron van groote inkomsten kan worden in de Molukken, waar het vee op vele plaatsen schaars en op de meesten in 't geheel niet aanwezig is. Op een lang smal eiland, alwaar voedsel is voor eenige duizenden beesten, zal zonder de onkosten verbonden aan de teelt op 't vaste land der Batjansche bosschen, betrekkelijk kosteloos een aanzienlijk resultaat kunnen verkregen worden.

Een rund kost te Ternate van *f* 65 tot *f* 100. Benoodigd voor de leverantie 's jaars \pm 500 beesten, meest invoer.

Een rund te Ambon komt van *f* 100 op *f* 115 't stuk, aanvoer van Madura. Leverantie 's jaars \pm 1300 beesten.

Dezelfde prijzen gelden voor Banda, waar mede een \pm 500 beesten ingevoerd worden.

17 October.

Van Senkaan werd naar de tegenovergestelde vaste kust van Sekki overgestoken om de sagobosschen van Salap op te nemen. Deze, die tusschen twee met het strand parallel loo-

pende heuvelrijen gelegen zijn, zullen een lengte van drie uur gaans en de breedte van een half uur hebben. De vele paden, die ik op den beklommen bergrug vond, deden vermoeden dat deze bosschen veel bezocht worden. Inderdaad schijnen de Batjanners sedert onheugelijke jaren deze rentegevende bosschen onder zich verdeeld te hebben. Labohareezen hebben aldaar geen eigendommen. Door het moerasachtige sagobosch loopt geen beek van eenige beteekenis. Er is slechts één die in den zeeinham Batok Panoe tegenover Indomoet uitkomt, maar ook die is van zoo weinig beteekenis dat om deze reden, en wegens de massa eigenaren, de sagobosschen van Salap niet in de termen vallen voor eene exploitatie door concessionarissen.

Hetzelfde kan ook gezegd worden van de Prabesi-sagobosschen in de nabijheid van den Ajer Besaar, die waarschijnlijk één zijn of verbonden met die van Salap, daar zij tusschen dezelfde heuvelrijen in besloten liggen en allen in handen zijn.

De afstand van Salap tot de hoofdnegorij Amassing wordt met gunstigen wind in drie uur afgelegd.

Van daar naar den uitersten Z. O. hoek van Mandioli, tandjong Manga, werd scheppende in circa 8 uur afgelegd met de gewone tusschenpoozen voor de scheppers om adem te halen.

Zooals reeds gezegd is, werd bevonden dat op de moerasachtige oostkust van Mandioli niet te landen is, maar dat aldaar een massa diepe inhammen en baaien zijn, die aldaar de kust in verschillende smalle landengten verdeelen, zoodat de inlanders zeggen dat die kust lijkt op de vork der werpspies, waarmede zij kareet of groote visch steken.

Van tandjong Manga kon, zooals nu het geval was, met den sterken westen wind in vijf uur naar Silang gezeild worden, waardoor op een gemakkelijke wijze de gesteldheid van Zuid-Sekkie kon worden opgenomen.

Behalve te tandjong Maligorango, voor wiens rotsachtige uiterste spits twee groote steenen liggen, Batoe Lakki en Parampoan, is overal op de kust gemakkelijk te landen en nemen, naar de vroeger beschreven baai van Waja Oewa, de

lage kusten al meer en meer in uitgestrektheid toe. Eerst voorbij die baai bestaat de kust bij Tarapanan uit steile rotsen. Aldaar verheft zich het kustgebergte tot 600 voet, maar neemt in de richting naar Silang gaande langzamerhand af. Reeds bij Waja Monna is de kust vlak, doch niet moerassig, en kan overal geland worden. Wat aan de kust een bewoond aanzien gaf, was het groote aantal jagers-afdakken, die zich daar boven het witte zand verhieven, geheel beschadwd door het groen der Bintanger boomen.

Voorbij den inham van Nennih komende, werd aldaar een zestal Alfoeren gezien onder hunne afdakken met wakka bedekt, waarvoor de jachthonden lagen. Daar er voordeel kon gedaan worden met hunne terreinkennis, liet ik aldaar ophouden. De jagers hadden een vaste woonplaats te Pigi Radja (uiterste Zuid-oosthoek van Sekkie) waarheen zij verhuisd waren van uit Salamako, een inham noord-west van Waja Oewa, omdat aldaar hun padi-oogst mislukt was, te weten door gedierte opgegeten. Hun pertada zegt dat dit komt dewijl zij op ongezetten tijd uitzaaiden. Wat hiervan zij, er zullen nog wel meer redenen zijn die beiden verzwijgen.

Het zijn Alfoeren van het aan 't uiteinde van straat Patientie gelegen eiland Ganeh, dat onder Ternate behoort. Zij hebben veel last van de hoofden van dat eiland, die hun telkens komen sommeeren naar hun eiland terug te gaan, onder bedreiging van allerlei soort; bij voorbeeld dat een hongivloot hen zal komen gevangen nemen en in de gevangenis van hun Sultan op Ternate brengen (alwaar de meeste gevangenen van ellende omkomen); ook wel dat de Sultan den resident zal verzoeken een oorlogstoomer te sturen om hen te halen en dan de hemel weet waar heen verbannen. Eén ding is zeker dat die hoofden altijd met het een of ander geschenk moeten gepaaid worden, en dit terwijl onze Alfoeren ook aan de Batjansche hoofden belastingen in natura moeten opbrengen, waardoor zij veelal worden overgehaald van twee kwade zaken het minste te kiezen en terug

te keeren naar hunne haardsteden. Aanmerkingen daarover door residenten aan den Sultan van Ternate helpen natuurlijk niets. Hij, de bloode onschuld, ontkent steeds alles. Is hij niet altijd de zondebok voor zijne hoofden, die geheel buiten zijn bevelen om handelen, maar hij belooft den resident ze eens duchtig te zullen aanspreken. Z. H. kent al te lang de politiek van het gouvernement om ten koste van den kleinen man de inlandsche grooten de hand boven het hoofd te houden, om niet te weten dat die bemerkingen van residenten zoo niet gemeend zijn. Evenmin is hij gesteld op de belasting ad *f* 4 per hoofd, die hij, nu door tusschenkomst van den posthouder, voor Ganeh en andere plaatsen op Halmaheira trekt. Z. H. en de hoofden houden het meer bij het régime toen zij het volk zoolang en zooveel konden laten werken en opbrengen als zij dit zelf verkozen. Macht wordt ook door hen meer gewaardeerd dan geld.

Mijne Alfoeren vertelden dat er nu pas weer twee van Ganeh waren bijgekomen en met hen het oude spel wel op nieuw beginnen zoude. Op de vraag hoe zij aan 't denkbeeld kwamen dat de hoofden van Ternate het recht zouden hebben op Batjansch grond bevelen te geven en belastingen te heffen, antwoordden zij: „Als wij vrijheid hadden om te gaan waar wij wilden, dan zouden ongetwijfeld al onze familieleden en kennissen op Batjan willen komen wonen en nog veel menschen meer, die thans op Halmaheira woonden. Nu waren zij aan 't jagen; vroeger moesten zij van de 10 herten er drie aan den Sultan Batjan afstaan, maar deze belasting had Z. H. nu geschonken. In de plaats daarvan leverden zij gedroogd hertenvleesch tot een waarde van *f* 2.”

Behalve hun oneenigheid over de oorzaak van het mislukken hunner padi-oogst, waren zij het allen eens, dat het geheele terrein der zuidkust vrij van steenen en vruchtbaar was. Te Silang was ebbenhout, lawang, kamoenie en andere houtsoorten, allen in de nabijheid van 't strand tot aan Pigi Radja, door hen gevonden.

Een bezoek aan de baai van Silang overtuigde mij dat deze veel minder beschut is als in de Groot's schetskaart wordt aangegeven; de lange westelijke landengte is in werkelijkheid veel minder lang. Mijn volk ging reeds bij donker in 't bosch om wat lawanbast te halen. Zij waren die bezigheid echter niet gewend en kwamen terug met jonge bast, terwijl alleen de dikke boombast waarde schijnt te bezitten, evenals de massooi van Nieuw Guinea.

Mij was het echter meer te doen om van het aanwezen van den boom overtuigd te zijn, als hier een verkoopbaar product te verzamelen en daarom werd dien avond ten 10 ure de terugtocht weder aangenomen. Het roeien tegen stroom op ging langzaam, de geheele nacht ging het door tot den volgenden morgen acht uren; toen stak de westen wind hevig op en moest Waja Oewa binnengeloopt worden, in afwachting op de stilte van den volgenden nacht.

Naast ons lag te Waja Oewa een visschersprauw, die, van Obi komende, door de moesson was afgedreven, de Batjanbaai niet had kunnen binnenkomen en met Oostersche gelatenheid wachtte, als bij menschen voor wien tijd geen waarde heeft.

Zij waren met hun vijven (waaronder een oud man en een jongen) voor twee maanden op reis geweest, en hadden, marktprijs Ternate, voor *f* 100 aan visch gerookt. Voordat zij terug waren en stuksgewijs alles op Ternate of Tidore verkocht hadden, zouden in 't geheel minstens drie maanden verlopen zijn en zij nog goed *f* 7 per hoofd ontvangen, waarvan nog de leeftochtsonkosten op reis moesten afgetrokken worden.

Met den pertada werd de oude kennis hernieuwd. Hij wilde kareet verkoopen tegen ontvangst van geld en kruit. Ik liet hem zijn waar behouden en gaf hem een blikje kruit: de talisman, die hier alle harten voor mij opent. Naar aanleiding der mededeelingen mijner Alfoersche jagers van Pigi Radja, ondervroeg ik hem over dezelfde punten, die hij bevestigde. Aan den Sultan Batjan hadden zij slechts die *f* 2 waarde aan hertenvleesch te leveren zonder meer. Verder maakte

dit hoofd zich verdienstelijk om met zijn volgelingen al de namen der inhammen, kreken, baaien en inhammen op te geven van af Panembocan tot Songa toe, als materiaal voor de te vervaardigen kaart.

Nog werd een binnenmeer bezocht, dat noordwestelijk van Waja Oewa, evenwijdig met de zee loopt, daarmede door een nauwe straat in verbinding zijnde. De moerasachtige oevers zijn begroeid met nipa, hier bobo genoemd; het meer is zeer weinig diep, de bodem is een en al modder, inlanders gaan er eetbare schelpen zoeken.

Tegen acht uur in den avond werd de reis naar Maligorango hervat en deze tandjong tegen vijf uur in den morgen omgevaren. Het geboomte aan deze kusten heet rijk te zijn aan ebben- en wortelhout. De inhammen, van waar het wel gehaald wordt, heeten Palis en Koeboeng, die niet ver van elkaar af liggen. Echt pikzwart ebbenhout van waarde was daar niet voorhanden, de aard is daar meer grijsachtig als op Menado. Inlanders hakken deze boomen nimmer, maar wachten totdat zij door ouderdom omvallen, en verzamelen dan het hart van den boom, dat jaren aan de lucht blootgesteld niet verrot. Groot in omvang worden die boomen niet en is de binnenbast dus niet van breeden omvang. Naar zulk een omgevallen ouden stam werd te vergeefs door mij gezocht, daar geen met de streck bekende jagers daar waren om den weg te wijzen; hetzelfde was 't geval met de kamoenie mera, een soort rood wortelhout. Van eene inzameling en ter markt brenging van deze houtsoorten kan voor 't vervolg niet te veel verwacht worden. Het zoeken naar die houtsoorten heeft mandoer de Winter er echter toe geleid om van de omringende meubel- en timmerhouten een 30tal monsters te verzamelen.

Volgens oude overleveringen, moesten zich bij Palis, op een heuvel links, ergens nagelboomen bevinden. Naar deze werd evenzeer te vergeefs gezocht als naar diezelfde boomsoorten, die op Indomoet heeten verspreid te zijn of op andere punten van het eiland.

10 November.

En nu was ik weer terug in Batjan's hoofdnegorij.

Een verblijf van eenigen tijd aldaar was wederom noodig om juistere opmetingen van de Ingoï- en Sajoan-sagoboschen te verkrijgen. Ik moest trachten tot een resultaat te komen over de overneming van aanplantingen door inlanders op terreinen benoodigd voor het oprichten van toekomstige etablissementen, namelijk :

Een terrein tegenover de negorij Amassing aan de Ingoï, benoodigd voor sagofabriek enz.

Een terrein gelegen aan den oostelijken hoek der Batjanbaai, Labohakant, het geschiktste punt om een klein hoofd, pakhuizen, woningen enz. op te richten.

Om hierin tot een resultaat te komen had men te doen met de besluiteloosheid, domheid en boersche slimheid der inlandsche eigenaren. Daarover was niet binnen eenige maanden tijds te zegevieren. Juist die terreinen om de negorij gelegen en waarop de inlander zijn erfelijke klapper- en andere aanplantingen heeft, zijn poesahkagronden, waarvan hij meent zich niet te mogen ontdoen. Met onderdanen van den Sultan is daarbij nog, ten gevolge van meerder ontzag voor den wil van hun hoofd, klaar te komen. Met de redeneeren vergaderzieke Laboharesche christenen was het moeilijker gesteld. Ten slotte bleek dat met hen de zaak op een andere wijze moest aangevat worden.

Nog liep het onderzoek naar het aanwezen van agaatsteenen in de oude beddingen van den Madewongstroom ongunstig af. Volgens Mr. de Klerk zoude hij die daar, en in gesteenten van andere beeken gevonden hebben.

Het zoeken naar goudhoudende mineralen in de Membia, naar de steenkolen der Ajer Lemon (oudste vindplaats) werd wederom voortgezet, doch mede zonder resultaat.

Het nader onderzoek naar dezen zal dus moeten overgelaten en uitgesteld worden tot de komst van technici.

Maar, behalve deze bovengenoemde werkzaamheden, waren

met Sultan en Rijksbestierder langdurige besprekingen te houden.

De onzekere toestand der Ternataansche bevolking op de strandplaatsen, en het op de damarplaatsen gehouden nader onderzoek, wijzigde mijne vroeger geuite inzichten omtrent de bij contract aan den Sultan overgelaten damarexploitatie van zijn rijk.

Niet dat minder bij mij blijft vaststaan dat die handel geheel vrij aan de Chineesche opkoozers moet gelaten worden, maar wel dat dit niet goed mogelijk is, zoolang de toestand even ongeregeld blijft als zij thans is.

In aanmerking nemende dat de vermeerdering der vaste strandbevolking op Batjan een eerste vereischte is om tot de exploitatie in 't groot der verschillende boschproducten te komen, ligt het voor de hand dat die bevolking zich rustig en ongedeed moet kunnen nederzetten.

Het eenige boschproduct dat thans wordt verzameld is de damar. Door de Alfoeren van Halmaheira te doen weten dat de inzameling daarvan vrij is, zullen zij in groote getale opkomen, zooals thans telkens het geval is wanneer zij vernemen dat er door meerdere navraag hiervoor te Batjan meer koopers zijn. Heeft die vernieuwde vestiging eenmaal plaats gehad, dan zal het zaak zijn hun uit te noodigen orde te brengen in de wijze van damarexploitatie en daarenboven de in groote getale voorhanden zijnde verfhoutsoorten, rottang en gewilde wortelhouten eveneens te verzamelen.

In den avond van 25 November werd de reis naar Ternate hervat.

Den volgenden dag werd de oostkust van Kassiroeta bezocht, ten einde aldaar in 't voorbijgaan te onderzoeken van welk belang de zich in straat Sembaki ontlastende beeken en stroomen zijn. De kust is aldaar bewoond op de hoogte van

straat Herberg en noordelijk op nog twee plaatsen door foeren. In het noord-oosten, in de groote en veilige baai, beschut door het eiland Malingtang vond ik drie mondingen van groote beeken, waarvan de middelste het onbeduidendst, en troebel uitzag in zijn bed van leem en klei; de twee grootere zouden in cano's te bevaren zijn, ware het niet om de omgevallen boomstammen; de kusten zijn overal drassig. Er zijn hier en daar sagoboomen. Aan den uitersten noord-oosthoek is het op 2 à 300 vadem van het stand zeer ondiep.

27 November.

Den volgenden middag werden de Kajoa-eilanden bereikt. Dichter langs varende, wordt men gewaar dat wat men voor een lang smal eiland hield, door lagunes gesplitst is en daardoor in zevenen gedeeld.

De hoofdnegorij ligt in een kom of baai en volkomen beschut; zij was omgeven door moerassen landwaarts en door koraalriffen, die zeewaarts bij laag water droog vielen. Toch schenen al de bewoners een volmaakt staat van gezondheid te genieten. De bevolking teelde rijst op de hellingen der bergen, de uitvoer daarvan naar Ternate werd geraamd op 100 picols. In de negorij waren in al de huizen vrouwen bezig sarongs te weven. De garens weven zij zelf. De indigo-plant schijnt overal in het wild gevonden te worden. Deze ruwe maar zeer sterke sarongs kosten van f 8 tot f 12 't stuk — imitatie van Europeesch patroon. Een aantal Chineesche handelaars kwamen aan die nijverheid een einde brengen door sarongs tot een kwart van die prijzen aan te bieden en daarvoor padi in ruil te ontvangen. Aan het strand der hoofdnegorij meer binnenwaarts stonden de paalwoningen der Badjoreezen, 40 man sterk.

In den laatsten tijd had de bevolking het erg druk gehad met het aanmaken eener Sultans-prauw, die 78 voet lang was. Het hout daaraan verbruikt was de bevolking van Halmaheira gaan halen en had daaraan ettelijke maanden ge-

met Sultan
bonds-

kt, toch werd de marktwaarde aangegeven als op f 180. De gewone soot Chineesche handelsprauwen van 2 tot 3 kojang ladende, wilden zij voor f 112 aanmaken. De Kajoarees is bekend als goed scheepstimmerman.

Aan de Sultans-prauw zoude de laatste hand geslagen worden en het vaarttuig alsdan in staatsie naar den vorst van Ternate gebracht worden, die het voornemen had te kennen gegeven om daarin zijn eerste bezoek aan de eilanden te willen gaan doen.

In gezelschap van singadjie en octoessan, vertegenwoordiger van den Sultan, bezocht ik al de genoemde werkzaamheden van dit hoofdplaatsje, waar, bij een vijftigtal huizen, vijf kamponghoofden waren. Deze singadjie van Kajoa leek mij een oud afgeleefd man, geheel onder den invloed van den octoessan.

Niettegenstaande wind en storm tegen was, werd de terugtocht van Batjan naar Ternate in vijf dagen volbracht. Dank vooral de krachtige Tidoreesche roeiers, die uit eigen wil nacht en dag doorwerkten. De heer van Malsen, die te Ternate dikwijls den dienst moet gaan waarnemen, doet over het traject van 7 tot 14 dagen. Er zijn er die van drie weken spreken.

Gedurende mijn verblijf in Batjan had ik den onuitwisbaren indruk verkregen dat dit prachtig, doch maagdelijk land, door landbouw, nijverheid en handel verlevendigd, een schoone toekomst moet tegemoet gaan. Langen tijd als 't ware vergeten in den Molukschen Archipel, waar eenerzijds de door het monopolie uitverkoren specerij-eilanden alleen belangstelling inboezemden, en, ten andere, overschaduwed door de staatkundig meer beteekenende sultanaten van Tidore en Ternate, zal, naar wij thans mogen verwachten, Batjan binnen weinige jaren rang nemen onder die oorden van Nederlandsch-Indië, welke als brandpunten van vredelievende ontwikkeling en beschaving mogen genoemd worden.

